เรื่องประวัติวัดมหาธาตุ

พระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

ทรงนิพนธ์

มหาเสวกตรี พระยาอัพภันตริกามาตย์ (ข่าง ภาณุทัต)

พิมพ์เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๖๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

11/03/2565

พระศรีรัตนมหาธาตุ

คำนำ

มหาเสวกตรี พระยาอัพภันตริกามาตย์ จะบำเพ็ญการกุศลในอภิลักขิตสมัย เมื่อมีอายุยั่งยืนอยู่มาโดยสวัสดิภาพได้ ๗๐ ปี พร้อมกับการฉลองพระพุทธอาศน์ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ ที่พระยาอัพภันตริกามาตย์ได้ปฏิสังขรณ์ มีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือเปนของถวายสนองพระคุณเจ้านาย แลจ่ายแจกตอบแทนคุณผู้ที่มาช่วยอำนวยพรโดยไมตรีจิตร จึงมาแจ้งความณะหอพระสมุดสำหรับพระนคร ว่าจะใคร่พิมพ์หนังสือเรื่องประวัติวัดมหาธาตุ ที่เจ้าคุณสมเด็จพระวันรัตน กับพระเทพโมฬี ขอให้ข้าพเจ้าแต่งถวายไว้เมื่อปีกลายนี้ เปนของแจกในงาน เพราะในสกุลของพระยาอัพภันตริกามาตย์ ได้บวชเรียนแลกระทำอุปการกิจโดยมีความศรัทธาในพระอารามนี้สืบกันมา ข้าพเจ้าจึงได้ขออนุญาตคัดสำเนามาจัดการพิมพ์ให้พระยาอัพภันตริกามาตย์ตามประสงค์

ข้าพเจ้าขออนุโมทนากุศลบุญราษี ซึ่งพระยาอัพภันตริกามาตย์บำเพ็ญ แลขออำนวยพรให้มีความเจริญ อายุ วรรณะ สุขะ พละ จงทุกประการ เทอญ

ดำรงราชานุภาพ สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๑

11/03/2565

สารบานประวัติวัดมหาธาตุ

ว่าด้วยนามเดิมของวัดมหาธาตุ	น่า	๑
ว่าด้วยสืบประวัติวัดมหาธาตุ	,,	๓
ตำนานวัดสลัก	,,	๔
สิ่งของครั้งวัดสลักที่ยังเหลืออยู่	,,	๔
ตำนานวัดนิพพานาราม	,,	๕
เรื่องกรมพระราชวังบวร ฯ ถวายเครื่องบนปราสาท สร้างพระมณฑป	,,	๕
เรื่องพระอุโบสถสร้าง ๒ ครั้ง	,,	๖
สิ่งซึ่งกรมพระราชวังบวร ฯ ทรงสร้างไว้ในรัชกาลที่ ๑	,,	๗
เรื่องพระพุทธรูปในวัดมหาธาตุ	,,	๑๑
เครื่องราชูปโภคของกรมพระราชวังบวร ฯ ที่ยังมีอยู่ในวัดมหาธาตุ	,,	๑๓
ว่าด้วยนามวัดนิพพานาราม	,,	๑๓
ตำนานวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์	,,	๑๕
ว่าด้วยนามวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์	,,	๑๕
ลองสันนิฐานนามวัดนิพพานาราม	,,	๑๖
ว่าด้วยการสังคายนา	,,	๑๙
ประกาศสังคายนา	,,	๒๑
ว่าด้วยพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่	,,	๓๑
ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (ศุข)	,,	๓๒
กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงผนวช	,,	๓๒

11/03/2565

ไฟไหม้พระมณฑปแลโบถวิหาร น่า ๓๔
กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคต ,, ๓๕
ตำนานวัดมหาธาตุ ,, ๓๖
ว่าด้วยลักษณการแปลพระปริยัติธรรม ,, ๓๗
ว่าด้วยนามวัดมหาธาตุ ,, ๓๙
ว่าด้วยเผาพระบุพโพที่วัดมหาธาตุ ,, ๔๐
ประวัติวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๒ ,, ๔๐
กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ทรงผนวช ,, ๔๑
ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (มี) ,, ๔๑
ว่าด้วยลักษณการตั้งสมเด็จพระสังฆราช ,, ๔๒
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชสามเณร ,, ๔๕
เรื่องต้นโพธิลังกา ,, ๔๕
เรื่องสมเด็จพระวันรัตน (อาจ) ,, ๔๖
ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (ศุข ญาณสังวร) ,, ๔๖
ไฟไหม้น่าวัดมหาธาตุ ,, ๔๖
สิ่งซึ่งทรงสร้างเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ,, ๔๖
ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ,, ๔๗
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชพระ ,, ๔๗
เรื่องโรงพระเบญจา ,, ๔๘
ประวัติวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๓ ,, ๔๙
ว่าด้วยเรื่องเจ้านายทรงผนวช ,, ๕๐

11/03/2565

เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษา
เมื่อทรงผนวช น่า ๕๒
เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปล
พระปริยัติธรรม ,, ๕๓
เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เป็นพระราชาคณะ ,, ๕๔
เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เป็นอธิบดีในการไล่หนังสือ ,, ๕๕
เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงตั้งธรรมยุติกนิกาย ,, ๕๕
เรื่องเจ้าหลวงพระบางบวชถวายพระราชกุศล ,, ๕๘
ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (นาค) ,, ๕๙
ทรงปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุ ,, ๖๐
สิ่งซึ่งทรงปฏิสังขรณ์ตามของเดิม ,, ๖๑
สิ่งซึ่งทรงแก้ไขของเดิม ,, ๖๑
สิ่งซึ่งรื้อของเดิมทำใหม่ ,, ๖๒
สิ่งซึ่งสร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๓ ,, ๖๓
เรื่องทรงสร้างรูปสมเด็จพระสังฆราช (ศุข ญาณสังวร) ,, ๖๓
ประวัติวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๔ ,, ๖๕
ทรงสร้างวิหารโพธิลังกา ,, ๖๖

11/03/2565

ทรงตั้งสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) เปนอธิบดีสงฆ์
วัดมหาธาตุ น่า ๖๖
เวลาว่างพระราชาคณะผู้ใหญ่ในวัดมหาธาตุ ,, ๖๖
เรื่องพระพิธีธรรมสวดพิธีตรุษ ,, ๖๖
ประวัติวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๕ ,, ๗๐
เรื่องทำพระเมรุที่วัดมหาธาตุ ,, ๗๐
ทรงตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่เปนอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ ,, ๗๒
ตั้งมหาธาตุวิทยาลัย ,, ๗๒
ตำนานการบอกหนังสือพระในพระราชวัง ,, ๗๓
เรื่องตั้งสถานสภากาชาดที่วัดมหาธาตุ ,, ๗๗
เรื่องสร้างถาวรวัตถุเปนสังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัย
ที่วัดมหาธาตุ ,, ๗๗
ประกาศสร้างสังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัย ,, ๗๙
ทรงปฏิสังขรณ์พระอารามในพระนามสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช ,, ๘๓
เรื่องย้ายโรงเรียนสวนกุหลาบมาตั้งที่วัดมหาธาตุ ,, ๘๕
เรื่องตั้งสงฆวิทยาลัยในวัดมหาธาตุ ,, ๘๕
เรื่องแบ่งสงฆ์ไปอยู่วัดเบญจมบพิตร ,, ๘๕
เรื่องต่อสร้อยนามวัดมหาธาตุ ,, ๘๖
เรื่องสร้างตึกแถวริมท่าพระจันทร์ ,, ๘๗

11/03/2565

การปิดทองพระประธานใหม่ น่า ๘๗
ตั้งมรรคนายก ,, ๘๗
ประวัติวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๖ ,, ๘๘
ทรงบูรณะตึกถาวรวัตถุ เป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร ,, ๘๘
พิธีเปิดหอพระสมุด ฯ ,, ๙๐
คำกรรมการหอพระสมุด ฯ กราบบังคมทูล ฯ ,, ๙๒
พระราชดำรัสในการเปิดหอพระสมุด ฯ ,, ๙๗
เรื่องบาฬีวิทยาลัย ,, ๑๐๐
เทียบจำนวนพระภิกษุสามเณรที่ไล่หนังสือได้ ,, ๑๐๑
พระภิกษุสามเณรห่มแหวก ,, ๑๐๑
มีเทศน์มหาชาติของหลวงที่วัดมหาธาตุ ,, ๑๐๑
พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่าด้วยตำนานเทศน์
มหาชาติของหลวง ,, ๑๐๒
การปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๖ ,, ๑๐๘
ประวัติอธิบดีสงฆ์ในวัดมหาธาตุ ,, ๑๐๙
อัตราพระราชาคณะประจำวัดมหาธาตุ ,, ๑๐๙
ประวัติสมเด็จพระสังฆราช (ศุข) ,, ๑๐๙
ประวัติสมเด็จพระสังฆราช (มี) ,, ๑๑๒
ประวัติสมเด็จพระวันรัตน (อาจ) ,, ๑๑๓
ประวัติสมเด็จพระสังฆราช (ศุข ญาณสังวร) ,, ๑๑๕

11/03/2565

ประวัติสมเด็จพระสังฆราช (ค่อน) น่า ๑๑๖
ประวัติสมเด็จพระสังฆราช (นาค) ,, ๑๑๗
อธิบดีสงฆ์ในสมัยสมเด็จพระสังฆราช (นาค) ,, ๑๑๗
ประวัติสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ,, ๑๑๘
เรื่องสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (จี๋) จะมาอยู่วัดมหาธาตุ ,, ๑๑๙
อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ เวลาว่างพระราชาคณะผู้ใหญ่ ,, ๑๑๙
ประวัติสมเด็จพระวันรัตน (ฑิต) ,, ๑๒๐

11/03/2565

ประวัติวัดมหาธาตุ

วัดมหาธาตุเปนวัดสร้างแต่ครั้งกรุงเก่า เดิมเรียกชื่อว่า "วัดสลัก" ในหนังสือเก่าบางฉบับเขียนว่า "วัดฉลัก" ก็มี เมื่อขุนหลวงตากตั้งเมืองธนบุรีเปนราชธานี สร้างพระนครทั้ง ๒ ฝั่ง เอาแม่น้ำไว้กลาง วัดสลักอยู่ในพระนครข้างฝั่งตวันออก จึงเปนพระอารามหลวง แลเปนที่สถิตย์ของพระราชาคณะมาตลอดสมัยกรุงธนบุรีเปนราชธานี ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจักรีบรมนารถ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงประดิษฐานกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร ฯ ย้ายพระนครมาตั้งข้างฝั่งตวันออกฝ่ายเดียว พระราชวังซึ่งสร้างใหม่มีวัดอยู่ใกล้ชิด ๒ วัด คือวัดโพธารามอยู่ชิดพระบรมมหาราชวังข้างด้านใต้ แลวัดสลักอยู่ข้างเหนือพระบรมมหาราชวัง แต่อยู่ชิดกับด้านใต้ของพระราชวังบวร ฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงสถาปนาวัดโพธารามซึ่งพระราชทานนามว่า "วัดพระเชตุพน" สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท จึงทรงสถาปนาวัดสลัก แลขนานนามเปลี่ยนเปน "วัดนิพพานาราม" ก่อน ครั้นเมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๓ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงปรารภพร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวร ฯ จะทำสังคายนาพระไตรปิฎก

11/03/2565

ทรงพระราชดำริห์ว่า วัดนิพพานารามอยู่ระหว่างพระราชวังหลวงกับวังน่า สมควรเปนที่ประชุมพระสงฆ์ทำสังคายนา เพราะจะเสด็จไปกระทำอุปการกิจได้สดวกทั้ง ๒ พระองค์ เมื่อก่อนจะทำสังคายนา จึงโปรดให้เปลี่ยนนามพระอารามใหม่ว่า "วัดพระศรีสรรเพชดาราม[๑]" ต่อมาถึงปีกุญ พ.ศ. ๒๓๖๖ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคต ในเดือนยี่ปีนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ โปรดให้ประชุมพระราชาคณะ สอบไล่พระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณรที่วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ แล้วจึงโปรดให้เปลี่ยนนามพระอารามอีกครั้ง ๑ ว่า "วัดมหาธาตุ[๒]" มาถึงในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๓๙ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบริจาคพระราชทรัพย์อันเปนส่วนของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ซึ่งสวรรคตเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๓๗ อุทิศพระราชทานให้ปฏิสังขรณ์พระอารามสำเร็จแล้ว จึงโปรดให้เพิ่มสร้อยต่อนามพระอารามเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นั้นว่า "วัดมหาธาตุ ยุวราชรังสฤษดิ์" ว่าโดยนามของพระอาราม มีประวัติดังแสดงมานี้.

ทีนี้จะกล่าวถึงตำนานการก่อสร้าง แลประวัติเหตุอันมีมาในวัดมหาธาตุให้พิศดารต่อไป

---

๑ มีในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พิมพ์ครั้งแรก เล่ม ๓ น่า ๒๓๘ ในบานแพนกคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ สร้างเมื่อสังคายนา เขียนว่า "วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ดานิพพานาราม" แต่บางทีจะเปนแต่โวหารราชบัณฑิต.

๒ มีในหนังสือพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พิมพ์ครั้งแรก เล่ม ๓ น่า ๓๐๕.

11/03/2565

เรื่องราวอันเปนประวัติของวัดมหาธาตุ มีอยู่ในหนังสือพระราชพงษาวดารแลจดหมายเหตุหลายแห่ง คำผู้หลักผู้ใหญ่บอกเล่าสืบต่อกันมา ที่ยังมิได้จดลงเปนหนังสือก็มี แต่ความรู้อันเปนประโยชน์อย่างยิ่งของการเรียบเรียงเรื่องประวัติวัดมหาธาตุคราวนี้ ได้จากพระครูธรรมวิธานาจารย์ สอน โดยมาก ท่านองค์นี้ได้อยู่มาในวัดมหาธาตุแต่ยังเปนเด็กอายุ ๗ ขวบ จนเวลานี้อายุได้ ๘๐ ปี เปนผู้เอาใจใส่สืบสวนแลรู้เห็นการต่าง ๆ ในพระอารามนี้มาด้วยตนเอง ตลอดเวลากว่า ๗๐ ปี แลวัดมหาธาตุนี้ปรากฏในตำนานว่า ตั้งแต่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงสถาปนาเมื่อในรัชกาลที่ ๑ แล้ว ก็มิได้มีการซ่อมแปลงอันใดมาจนเมื่อปลายรัชกาลที่ ๓ พระครูธรรมวิธานาจารย์ สอน มีอายุได้อยู่ในวัดมหาธาตุทันเห็นของเก่าที่เปนของกรมพระราชวัง ฯ ทรงสร้างไว้อย่างไร ๆ แลที่แก้ไขเพิ่มเติมเมื่อในรัชกาลที่ ๓ อย่างไร ๆ เปนผู้เอาใจใส่สังเกตจำได้มั่นคงไม่วิปลาศ อาจจะชี้แจงข้อความที่ยังไม่ชัดเจน ฤๅที่ไม่ปรากฏในจดหมายเหตุให้เข้าใจแจ่มแจ้งได้หลายอย่าง แต่มีความบางข้อแลการบางอย่าง ซึ่งไม่สามารถจะหาอธิบายในหนังสือเก่าฤๅในคำชี้แจงของผู้ใดได้ ข้าพเจ้าจำต้องสันนิษฐานโดยอัตโนมัติก็มีบ้าง จะรวบรวมความตามที่ได้ทราบแต่ณที่ต่าง ๆ ดังพรรณามา เรียบเรียงเปนเรื่องประวัติของวัดมหาธาตุจะกล่าวความโดยลำดับ ตั้งแต่ยังเรียกว่าวัดสลักเปนต้นไป

11/03/2565

ตำนานวัดสลัก

วัดสลักจะเปนวัดใครสร้าง และจะสร้างเมื่อไรในครั้งกรุงเก่าไม่มีหลักฐานที่จะทราบได้แน่ นามที่เรียกกันว่า "วัดสลัก" สันนิษฐานว่าจะเปนเพราะเมื่อแรกสร้าง มีของสิ่งใดทำด้วยฝีมือสลัก ผิดกับที่ทำเกลี้ยง ๆ เปนสามัญในวัดอื่น คนทั้งหลายจึงเรียกว่า "วัดสลัก" มิใช่นามที่ขนานสำหรับวัด แต่เปนวัดขนาดกลาง ไม่ใช่วัดเล็กทีเดียว โบสถ์แลวิหารยังปรากฏอยู่ในวัดมหาธาตุข้างเหนือการเปรียญ ตัวโบสถ์นั้นรื้อเสียเมื่อสถาปนาวัดนิพพานาราม ยังอยู่แต่ฐาน แต่ที่ตรงพระประธานกล่าวกันว่าเปนพระศิลาแดง ก่อพระเจดีย์หุ้มไว้ พระเจดีย์ยังปรากฏอยู่ วิหารนั้นไม่ได้รื้อ เติมซ่อมไว้เปนที่รวบรวมรักษาพระพุทธรูป หลังคาทำ ๒ ชั้นเหมือนหลังคาการเปรียญเดี๋ยวนี้ ครั้นชำรุดจึงเปลี่ยนหลังคาใหม่เมื่อในรัชกาลที่ ๕ เดี๋ยวนี้ยังใช้เปนคลัง แต่คนทั้งหลายมักหลงเรียกว่าโบสถ์เก่า ของครั้งวัดสลักยังเหลืออยู่อีกอย่าง ๑ คือสระที่เหนือตำหนักสมเด็จพระสังฆราช กล่าวกันว่าสระนี้อยู่ที่สุดเขตรวัดสลักข้างด้านใต้

เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงสถาปนาวัดสลัก เปนวัดนิพพานารามนั้น แนวกำแพงพระนครที่สร้างใหม่ผ่านกลางวัดตัดที่วัดสลักขาดเปน ๒ แปลง จึงต้องกะเขตรพระอารามใหม่ ใช้ที่นอกกำแพงข้างริมแม่น้ำเปนท่า สร้างพระอารามข้างในพระนคร หันน่า

11/03/2565

กลับมาทางตวันออก ขยายเขตรพระอารามลงมาข้างใต้ จนจดหลังวังเจ้านาย ด้านตวันออกติดถนน (น่าพระธาตุ) ด้านเหนือติดถนน (พระจันทร์) ข้างเขตรพระราชวังบวร ฯ ด้านตวันตกต่อชานกำแพงพระนครอย่างเขตรวัดมหาธาตุที่ปรากฏต่อมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

ตำนานวัดนิพพานาราม

กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เริ่มทรงสถาปนาวัดสลักเปนวัดนิพพานารามเมื่อปีไร ไม่ปรากฏในจดหมายเหตุ แต่มีเรื่องราวในพระราชพงษาวดาร ว่า เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงสร้างพระราชวังบวร ฯ เมื่อปีขาล จุลศักราช ๑๑๔๔ พ.ศ. ๒๓๒๕ นั้น เดิมทรงพระราชดำริห์จะสร้างปราสาทกลางสระ อย่างพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาศน์ในพระราชวังครั้งกรุงเก่า ถึงได้ตระเตรียมตัวไม้ปรุงเครื่องบนไว้แล้ว ครั้นถึงเดือน ๕ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๒๖ มีเหตุเกิดขึ้น ด้วยมีอ้ายผู้ร้าย ๒ คนปลอมตัวเข้าไปถึงพระราชมณเฑียร จะไปทำร้ายกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท แต่พเอิญวันนั้นเสด็จลงมาวังหลวงทางโน้นเจ้าพนักงานเห็นผู้ร้ายก็พากันไล่จับ ไปพ้นผู้ร้ายตายลงตรงที่จะสร้างปราสาท กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ดำรัสว่าที่วังน่าครั้งกรุงเก่าไม่มีปราสาท พระองค์มาทรงสร้างปราสาทขึ้นในพระราชวังบวร ฯ เห็นจะเกินวาศนา จึงเกิดเปนอัปมงคล จึงให้งดการสร้างปราสาท แลโปรดให้รื้อเครื่องบนมาสร้างพระมณฑปที่ในวัดสลัก ได้ความดังนี้ จึงสันนิษฐานว่า คงจะเริ่มลงมือสถาปนา

11/03/2565

วัดนิพพานารามเมื่อในปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๒๐ ในคราว ๆ เดียวกับทางวังหลวงเรมสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แลสันนิษฐานต่อไปว่า เพราะที่ทรงอุทิศเครื่องบนปราสาทถวายเปนพุทธบูชาเปนเหตุ จึงได้สร้างพระมณฑปขึ้นในวัดนิพพานาราม อีกประการ ๑ เมื่อพิเคราะห์ดูแผนที่การก่อสร้างซึ่งตั้งพระมณฑปไว้ข้างน่า สร้างพระอุโบสถแลพระวิหารเปนคู่กัน อยู่ข้างหลังพระมณฑป ดังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ก็เห็นได้ว่าสร้างพระมณฑปเปนสิ่งสำคัญ เปนประธานในวัดนิพพานารามมาแต่เดิม

แต่เมื่อพิเคราะห์ดูต่อไป มีข้อคิดเห็นปลาดอยู่อย่าง ๑ ที่พระอุโบสถกับพระวิหารซึ่งปรากฏอยู่ทุกวันนี้ไม่เท่ากัน พระอุโบสถยาว ๑๖ ห้อง พระวิหารยาวเพียง ๑๒ ห้อง แลพระอุโบสถกว้างกว่าพระวิหารเกือบ ๓ วา ของสร้างเปนคู่กัน เหตุใดจึงไม่สร้างให้เท่ากัน อีกประการ ๑ ช่องระหว่างผนังพระอุโบสถกับพระวิหารไม่ได้สูนย์กับพระมณฑป ถ้าของสร้างพร้อมกันทำไมจึงไม่สร้างให้ได้สูนย์ ครั้นพิจารณาไปก็แลเห็นว่าพระอุโบสถหลังที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ เปนของสร้างทีหลัง เห็นได้ด้วยสร้างชิดกระชั้นพระมณฑปมากนัก จนถึงต้องทำประตูพระอุโบสถออกด้านข้าง ผิดกับพระอุโบสถที่อื่น ๆ แลผิดกับพระวิหารที่อยู่เปนคู่กัน ถ้าเปนของสร้างพร้อมกัน คงจะวางพระอุโบสถห่างออกมาให้ได้ระยะอย่างพระวิหาร ไม่สร้างให้ชิดกระชั้นถึงเพียงนั้น มีหลักฐานที่สังเกตอีกอย่าง ๑ ที่พระอุโบสถวัดมหาธาตุทุกวันนี้ สิมาอยู่กับแนวผนัง ไม่ตั้งอยู่ข้างนอกต่างหากเหมือนอย่าง

11/03/2565

พระอุโบสถวัดอื่น ๆ พระอุโบสถรุ่นเดียวกันที่มีสีมาอยู่กับแนวผนังอย่างนี้มีแต่วัดมหาธาตุกับวัดชนะสงคราม เปนวัดกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงสถาปนาด้วยกัน แต่ทรงสถาปนาวัดมหาธาตุก่อน ถ้าสันนิษฐานว่า เดิมพระอุโบสถวัดนิพพานารามสร้างเท่ากับพระวิหารเปนคู่กัน ตั้งสีมาต่างหากข้างนอกพระอุโบสถตามแนวสีมาเดียวนี้เช่นนั้นก็พอเหมาะกับพื้นที่ พระอุโบสถกับพระวิหารก็ได้สูนย์กับพระมณฑป ด้วยหลักฐานมีดังกล่าวมานี้ จึงสันนิษฐานว่า เดิมคงสร้างพระอุโบสถเท่ากับพระวิหารเปนคู่กัน ภายหลังรื้อพระอุโบสถนั้นสร้างใหม่ให้ใหญ่โตกว่าเก่า ขยายแนวผนังออกมาถึงแนวสีมาเดิม พระอุโบสถใหม่จึงกระชั้นพระมณฑป แลจึงติดสีมาไว้กับผนังเหมือนอย่างพระอุโบสถวัดชนะสงคราม ความที่กล่าวมานี้มีจดหมายเหตุประกอบว่าเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๔๔ ไฟไหม้ทั้งพระมณฑป พระอุโบสถ แลพระวิหาร กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ต้องทรงสร้างใหม่อีกครั้ง ๑ จึงเห็นว่าคงจะรื้อพระอุโบสถเดิมสร้างใหม่เปนอย่างพระอุโบสถทุกวันนี้เมื่อครั้งนั้น ความสันนิษฐานอันนี้เห็นว่าจะไม่ผิด

สิ่งซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงสร้างไว้ในวัดมหาธาตุ ทั้งในสมัยเมื่อยังมีนามว่า "วัดนิพพานาราม" แลในสมัยเมื่อเปลี่ยนนามเปน "วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์" ต่อมา ที่ยังคงบริบูรณ์อยู่อย่างเดิมจนทุกวันนี้ก็มีบ้าง ซ่อมแปลงแก้ไขเสียเมื่อทรงปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ ๓ ก็มาก จะพรรณาต่อไปตามที่สืบทราบความ ประกอบกับการตรวจตรากู้เมื่อจะเรียบเรียงเรื่องประวัติของพระอารามในคราวนี้

11/03/2565

๑ พระมณฑป สร้างแต่แรกเปนเครื่องยอดอย่างปราสาท เปนที่ประดิษฐานพระเจดีย์ทอง บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ไฟไหม้หลังคาเดิมหมด โปรดให้ทำหลังคาใหม่ แก้เปนหลังคาโรง สร้างพระมณฑปทองสูง ๑๐ วาขึ้นไว้ข้างในเปนตัวพระมณฑปแทนพระมณฑปที่ไฟไหม้ พระมณฑปทุกวันนี้เปนของเก่าทั้งนั้น

๒ พระอุโบสถ ก็เปนของเก่าทั้งหลัง กล่าวกันว่าเมื่อปฏิสังขรณ์เมื่อในรัชกาลที่ ๓ เสิมแต่เสาแลผนังให้สูงกว่าเดิมศอก ๑ แต่ข้างในพระอุโบสถ เดิมผนังหว่างช่องน่าต่างเขียนเรื่องชาดกต่าง ๆ หลังช่องน่าต่างเขียนรูปเทพชุมนุม ๓ แถว เสาทาสี เขียนลายทรงเข้าบิณฑ์เพดานมีลายฉลุทอง

๓ พระวิหาร ของเดิม ๑๒ ห้องเพียงฝารอบ มุขโถงทั้งข้างน่าข้างหลัง ทำต่อเมื่อในรัชกาลที่ ๓ เพื่อจะให้พระวิหารยาวเท่าพระอุโบสถ

๔ พระระเบียงของเดิมอยู่ตรงพระระเบียงเดี๋ยวนี้ ว่าเสารายเปนไม้สิบสอง มีขัวปลายเสาเหมือนอย่างเสาพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซ่อมแปลงแก้ไขใหม่เมื่อในรัชกาลที่ ๓

๕ พระปรางค์แลพระเจดีย์รายในวังพระระเบียงที่อยู่ข้างเหนือพระวิหาร แลข้างใต้พระอุโบสถ พระเจดีย์ด้านละ ๒ องค์ พระปรางค์ด้านละองค์ ที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้เปนของเดิม ว่าแต่ก่อนหุ้มดีบุกแลว่ายังมีพระปรางค์อยู่ข้างหลังพระวิหารอีก ๒ องค์ แต่ก็ดีที่เมื่อจะต่อมุข

11/03/2565

โถงพระวิหาร จึงรื้อไปสร้างใหม่ข้างนอกพระระเบียงข้างด้านเหนือ ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ แต่พระปรางค์ใหญ่ ๒ องค์ ซึ่งอยู่ข้างน่าพระมณฑป ว่าเปนของสร้างในรัชกาลที่ ๒ ด้วยเหตุดังจะกล่าวต่อไปข้างน่า

๖ หอไตรกับหอระฆัง เดิมสร้างคู่กันอยู่นอกพระระเบียงตรงหลังพระอุโบสถ หอไตรอยู่เหนือ หอระฆังอยู่ใต้ ก่ออิฐถือปูนทั้ง ๒ หลัง รื้อย้ายที่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ หอไตรย้ายไปสร้างที่มุมตำหนักสมเด็จพระสังฆราช หอระฆังสร้างใกล้ที่เดิม แต่เลื่อนมาข้างเหนือให้ตรงกลางลาน ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ทั้ง ๒ อย่าง

๗ การเปรียญ อยู่ข้างนอกพระระเบียงข้างหลังพระอารามตรงการเปรียญทุกวันนี้ แต่ของเดิมโถง เสาไม้หุ้มปูนมีขัวปลายเสาหลังคาชั้นเดียว พื้นปูอิฐดาดปูน รื้อสร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๓ ทั้งหลัง

๘ ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช เห็นจะสร้างต่อชั้นหลัง ด้วยพระอารามนี้พึ่งเปนที่สถิตย์ของสมเด็จพระสังฆราช ต่อเมื่อปีขาล พ.ศ.๒๓๖ เปนต้นมา แลบางทีจะได้สร้างเพิ่มเติมเมื่อในรัชกาลที่ ๒ อีกบ้าง ด้วยขณะเมื่อก่อนจะปฏิสังขรณ์พระอารามเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น ที่ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชมีเปน ๒ หมู่ ๆ ข้างตวันตก เปนตำหนักตึก ๑๑ ห้อง ๒ หลังตรงกัน กลางมีหอสวดมนต์โถงหลัง ๑ ตำหนักตึกยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ แต่หอสวดมนต์รื้อทำเปนชลาเสียแล้ว ตำหนักอีกหมู่ ๑ อยู่ตรงตึกท้องพระโรงทุกวันนี้ เปนตำหนักไม้มีช่อฟ้าใบ

11/03/2565

ระกาหลายหลัง[๓] พระครูธรรมวิธานาจารย์เล่าว่า สมเด็จพระสังฆราชก่อน นั้นอยู่ที่ตำหนักฝากระดาน หาได้ไปอยู่ที่ตำหนักตึกไม่ จึงสันนิษฐานว่า ตำหนักตึกนั้นเห็นจะสร้างในรัชกาลที่ ๒ ถวายเปนที่สถิตย์ของสมเด็จพระสังฆราช (ศุข ญาณสังวร) ซึ่งเปนพระอาจารย์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย

๙ เสนาศนะ เปนกุฏิฝากระดานทั้งนั้น แบ่งเปน ๒ คณะ ๆ ใหญ่อยู่ข้างใต้ คณะกุฏิอยู่ข้างเหนือ รื้อเมื่อคราวปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ ๓ ทั้งหมด ไม่มีเหลืออยู่ในเวลานี้

๑๐ กำแพงวัดก็ออิฐรอบตามแนวกำแพงที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ด้านตวันออกที่รื้อลงสร้างถาวรวัตถุในรัชกาลที่ ๕ อันเปนหอพระสมุดสำหรับพระนครอยู่ในเวลานี้ ก็ตรงแนวผนังน่าของหอพระสมุด ๆ นั้นเอง ประตูวัด เดิมทำเปนซุ้มยอดปรางค์คล้ายกับยอดหอระฆังทุกวันนี้ มี ๗ ประตู อยู่ด้านตวันออกตรงพระมณฑปประตู ๑ ตรงถนนกลางวัดหลังหมู่กุฏิพระราชาคณะประตู ๑ ตรงถนนน่ากุฏิแถวประตู ๑ ข้างด้านตวันตกมี ๑ ประตูตรงกัน ข้างด้านเหนือมีประตู ๑ อยู่ตรงประตูไกรสรลีลาศของพระราชวังบวร ๆ ซึ่งเปนทางเสด็จออกวัดมหาธาตุ

๑๑ ศาลาราย แต่เดิมมีอยู่ข้างน่าวัด อยู่ในสนามหลังหอพระสมุด ๆ ทุกวันนี้ ๔ หลัง พระครูธรรมวิธานาจารย์ว่าเปนเสาก่อ รื้อเสียเมื่อตรงปฏิสังขรณ์พระอารามในรัชกาลที่ ๓ ทั้ง ๔ หลัง

---

๓ เข้าใจว่าเปนตัวตำหนัก ๓ หลัง ตามแบบตำหนักสมเด็จพระสังฆราชที่กรุงเก่าดังกล่าวในศุภอักษรมีไปเมืองลังกา ผูกเปนภาษาบาฬีว่า "เตย์ย โลกมัฌฌิเร สถิตวร สังฆราชัสส" ดังนี้ มีปรากฏอยู่ในเรื่องพระสงฆ์สยามวงษ์ในลังกาทวีป น่า ๒๒๙.

11/03/2565

๑๒ พระพุทธรูปในวัดมหาธาตุนี้ พระประธานในพระอุโบสถแลในพระวิหาร เปนพระก่ออิฐปั้นปูน ว่าเปนฝีมือพระยาเทวารังสรรค์ช่างวังน่า ปั้นแต่ในรัชกาลที่ ๑ รูปพระสาวกในพระอุโบสถก็ปั้นคราวเดียวกัน

ยังมีพระหล่อของโบราณขนาดน่าตัก ๔ ศอก ตั้งสลับกับพระปั้นรายรอบเฉลียงพระมณฑปหลายองค์ ที่ในพระวิหารก็มีพระพุทธรูปโบราณเช่นนั้นอีกหลายองค์ พิจารณาดูล้วนเปนของเลือกคัดแต่ที่งามแลที่ยังบริบูรณ์ดีไม่ชำรุด มาตั้งเรียบเรียงไว้ พระพุทธรูปโบราณเหล่านี้ เห็นจะเชิญมาเมื่อคราวสถาปนาวัดพระเชตุพน ด้วยมีเรื่องตำนานจารึกศิลาไว้ที่ในวิหารพระโลกนารถวัดพระเชตุพน ว่าเมื่อปีระกาเอกศก พ.ศ. ๒๓๓๒ คือภายหลังทำสังคายนาปี ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เริ่มทรงสถาปนาวัดพระเชตุพน ทำการก่อสร้างสถาปนาอยู่ ๑๒ ปี จึงสำเร็จ ฉลองเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๔๔ ก่อนกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคต ๒ ปี ในเวลาเมื่อกำลังทรงสถาปนาวัดพระเชตุพนนั้น โปรดให้เชิญพระพุทธรูปหล่ออันชำรุดปรักหักพังมาแต่ณเมืองพิศณุโลก, เมืองสวรรคโลก, เมืองศุโขไทย, เมืองลพบุรี, กับทั้งที่กรุงเก่า, แลวัดศาลาสี่น่าในแขวงธนบุรีที่เรียกว่าวัดภูหาสวรรค์ทุกวันนี้ รวมพระพุทธรูปที่เชิญมา ๖๘๙ พระองค์ เลือกคัดที่เปนพระสำคัญ ตั้งเปนพระประธานในพระอุโบสถแลพระวิหารวัดพระเชตุพน รองลงมาให้บุรณะปฏิสังขรณ์ แล้วตั้งไว้ในพระระเบียงข้างในพระวิหารคดข้าง พระพุทธรูปที่เหลือตั้งในวัดพระเชตุพน สัปรุษทายกรับไปบุรณะไว้ตามพระอารามอื่น ๆ ก็มี แลมีเนื้อความปรากฏในศิลา

11/03/2565

จาฤกนั้นกล่าวถึงพระพุทธรูป ๒ พระองค์ ซึ่งย้ายจากวัดพระเชตุพนมาไว้ในพระวิหารวัดมหาธาตุว่าพระองค์ ๑ ขนาดน่าตัก ๔ ศอก ๕ นิ้ว เชิญมาแต่กรุงเก่า เดิมบุรณะเปนพระปางแสดงเทศนาธรรมจักรไว้ในพระวิหารทิศใต้ อีกพระองค์ ๑ ขนาดน่าตัก ๓ ศอกคืบ ๑๐ นิ้ว เชิญมาแต่เมืองลพบุรี เดิมบุรณะเปนพระนาคปรก ประดิษฐานไว้ในพระวิหารทิศตวันตกวัดพระเชตุพน ต่อมาเชิญพระพุทธรูปอันทรงพระนามว่า พระพุทธชินราชพระองค์ ๑ แลพระพุทธชินสีห์พระองค์ ๑ ลงมาแต่เมืองศุโขไทย จึงเปลี่ยนพระพุทธรูปเดิมในวิหารทิศใต้แลทิศตวันตก เชิญมาไว้ณวิหารวัดมหาธาตุ ได้ความตามศิลาจาฤกดังนี้ จึงสันนิษฐานว่าในคราวเมื่อเชิญพระพุทธรูปโบราณมาจากเมืองเหนือคราวนั้น ไม่ใช่เชิญมาแต่พระที่ชำรุดอย่างเดียว ถึงพระที่ยังบริบูรณ์ดี แต่โบสถ์วิหารปรักหักพัง พระต้องตากแดดกรำฝนอยู่ ก็เชิญมา ด้วยพระราชประสงค์จะรักษาพระพุทธรูปนั้นไว้มิให้เปนอันตราย พระพุทธรูปที่เชิญมาคงเลือกคัดเปน ๓ ชั้น คือ ชั้นที่เปนพระสำคัญตั้งเปนพระประธานในพระอุโบสถแลพระวิหารวัดพระเชตุพน ชั้นที่เปนพระงามแลยังบริบูรณ์ดีแต่ไม่สำคัญถึงจะตั้งเปนพระประธานในพระอุโบสถพระวิหารได้ กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงรับไปประดิษฐานไว้ในพระมณฑปแลพระวิหารวัดมหาธาตุ พระที่ชำรุดปรักหักพังแต่งามแลได้ขนาด ให้ปฏิสังขรณ์ตั้งพระระเบียง แลในวิหารคดในวัดพระเชตุพน เหลือจากนี้จึงโปรดให้สัปรุษรับไปบุรณะไว้ในวัดอื่น

11/03/2565

๓๓ สิ่งของเคลื่อนที่ได้ อันเปนเครื่องราชูปโภคของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ที่ทรงอุทิศถวายไว้ในวัดมหาธาตุ ยังมีอยู่จนทุกวันนี้หลายสิ่ง คือ

รูปช้างรูป ๓ รูปม้ารูป ๓ เปนคู่กัน ตั้งอยู่ในพระอุโบสถ ว่าเดิมตั้งอยู่ที่ทรงบาตรของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ช้างสำหรับตั้งขันทรงบาตร ม้าสำหรับตั้งโต๊ะของปากบาตร ตั้ง ๒ ข้างที่ประทับ

พระแท่นบรรธมอยู่ในพระวิหารองค์ ๑

พระแท่น จะเปนพระแท่นบรรธมฤๅอย่างไรไม่แน่ ด้วยเปนพระแท่น ๒ ชั้น แต่ชั้นบนปรักหักพังเสียหมดแล้ว ยังเหลือแต่ชั้นล่างยังอยู่ที่ในการเปรียญ ว่าด้วยสิ่งซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงสร้าง สืบได้ความดังกล่าวมานี้

ทีนี้จะว่าด้วยนามวัดนิพพานารามต่อไป เหตุใดกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท จึงทรงขนานนามวัดสลักซึ่งทรงสถาปนาใหม่ว่า "วัดนิพพานาราม" ข้อนี้ได้สืบสวน ก็ยังหาอธิบายไม่ได้ ด้วยชื่อว่าวัดนิพพานารามเปนชื่อแปลก ไม่ปรากฏแก่ข้าพเจ้าว่าเคยมีวัดชื่อนี้ในกรุงศรีอโยธยาในกรุงเก่า พระอารามซึ่งทรงสถาปนาในกรุงรัตนโกสินทรเมื่อในรัชกาลที่ ๑ พิเคราะห์ดูนามที่พระราชทานล้วนมีเหตุเปนที่อ้าง เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เหตุเพราะสร้างเปนที่ประดิษฐานพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกฎ แลวัดดินเลน เปลี่ยนนามว่าวัดบพิตรภิมุข เหตุเพราะกรมพระราชวังบวรสถานภิมุขทรง

11/03/2565

สถาปนาฉนี้เปนต้น บางพระอารามเอาชื่อวัดสำคัญในราชธานีเดิมมาขนาน เช่นวัดโพธาราม เปลี่ยนนามเปนวัดพระเชตุพน ตามนามวัดสำคัญในกรุงศุโขไทย แลมีวัดนามอย่างเดียวกันที่กรุงเก่า วัดเลียบเปลี่ยนเปนวัดราชบุรณะ อันเปนนามวัดสำคัญในกรุงเก่า วัดสแกเปลี่ยนเปนวัดสระเกษ วัดทองปุเปลี่ยนเปนวัดชนะสงคราม ก็เปนนามอาไศรยเหตุมงคลนิมิตรเหมือนวัดชื่ออย่างนี้อันเคยมีในที่อื่น วัดบางว้าใหญ่ เปลี่ยนเปนวัดระฆัง เพราะอยู่ตรงพระราชวังข้าม เหมือนอย่างวัดระฆังที่กรุงเก่า (ซึ่งเข้าใจว่าที่เรียกกันว่าวัดตีนท่าทุกวันนี้) แท้จริงบรรดานามพระอารามที่เปลี่ยนใหม่ก็ดี ฤๅขนานใหม่ก็ดี แม้แต่โบราณมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ ย่อมตั้งด้วยมีเหตุเปนที่อ้างทั้งนั้น จึงเห็นว่าที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงขนานนามวัดสลักว่า "วัดนิพพานาราม" ก็คงมีเหตุเปนที่อ้าง แต่อะไรเปนเหตุ ข้อนี้ยังไม่ได้ความ จะต้องเอาไว้วินิจฉัยต่อไปข้างน่า

ตำนานวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์

ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๓ จะโปรดให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดนิพพานาราม จึงโปรดให้เปลี่ยนนามพระอารามว่า "วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์" ดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว มีข้อน่าสันนิษฐานในทางโบราณคดีอยู่ตรงนี้ ๒ ข้อ คือ ข้อ ๑ ว่าเหตุใดจึงต้องเปลี่ยนนามพระอาราม แลข้อ ๒ ว่าเหตุใดจึงได้โปรดให้เรียกว่า "วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์" ความ ๒ ข้อนี้ไม่ปรากฏในจดหมายเหตุ แลไม่เคยได้ยิน

11/03/2565

อธิบายมาแต่ก่อน แต่พิเคราะห์ดูเห็นมีเค้าเงื่อนในทางที่จะวินิจฉัยอยู่บ้าง จะลองอธิบายต่อไปตามอัตโนมัติ แต่ขอให้ท่านผู้อ่านเข้าใจว่าเปนความคิดคาดคเน แลอาจจะผิดได้ จะต้องอธิบายข้อ ๒ ซึ่งว่าเหตุใดจึงโปรดให้เรียกว่า "วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์" ก่อน อันนามว่า "วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์" เปนนามวัดสำคัญในกรุงเก่า อยู่ในพระราชวังอย่างวัดพระศรีรัตนศาสดารามในกรุงรัตนโกสินทรนี้ เปนที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหุ้มทองคำยืนสูง ๘ วา ซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงสร้างแลถวายพระนามว่า "พระศรีสรรเพ็ชดาญาณ" เพราะเหตุนั้น จึงเรียกนามวัดว่า "วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ (ดาราม)" เข้าใจว่าอาไศรยแบบอย่างอันนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทรงสร้างพระอารามในพระบรมมหาราชวัง อย่างวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ครั้งกรุงเก่า แต่ทรงพระราชอุทิศถวายเปนที่ประดิษฐานพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกฎ จึงพระราชทานนามว่า "วัดพระศรีรัตนศาสดาราม" แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๑ คนทั้งหลายก็เรียกกันว่าวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์โดยมาก เพราะเหตุที่อยู่ในพระราชวังเหมือนวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ครั้งกรุงเก่า แต่วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์กรุงเก่าผิดกับวัดพระศรีรัตนศาสดารามในข้อสำคัญอย่าง ๑ ที่วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์กรุงเก่าเปนที่บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินด้วย ถึงพระอัฐิเจ้านายในพระราชวงษ์โดยมาก ก็บรรจุไว้ในวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์นั้น เริ่มแต่บรรจุพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๐๓๕ เปนต้นมา ในชั้นแรกที่บรรจุพระบรมอัฐิทำเปนพระมหาสถูป (เหมือนพระศรีรัตนเจดีย์ในวัดพระศรี

11/03/2565

รัตนศาสดาราม) พระอัฐิเจ้านายทำพระสถูปขนาดน้อยรายรอบวัด ครั้นล่วงหลายรัชกาลเข้า เมื่อสร้างพระมหาสถูปที่บรรจุพระบรมอัฐิเรียงกันมา ๓ องค์ แลสร้างพระวิหารยอดลงระหว่างพระมหาสถูป ๓ หลังเต็มที่ตอนหนึ่งแล้ว ต่อมาก็ทำพระสถูปแถวใหม่ มีพระวิหารคั่นติดต่อกันไปจนเต็มที่อีก ๒ แถว แต่นั้นจึงสร้างพระมณฑปใหญ่ขึ้นหลัง ๑ ข้างด้านตวันตก ตรงกับแนวพระมหาสถูป พระมณฑปนี้เห็นจะสร้างเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ ด้วยหลังน่าต่างเรียงอิฐตะแคงก่อโค้งเปนฝีมือช่างชั้นใหม่ รูปพระมณฑปทำเปนจตุรมุข สูนย์กลางตรงยอดลงมามีพระเจดีย์ทององค์ ๑ ในองค์พระเจดีย์ทองนั้น (เมื่อพังแล้ว สังเกตเห็นได้ว่า) กั้นเปนห้องห้องไว้หลายห้อง จึงสันนิษฐานว่าพระมณฑปที่กล่าวนี้สร้างขึ้นสำหรับเปนที่บรรจุพระอัฐิ เมื่อพระสถูปที่บรรจุพระอัฐิสร้างเต็มวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์แล้ว จึงสร้างพระเจดีย์ทองในนั้นกั้นเปนหลายห้อง ให้บรรจุพระอัฐิหลายพระองค์ไว้ได้ในพระสถูปองค์เดียวกัน ใช้ที่ ๔ มุขพระมณฑปแทนวิหาร ในกรุงรัตนโกสินทรเมื่อในรัชกาลที่ ๑ ไม่ได้ทรงสร้างที่บรรจุพระอัฐิในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จึงยังผิดกันกับวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ครั้งกรุงเก่า ด้วยประการฉนี้

ที่เปลี่ยนชื่อวัดนิพพานารามว่า "วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์" เชื่อได้เปนแน่ว่า เอานามวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์กรุงเก่ามาขนาน เพราะไม่ปรากฏว่ามีวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่ไหนอีก นอกจากที่กรุงเก่า แต่เมื่อพิเคราะห์ต่อไปว่า วัดนิพพานารามมีสิ่งอันใดที่จะเปนเหตุให้ควรมีนาม

11/03/2565

ว่าวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ จะว่าด้วยพระพุทธรูป ก็ไม่มีพระสำคัญซึ่งควรถวายพระนามว่า "พระศรีสรรเพ็ชญ์" จะว่าด้วยฐานที่ก็มิได้อยู่ในพระราชวังอย่างวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ครั้งกรุงเก่า ฤๅอีกอย่าง ๑ จะว่าเพราะเปนชื่อวัดสำคัญที่มีในกรุงเก่า ควรให้มามีในกรุงรัตนโกสินทรบ้าง เช่นเอาชื่อวัดราชบุรณะมาขนานนามวัดเลียบ ถ้าเช่นนั้นทำไมไม่เรียกว่าวัดมหาธาตุ อย่างมาเปลี่ยนที่หลังอีกครั้ง ๑ สันนิษฐานว่าในเวลานั้นคงจะมีสิ่งอันใดที่ในวัดนิพพานาราม ให้เปนเหตุแลเปนที่อ้างให้แลเห็นว่าควรขนานนามว่า "วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์" เมื่อคิดใคร่ครวญดูเห็นว่าสิ่งอันนั้นน่าจะเปนพระมณฑปนั้นเอง คือพระมณฑปนี้มีเรื่องปรากฏมาดังกล่าวแล้ว ว่าเพราะกรมพระราชวังบวร ฯ ทรงพระราชอุทิศถวายเครื่องบนปราสาทเปนพุทธบูชา จึงได้สร้างพระมณฑปขึ้น ทำนองในขณะเมื่อทรงปรารภ ฤๅเมื่อจะสร้างพระมณฑปนี้ทรงพระราชดำริห์ถึงแบบอย่างที่มีในกรุงเก่า จึงทรงสร้างพระมณฑปในวัดนิพพานาราม อนุโลมตามอย่างพระมณฑปที่ในวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ที่กล่าวมาแล้ว ข้อนี้จะพึงเห็นได้ด้วยสร้างพระเจดีย์ทองอย่างเดียวกัน แลขนาดเดียวกันไว้ในกลางพระมณฑป เว้นแต่จะเตรียมไว้เปนที่บรรจุพระอัฐิ อย่างเดียวกับพระเจดีย์ทองในพระมณฑปวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ครั้งกรุงเก่าด้วยฤๅไม่ ข้อนี้ทราบไม่ได้ ถ้าได้เตรียมบางทีก็จะเปนเหตุให้ขนานนามว่า "นิพพานาราม" เพราะจะให้เรียกว่าวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ก็ขัดอยู่ ด้วยวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ที่กรุงเก่า เปน

11/03/2565

วัดในพระราชวังหลวง จะขนานนามอื่น เช่นว่าวัดมหาธาตุ ฤๅวัดพุทไธสวรรย์ ก็ไม่ตรงกับจะเปนที่บรรจุพระอัฐิ จึงคิดนามใหม่ว่า "วัดนิพพานาราม" ความที่กล่าวข้อหลังนี้ เปนการว่าลองดูโดยโวหาร มิใช่ยืนยันว่าเปนหลักฐานแน่นอน แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่า ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์พระราชทานนามใหม่ว่า "วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์" นั้นเห็นจะเปนเพราะที่กรมพระราชวังบวร ฯ ได้ทรงสร้างพระมณฑปไว้อย่างวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ที่กรุงเก่า ทรงพระราชดำริห์ว่าไม่ต้องการนามนั้นสำหรับพระอารามในพระราชวังหลวง เพราะพระราชทานนามว่า วัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว จึงโปรดให้เรียกนามวัดนิพพานาราม ว่าวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ ให้สมด้วยพระปรารภของสมเด็จพระอนุชาธิราช เพราะฉนั้นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจึงทรงอนุมัติตาม

ข้อวินิจฉัยซึ่งว่า เหตุใดจึงได้เปลี่ยนนามวัดนิพพานารามเสียนั้น ก็เห็นจะเปนด้วยทรงพระราชดำริห์เห็นว่า เปนนามนอกแบบนอกแผนหาสมควรจะเอามาใช้เปนนามพระอารามอันสำคัญไม่ จะทรงพระราชดำริห์เห็นอยู่เช่นนั้นแต่ก่อนแล้ว ครั้นจะทำสังคายนาพระไตรปิฎกอันนับว่าเปนการสำคัญในพระพุทธสาสนูปถัมภก เปนโอกาศอันสมควรจึงโปรดให้เปลี่ยนนามพระอาราม มิใช่การสังคายนาเกี่ยวข้องอันใดในเรื่องนามของพระอาราม

เมื่อคราวทำสังคายนา ไม่ปรากฏว่าก่อสร้างสิ่งอันใดขึ้นใหม่ เห็นจะเปนแต่เปลี่ยนนามพระอารามกับจัดการตกแต่งตระเตรียมต่าง ๆ

11/03/2565

ถ้าจะมีเปนการสถาปนาพิเศษ บางทีจะบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพระเจดีย์ทองที่พระมณฑปในครั้งนั้น ด้วยมีในคำประกาศเทวดา ซึ่งพระพิมลธรรมประกาศวันเริ่มพิธีสังคายนาว่า เชิญเทวดามาประชุมกัน "เฉภาะพระภักตร์สมเด็จพระบรมสารีริกธาตุเจ้า" ดังนี้

เรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ มีปรากฏโดยพิศดารอยู่ในพระราชพงษาวดารทุกฉบับ[๔] จะกล่าวในที่นี้แต่โดยเนื้อความ ด้วยเนื่องอยู่ในประวัติของวัดมหาธาตุด้วย คือ เมื่อเสียกรุงเก่าแก่พม่าข้าศึก ๆ เอาไฟเผาวัดวาย้านเรือน คัมภีร์พระไตรปิฎกจึงเปนอันตรายไปเสียเปนอันมาก เมื่อขุนหลวงตากตั้งกรุงธนบุรีเปนราชธานีแล้ว ทรงเสาะหาพระคัมภีร์พระไตรปิฎก ที่ยังมีเหลืออยู่ตามหัวเมืองใหญ่น้อย ตลอดจนกรุงกัมพูชา เอามารวบรวมคัดจำลองจะสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงไว้สำหรับพระนคร ลงมือทำการนั้นได้ไม่ช้า ก็สิ้นแผ่นดินกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทรงสถาปนาการนั้นต่อมาโดยลำดับ อยู่มาความประจักษ์แจ้งแก่พระญาณว่า คัมภีร์พระไตรปิฎกที่สร้างขึ้นเปนฉบับหลวงนั้นยังวิปลาศคลาศเคลื่อนมากนัก เพราะหนังสือซึ่งหาเปนต้นฉบับ เปนหนังสือสร้างขึ้นตามหัวเมือง ไม่ได้ฉบับดี จึงทรงพระราชดำริห์พร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ว่าควร

---

๔ มีในพระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัดถเลขา พิมพ์ครั้งแรก เล่ม ๒ น่า ๒๓๓ คำประกาศเทวดาพิมพ์ในหนังสือประกาศพระราชพิธี เล่ม ๒ น่า ๑๐ แลมีอธิบายอยู่ในตำนานหอพระสมุด ฯ พิมพ์ครั้งแรก น่า ๔

11/03/2565

จะประชุมพระสงฆ์ตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับหลวงที่ได้สร้างนั้นให้ถูกต้อง อย่างพระอรหันต์พุทธสาวกได้ทำการสังคายนามาแต่ก่อน จึงโปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ซึ่งทรงสมณะศักดิ์ ๑๐๐ รูป มีสมเด็จพระสังฆราชเปนประธาน ประชุมพร้อมกันที่พระที่นั่งอมรินทราภิเศกมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง แล้วเสด็จยังที่ประชุมสงฆ์พร้อมกันทั้ง ๒ พระองค์ ทรงเผดียงพระสงฆ์ให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎก พระสงฆ์รับพระราชบริหารออกมาประชุมเลือกผู้ที่จะตรวจชำระคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้พระภิกษุที่ได้เล่าเรียนรู้คันถธุระ ๒๑๘ รูป กับราชบัณฑิต ๓๒ คน รวมด้วยกันเปน ๒๕๐ จัดแบ่งกันเปน ๔ กอง สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆัง เปนแม่กองชำระพระสุตตันตปิฎกกอง ๑ พระพนรัตน (ศุข) วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ เปนแม่กองชำระพระวินัยปิฎก กอง ๑ พระพิมลธรรม[๕] วัดพระเชตุพน เปนแม่กองชำระพระสัททาวิเสส กอง ๑ พระพุฒาจารย์ (เข้า) วัดอินทาราม ชำระพระปรมัตถปิฎก กอง ๑ แลครั้งนั้นพระธรรมไตรโลก (ชื่น) วัดหงษ์ ซึ่งเคยเปนสังฆราชในปลายรัชกาลกรุงธนบุรี แลเปนพระธรรมธิราราชมหามุนี

---

๕ พระพิมลธรรมองค์นี้ นามเดิมอย่างไร สืบนักแล้วไม่ได้ความ ได้พบแต่ดวงชาตาว่า เกิดเมื่อปีขาล จุลศักราช ๑๐๙๖ พ.ศ. ๒๒๗๗ ต่อมาได้เปนสมเด็จพระวันรัตน เปนอาจารย์กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ได้แต่งหนังสือไว้ในภาษามคธ แต่ที่ได้พบฉบับ ๔ คัมภีร์ คือ สังคีติวงษ์ ว่าด้วยการสังคายนาครั้งนี้คัมภีร์ ๑ พระราชพงษาวดารกรุงเก่า ได้แปลแลพิมพ์แจกในงานศพคุณหญิง เลื่อม มนตรีสุริยวงษ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ คัมภีร์ ๑ จุลยุทธการ ว่าด้วยพระราชพงษาวดารกรุงเก่า คัมภีร์ ๑ มหายุทธการ ว่าด้วยเรื่องราชาธิราช คัมภีร์ ๑

11/03/2565

ที่พระวันรัตนในรัชกาลที่ ๑ แล้วต้องอธิกรณ์ต้องลดยศลงเปนพระธรรมไตรโลก แลยังเปนโทษอยู่ มิได้กะเข้าในกองสังคายนา มาอ้อนวอนสมเด็จพระสังฆราชให้ทูลขอโทษ จึงโปรดให้พ้นโทษ ได้เปนผู้ช่วยแม่กองชำระอีกองค์ ๑

เริ่มการสังคายนาเมื่อณวันพุฒ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีวอกจุลศักราช ๑๑๕๐ พ.ศ. ๒๓๓๑ เวลาบ่าย ๓ โมง พระสงฆ์แลราชบัณฑิตประชุมพร้อมกันณะวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ แลสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราไปยังพระอาราม ประทับที่พระมณฑป[๖] ซึ่งพระสงฆ์ประชุมอยู่พร้อมกัน พระพิมลธรรมอ่านประกาศเทวดาดังนี้.

ประกาศสังคายนา

๏ โภนโตเทวสังฆาโย ดูกรฝูงเทพยเจ้าทั้งปวง ผู้มีทิพโสตทิพจักขุ บรรดาอยู่ในโลกธาตุ จงประกาศบอกกล่าวกันให้ทั่ว มาประชุมชวนกันอนุสรสวนาการคำสงฆ์ประกาศสารธุระกิจในพระพุทธสาสนาเฉภาะพระภักตร์สมเด็จพระบรมสารีริกธาตุเจ้า ด้วยพระสงฆ์ทั้งหลาย ๒๑๙ รูป พร้อมกันสมมุติให้อาตมาภาพประกาศอาราธนาผู้เดียวนี้

---

๖ ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เสด็จประทับในพระอุโบสถ แต่ในคำประกาศเทวดาว่าประกาศ "เฉภาะพระภักตร์สมเด็จพระบรมสารีริกธาตุเจ้า" ดังนี้ จึงเข้าใจว่าประกาศในพระมณฑป มิใช่ในพระอุโบสถ.

11/03/2565

ดุจหนึ่งสงฆ์ทั้งปวงประกาศอาราธนาเทพยเจ้าทั้งหลายพร้อมกัน ด้วยสมเด็จพระสรรเพ็ชญ์พระพุทธองค์ผู้ทรงพระทัศอรหาธิคุณอันประเสริฐ เมื่อพระองค์แรกได้ตรัสแก่พระปรมาภิเศกสัมโพธิญาณ เสด็จยับยั้งอยู่ในควงไม้พระโพธิมหาสถาน ๗ วัน ทรงพระอาวัชนาการพระพุทธกิจอันจะโปรดเวไนยสัตวให้ถ้วนกำหนดพุทธประเพณี แลจะตั้งพระพุทธสาสนาในมัชฌิมประเทศราชธานีชนบท กำหนดด้วยพระสรรพัญญุตญาณเสร็จแล้ว ก็เสด็จไปโปรดพุทธเวไนยสัตวทั้งหลายให้ได้มรรคแลผล มีพระอัญญาโกณฑัญญเถรเปนต้น แลพระสุภัทธเปนปริโยสาน แล้วก็เสด็จบรรธมเหนือพระมรณมัญจาพุทธอาศน์เปนอนุฐานไสยาศน์ณหว่างไม้รังทั้งคู่ ในพระราชอุทยานแห่งพระเจ้ามลราช แทบกรุงกุสินารายราชธานี มีพระพุทธฎีกาตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลาย ว่าดูกรภิกษุทั้งปวง พระธรรมวินัยอันใดทั้ง ๘๔๐๐๐ พระธรรมขันธ์ อันพระตถาคตตรัสเทศนาสั่งสอนท่าน เมื่อพระตถาคตนิพพานแล้ว พระธรรม ๘๔๐๐๐ นั้นจะเปนครูสั่งสอนท่านแลสรรพสัตว์ทั้งปวง ต่างพระตถาคต ๘๔๐๐๐ พระองค์ ตรัสมอบพระสาสนาไว้แก่พระปริยัติไตรปิฎกธรรมฉนี้แล้วก็เสด็จเข้าสู่พระปรินิพพาน

จำเดิมแต่สมเด็จพระมหากรุณาเจ้าเสด็จนิพพานถวายพระเพลิงแล้ว ๗ วัน พระมหากัสสปเถรเจ้ารภุกถึงถ้อยคำพระสุภัทธภิกขุแก่ แลพระมหากรุณาธิคุณเปนเหตุ จึงดำริห์คิดจะกระทำพระธรรมสังคายนาเลือกพระสงฆ์ทั้งหลาย ๕๐๐ พระองค์ ล้วนแต่พระสงฆ์อรหัตจตุปฏิสัมภิทาญาณ แลสมเด็จพระเจ้าอชาตสัตรูเปนสาสนูปถัมภก กระทำ

11/03/2565

ในพระมณฑปแทบถ้ำสัตตบัณฑูหา ณกรุงราชคฤหมหานคร ๗ เดือน ก็สำเร็จเปนปฐมสังคายนา

ครั้นพระพุทธศักราช ล่วงถึง ๑๐๐ ปี ภิกษุชาววัชชีคามเปนอลัชชีสำแดงวัตถุ ๑๐ ประการ กระทำผิดด้วยพระวินัยบัญญัติ แลพระมหาเถรขีณาสพ ๘ พระองค์เปนประธาน มีพระยศเถรเปนต้น พระเรวัตตมหาเถรเปนปริโยสาน ชำระหลักคอในพระสาสนาบริสุทธิแล้ว เลือกได้พระมหาขีณาสพอันทรงพระไตรปิฎกแลพระจตุปฏิสัมภิทาญาณ ๗๐๐ พระองค์ กระทำสังคายนาพระไตรปิฎกในวาฬุการามใกล้เมืองไพสาลี สมเด็จพระเจ้ากาลาโศกราชเปนสาสนูปถัมภก ๗ เดือนสำเร็จชื่อทุติยสังคายนา ยังบวรพุทธสาสนาให้วัฒนาการสืบไป.

ครั้นพระพุทธศักราชล่วงไป ๒๑๘ พระวษา พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชบพิตรได้เสวยราชสมบัติในเมืองปาตลีบุต เลื่อมใสในพระสาสนา ครั้งนั้นเดียรถีย์ทั้งหลายปลอมสงฆ์เข้าบวช แลพระขีณาสพเจ้าทั้งหลาย มีพระโมคคลีบุตรติศเถรเปนประธาน ยังพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชให้เรียนรู้ในพระพุทธสมัยแล้ว สมเด็จพระมหากระษัตริย์ให้ชุมนุมพระภิกษุทั้งปวง ตรัสถามโดยลัทธิพุทธสาสนา เดียรถีย์ทั้งปวงว่าตามลัทธิเดียรถีย์ไม่ต้องในพระพุทธสาสนา พระองค์ให้ผ้าขาวสึกเดียรถีย์เสีย ๖๐๐๐๐ ชำระพระสาสนาให้พระสงฆ์ทั้งปวงกระทำอุโบสถกรรมแล้ว พระโมคคลีบุตรติศเถรเจ้าเลือกพระขีณาสพทรงพระปฏิสัมภิทาญาณได้ ๑๐๐๐ พระองค์ กระทำตติยสังคายนาในอโสการาม

11/03/2565

สมเด็จพระเจ้าศรีธรรมาโศกเปนสาสนูปถัมภก ๙ เดือนสำเร็จ ยังพระพุทธสาสนาให้รุ่งเรืองสืบไป

ครั้นพระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๗ พระวษา สมเด็จพระเจ้าเทวานังปิยติศเสวยราชสมบัติในลังกาทวีป พระขีณาสพเจ้า ๓๗ พระองค์ มีพระมหินทเถรเจ้าแลพระอริฐเปนประธาน ประชุมพระสงฆ์ ๑๐๐๐ แลจะยังรากพระสาสนาให้หยั่งลงในลังกาทวีป คือให้กุลบุตรชาวลังกาเรียนพระปริยัติไตรปิฎก จึงกระทำสังคายนา ดุจหนึ่งปฐมสังคายนา ทุติยสังคายนา ตติยสังคายนา ในมรฎปถูปารามมหาวิหาร สมเด็จพระเจ้าเทวานังปิยติศเปนสาสนูปถัมภก ยังรากพระสาสนาให้หยั่งลงในลังกา กระทำจตุตถสังคายนา ๑๐ เดือนจึงสำเร็จ

จำเดิมแต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถเจ้า เสด็จเข้าสู่พระนิพพานแล้ว ๕๓๓ พระวษา พระเจ้าวัฏคามินีอภัยเสวยราชสมบัติในลังกาทวีป ครั้งนั้นพระขีณาสพสงฆ์ทั้งปวง อันทรงพระปฏิสัมภิทาอภิญญาสมาบัติสมัยไตรปิฎกธราจารย์เปนอันมาก เห็นพระสาสนาจะเสื่อมลงไป หาผู้จะทรงพระไตรปิฎกขึ้นปากขึ้นใจมิได้ จึงจัดเลือกพระสงฆ์ขีณาสพในวิชาปิฎกธราธรรมมากกว่าพัน ประชุมกันในมหาวิหาร สมเด็จพระเจ้าวัฏคามินีอภัยเปนสาสนูปถัมภก แต่งพระมรฎปบรรจงวิจิตรรจนา ให้จาฤกเชิญพระไตรปิฎกลงสู่ใบลาน กับทั้งพระอัตถกถา ให้พระสาสนาจิรฐิติกาลสืบไป กระทำประดุจหนึ่งปัญจมสังคายนา ตรวจตรากันจาฤกพระไตรปิฎกนั้นปี ๑ จึงสำเร็จ

11/03/2565

ครั้นพระพุทธศักราชล่วงไปได้ ๗๕๖ พระวษา สมเด็จพระเจ้ามหานามได้เสวยราชสมบัติในลังกา พระพุทธโฆษาจารย์ออกไปแปลพระไตรปิฎก กับทั้งพระอัตถกถาอันตั้งอยู่ด้วยสิงหฬภาษาเปนมคธภาษาบาฬี กระทำในโลหะปราสาท พระเจ้ามหานามเปนสาสนูปถัมภกปี ๑ จึงสำเร็จ เปนที่ชำระพระสาสนาครั้งหนึ่ง ครั้นเสร็จแล้วจึงเชิญเสด็จพระธรรมมายังชมพูทวีป กุลบุตรได้เล่าเรียนสืบ ๆ กันมา

ครั้นพระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๑๕๘๗ พระวษา สมเด็จพระเจ้าปรักมะพาหุราชบพิตรได้เสวยราชสมบัติในลังกาเปนเอกราชาธิบดี พระกัสสปเถรเจ้า กับพระสงฆ์มหานาคมากกว่าพัน ชวนกันอุสาหะแปลสินาถฎีกาพระไตรปิฎก อันพระขีณาสพไตรปิฎกธรเจ้าแต่ก่อนกระทำไว้เปนภาษาสิงหฬบ้าง ภาษามคธบ้างปนกันอยู่ จึงอุสาหะจัดแจงแปลงแปลออกเปนภาษามคธ ปรากฎประดุจดังว่ากระทำสังคายนาพระธรรมวินัย แลสมเด็จพระเจ้าปรักมะพาหุเปนสาสนูปถัมภก ปีหนึ่งจึงสำเร็จการ

ครั้นพระพุทธศักราชล่วงมาถึง ๒.๐๐๐ ปีเศษนั้น พระปริยัติสาสนาอันเปนมูลปรนิบัติมรรคผล ซึ่งพระโมคคลีบุตรติศเถรเจ้า ให้พระเถรานุเถรเจ้าทั้งหลายไปตั้งสาสนาในปจันตชนบท แลพระไตรปิฎกอันพระพุทธโฆษาจารย์เจ้าไปแปลมาแต่ลังกา มาไว้ในชมพูทวีป พระเถรานุเถรในชมพูทวีป ได้เล่าเรียนสร้างสืบต่อกันมา แลท้าวพญาเศรษฐีคหบดีศรัทธาสร้างไว้ในกรุงสัมมาทิฐิทั้งปวง คือ เมืองไทย ลาว,

11/03/2565

เขมร,พม่า,มอญ, เปนอักษรพิรุธสำสมกันอยู่เปนอันมาก หาท้าวพญาสมณผู้ใดที่จะศรัทธาสามารถอาจชำระพระไตรปิฎกขึ้นไว้ให้บริบูรณ์ดุจท่านแต่ก่อนนั้นมิได้มี

ครั้นพระพุทธศักราชได้ ๒,๓๐๐ ปีเศษแล้ว พม่าก็แต่งยุทธสงครามยกมารบรันทำย่ำยี เมืองสัมมาทิฐิทั้งนี้สาบสูญร่วงโรยไปเพราะไภยเกิดแต่พม่าเปนต้นเหตุ มีผู้ร้ายเผาวัดวาอาราม พระไตรปิฎกสาบสูญสิ้นไป จนถึงกรุงศรีอยุทธยาก็พินาศฉิบหาย พระไตรปิฎกเจดียฐานก็สาบสูญ สมณพราหมณาจารย์ผู้จะรักษาร่ำเรียนพระไตรปิฎกนั้นก็พลัดพรายล้มตายเปนอันมาก หาผู้ใดที่จะเปนที่พำนักป้องกันต้านทานข้าศึกศัตรูมิได้ แต่สมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้าทั้งสองพระองค์ผู้ทรงประณีธานปราถนาพระปรมาภิเศกสัมโพธิญาณ ทรงพระกรุณาอุสาหะสู้เสียพระชนมชีพถวายพระศรีรัตนไตรย คุมพลทหารกู้แก้บำรุงบวรพุทธสาสนา แลสมณะอาณาประชาราษฎรทั้งปวง ช่วยรับรบต้านทานอรินราชศัตรูหมู่พม่าข้าศึกไว้ ได้ไชยชนะแล้ว ทรงพระอุสาหะจัดแจงพระนครราชธานีนี้คมชนบทสมณะพราหมณประชาราษฎร บวรเจดียฐานอารามบริเวณาวาศอันพินาศฉิบหายนั้น แลบวชกุลบุตรฐาปนาการพระพุทธบาทเจดียฐาน ปราถนาจะให้รุ่งเรืองขึ้นดุจหนึ่งกาลแต่ก่อนตั้งพระไทยบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ เปนอันมาก แลเอาพระไทยใส่บำรุงบวรพุทธสาสนา เปนต้นว่านิสสัคคิยวัตถุภิกษุรับเงินรับทองของบริโภค พระสาสนาสิกขานี้เสียมาเปนช้านาน หากระษัตริย์องค์ใดจะห้ามปรามลงมิได้ ด้วยเดชพระบารมีทรงบำรุงครั้งนี้ พระ

11/03/2565

สาสนาสิกขานี้ก็คงคืนรุ่งเรืองขึ้น มีคุณในพระสาสนาฉนี้ แล้วทรงพระราชรำพึงถึงพระไตรปิฎกอันเปนมูลรากพระสาสนา ทรงพระราชศรัทธาพระราชทานพระราชทรัพย์เปนอันมาก ให้ช่างจานจานจาฤกพระไตรปิฎกบรรดามีในที่ใดเปนอักษรภาษาไทย, ภาษามอญ, ภาษาลาว, ให้ชำระแปลออกเปนอักษรขอมขึ้นไว้ในตู้หีบหอพระมณเฑียรธรรม อันวิจิตรบรรจงงามพร้อมทุกสิ่งสรรพพระราชกุศล แลสร้างพระไตรปิฎกถวายพระสงฆ์ให้เล่าเรียนทุกอารามตามความปรารถนา จึงจมื่นไวยวรนารถ กราบทูลพระกรุณาว่าพระไตรปิฎกซึ่งทรงพระราชศรัทธาสร้างไว้ทุกวันนี้ อักษรบทพยัญชนะตกวิปลาศอยู่แต่ฉบับเดิมมา หาผู้จะทำนุกบำรุงขึ้นมิได้ ครั้นได้ทรงฟังแล้วก็ทรงพระปรารภไปว่า พระอัตถกถาฎีกายาฬีพระไตรปิฎกทุกวันนี้ เมื่อแลผิดเพี้ยนอยู่เปนอันมาก จะเปนเค้ามูลปฏิบัติปฏิเวธสาสนานั้นมิได้ อนึ่งท่านผู้รักษาพระไตรปิฎกทุกวันนี้ก็น้อยนัก ถ้าสิ้นท่านเหล่านี้แล้วเห็นพระปริยัติสาสนา ปฏิบัติสาสนา ปฏิเวธสาสนา จะสาบสูญเปนอันเร็วนัก สัตวโลกทั้งปวงจะหาที่พึ่งมิได้ในอนาคตกาล ควรจะทำนุกบำรุงบวรพุทธสาสนาสมเด็จพระมหากรุณาไว้ให้เปนประโยชน์ไปแก่เทพามนุษย์ทั้งปวง จึงจะเปนทางพระบรมโพธิญาณบารมี ครั้นทรงพระราชดำริห์ฉนี้แล้ว จึงให้อาราธนาพระสงฆ์ราชาคณะถานาบาเรียนร้อยรูป มีสมเด็จพระสังฆราชเปนประธาน มารับพระราชทานฉันในพระที่นั่งอมรินทราภิเศกมหาปราสาท ครั้นเสร็จสงฆ์ภุตาภิจแล้ว สมเด็จพระบรมบพิตรพระมหากระษัตราธิราชเจ้าทั้งสองพระองค์ จึงถวายนมัสการทรัสเผดียงถาม

11/03/2565

พระราชาคณะทั้งปวงว่า พระไตรปิฎกทุกวันนี้ยังบริบูรณ์อยู่ฤๅพิรุธผิดเพี้ยนประการใด สงฆ์ราชาคณะพร้อมกันถวายพระพรว่า พระบาลีอัตถกถาพระไตรปิฎกทุกวันนี้พิรุธมากมาช้านานแล้ว หากระยัตริย์องค์ใดจะบำรุงเปนสาสนูปถัมภกมิได้ แต่กำลังอาตมาภาพทั้งปวงก็คิดจะใคร่บำรุงอยู่เห็นไม่สำเร็จ จึงตรัสว่าขอพระผู้เปนเจ้าทั้งปวง จงมีอุสาหะในฝ่ายพุทธจักรให้พระไตรปิฎกบริบูรณ์ขึ้นจงได้ ฝ่ายอาณาจักรที่จะเปนสาสนูปถัมภกนั้น ไว้พนักงานโยม ๆ จะสู้เสียชีวิตรบูชาพระรัตนไตรย สุดแต่จะให้พระปริยัติบริบูรณ์เปนมูลพระสาสนาจงได้ พระสงฆ์ราชาคณะทั้งปวง ก็ถวายสาธุการรับแล้ว ออกมาประชุมพระสงฆ์ทั้งหลายเลือกได้ที่เล่าเรียนพระไตรปิฎกบ้างนั้น ได้สงฆ์ ๒๑๙ รูป กับราชบัณฑิตย์อุบาสก ๓๐ คน แลสงฆ์ ๒๑๙ รูป กับราชบัณฑิตย์อุบาสกทั้งนี้ มีสติปัญญาอันน้อยมิได้ทรงพระไตรปิฎก แต่จะใคร่บำรุงบวรพุทธสาสนา บำรุงพระราชกุศลศรัทธาสมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้าอันปรารถนาพระพุทธภูมิทั้งสองพระองค์ ซึ่งทรงพระราชอุสาหะจะบำรุงพระบวรพุทธสาสนา

แลแต่ก่อนมามีพระขีณาสพอันทรงอิทธิฤทธิ์เปนอันมาก ครั้นเห็นพระสาสนาเศร้าหมองลงแล้วย่อมเสด็จขึ้นไปยังเทวโลก อาราธนาเทพยเจ้าอันมีกุศลสมภารบารมีมีสติปัญญา อันมีในเทวโลกดุจพระติศมหาพรหมลงมาเปนพระโมคคลีบุตรติศเถร พระโฆษเทวบุตรมาเปนพระพุทธโฆษา เดชะอำนาจท่านผู้มีพระบารมีชำระพระสาสนาที่เศร้าหมองนั้น ก็รุ่งเรืองขึ้นได้โดยง่ายงาม บัดนี้อาตมาภาพสงฆ์

11/03/2565

ทั้งปวงอนาถาหาอิทธิฤทธิ์สติปัญญาไม่ ปราศจากอาจารย์ท่านผู้เปนอริยอิทธิฤทธิ์สิทธิสมภาร อันมีญาณอาจหยั่งไปในพระไตรปิฎกไม่มีแล้ว แลจะชำระพระไตรปิฎกครั้งนี้ดุจหนึ่งเข็มในปลายจะงอยปากยุงอันหยั่งลงในมหาสมุท ด้วยอาตมาภาพทั้งปวงมีสติปัญญาน้อย เดชะผลความสัตย์ซึ่งอาราธนานี้ของขันดาลให้เทพยเจ้าทั้งปวง อันมีในหมื่นจักรวาฬ แลท่านผู้เปนสัมมาทิฐิไตรปิฎกธราจารย์ ญาณสัพพัญญูโพธิสัตว์อริยบุทคล เปนต้นว่า ท้าวสุทธาวาศพรหม พระศรีอริยเมตยโพธิสัตว์ สมเด็จอมรินทราธิราช โฆษเทวบุตร แลธรรมกถึกเทวบุตรทั้งหลาย อันเปนครูรู้พุทธาธิบายแต่ก่อนนั้น จงเห็นแก่พระพุทธสาสนามาช่วยอาตมาภาพทั้งปวงผู้เปนศิษย์ให้มีสติปัญญา บันดาลให้เห็นคล่องต้องตามพระไตรปิฎกให้บริบูรณ์ไว้ จะได้เปนที่พึ่งแก่เทพามนุษย์ทั้งปวง จงช่วยเกียจกันซึ่งสรรพอันตรายขออย่าให้มีขันธมารเทวบุตรมารมาเบียดเบียนด้วยฉันนวุติโรคชีวันตราย แลกิเลศมารทั้งหลายอย่าเข้ามาระคนคลสันดานพระสงฆ์ แลสมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้าทั้งสอง สุริยวงษานุวงษ์ แลราชบัณฑิตย์เสนาบดีราชบริษัทอันกระทำการบำรุงปรนิบัติปริยัติสาสนา อย่าให้จิตรคิดย่อหย่อนเกียจคร้านในการมหากุศล อันจะเปนผลประโยชน์ไปแก่ตนในอนาคตกาลอย่าให้เริศร้างค้างได้ ขอให้จิตรเลื่อมใสศรัทธาอุสาหะช่วยกันบำรุงพระปริยัติสาสนาให้บริบูรณ์สำเร็จไว้ เพื่อเปนประโยชน์ไปแก่เทพามนุษย์ทั้งปวง ให้จิรฐิติกาลไปยาวะปัญจสหัสสวัสสปริเฉทกำหนดจงสำเร็จโดยดังมโนรถปณิธานปราถนา ตามอาตมาภาพสงฆ์ทั้งปวงประกาศอาราธนามานี้เถิด ฯ จบประกาศเท่านี้ ฯ

11/03/2565

ประกาศแล้วจึงเริ่มการสังคายนา ผู้ชำระทั้ง ๔ กองแยกกันทำการชำระคัมภีร์พระไตรปิฎกในพระอุโบสถกอง ๑ ในพระวิหารกอง ๑ ในพระมณฑปกอง ๑ ในการเปรียญกอง ๑ เกณฑ์พระราชวงษานุวงษ์ แลข้าราชการทั้งวังหลวงวังน่าแลวังหลัง ทำสำรับคาวหวานเลี้ยงพระสงฆ์ที่ทำสังคายนา ทั้งเวลาเช้าแลเวลาเพนทุกวัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ กับสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวร ฯ ทรงพระราชธุสาหะเสด็จไปวันละ ๒ เวลามิได้ขาด เวลาเช้าทรงประเคนเลี้ยงพระที่พระระเบียง เวลาเย็นถวายอัฐบาน แลธูปเทียนแก่พระสงฆ์ ๗ ทำการสังคายนาแต่กลางเดือน ๑๒ ปีวอก จนกลางเดือน ๕ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๓๒ รวมเวลา ๕ เดือนจึงสำเร็จการสังคายนา

เมื่อสังคายนาต้นฉบับพระไตรปิฎกเสร็จแล้ว โปรดให้จ้างช่างจานจำลองเปนพระไตรปิฎกฉบับหลวงขึ้นใหม่อีกฉบับ ๑ ตามที่ยุติว่าถูกต้องในสังคายนา พระไตรปิฎกฉบับนี้ที่เรียกว่าฉบับทองใหญ่มีจำนวนหนังสือพระวินัย ๘๐ คัมภีร์ พระสูตร ๑๖๐ คัมภีร์ พระปรมัตถ ๖๑ คัมภีร์ สัททาวิเสส ๕๓ คัมภีร์ รวม ๓๕๔ คัมภีร์ เปนหนังสือใบลาน ๓๖๘๖ ผูก รักษาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรมจนทุกวันนี้ ปรากฏในบานแพนกว่า เมื่อสร้างนั้น สอบทานกันหลาย ๆ ครั้ง ทุกคัมภีร์ได้คัดตัวอย่างบานแพนกมาลงไว้ให้เห็นต่อไปนี้คัมภีร์ ๑

---

๗ ที่ว่าในหนังสือพระราชพงษาวดารว่าถวายอัฐบานแลธูปเทียน ชวนให้เข้าใจว่าชำระคัมภีร์พระไตรปิฎกถึงเวลาถลางคืน แต่สันนิษฐานว่า ไม่เช่นนั้น คงจะลงมือชำระตั้งแต่ฉันเช้าแล้วไปจนบ่าย ครั้นเวลาเย็นประชุมกันสวดมนต์ จะเปนในพระอุโบสถแห่งเดียวฤๅตามที่ทำสังคายนาทั้ง ๔ แห่งก็เปนได้ ที่เสด็จพระราชดำเนินตอนเย็นนั้นเข้าใจว่าเสด็จเวลาพระสวดมนต์.

11/03/2565

บานแพนกหนังสือฉบับทองใหญ่

๏ ศุภมัสดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๓๓ พระวัสสา ปีวอกสัมฤทธิศก ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์อินทอยุทธยามหานคร สมเด็จพระมหากระษัตราธิราช บวรธรรมิกวรเชษฐาธิราชเจ้า แลสมเด็จพระอนุชาธิราชกระษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์ ผู้ปรารถนาพระปรมาภิเศกสัมโพธิญาณทรงพระราชศรัทธาเปนสาสนูปถัมภก ให้ประชุมพระสงฆ์อันรู้พระไตรปิฎก ๒๑๗ รูป ราชบัณฑิตย์ ๓๒ คน พร้อมกันในมหาสุวรรณมณฑปวัดพระศรีสรรเพชดานิพพานาราม ชำระพระไตรปิฎกอันวิรุธมาแต่ก่อนหาผู้บำรุงมิได้ให้บริบูรณ์ขึ้น ปาฐ อัฏฐกถา ฎีกา สอบกันไว้สืบไปถ้วน ๕๐๐๐ พระวัสสา อุทิศส่วนพระราชกุศลนี้ให้แก่สรรพสัตว์ทั้งปวงในอนันตจักรวาฬจงเปนศุขพ้นสรรพทุกข์ทั้งปวง แลพระราชกุศลทั้งนี้จงเปนปัจจัยแก่ปรมาภิเศกสัมโพธิญาณในอนาคตกาล

พระกังขาวิตรณีคัมภีร์นี้ ๔ ผูก ๒๓ ใบ พระธรรมกิติเปนผู้ชำระเดิมครั้ง ๑ แล้วพระธรรมอุดม พระพิมลธรรม พระพุทธโฆษา ๓ องค์เปนแม่กอง ได้ชำระสอบกันกับหลวงธรรมาภิมณฑ์ อาจารย์ถินอีกกองละครั้ง เปน ๔ ครั้ง แล้วข้าพระพุทธเจ้าพระยาธรรมปโรหิต พระยาพจนพิมล พระวิเชียร หลวงราชาภิรมย์ หลวงอุดมจินดา หลวงธรรมสุนทร หลวงญาณวิจิตร หลวงธรรมรักษา หลวงธรรมสาสน ขุนศรีวรโวหาร ได้ชำระสอบอีกครั้ง ๑ เปน ๕ ครั้ง แล้วข้าพระพุทธเจ้านายไชย

11/03/2565

ชรรค์มหาดเล็ก เปนนายกองได้กราบถวายนมัสการสมเด็จพระสังฆราช พระพนรัตน พระพุฒาจารย์ แล้วจึงเชิญขึ้นสู่ลาน ข้าพระพุทธเจ้านายพูน ช่างจานจำลอง พระยาพจนพิมล พระวิเชียร หลวงญาณวิจิตร นายจัน นายเกิด นายเจ็ก นายอุ่น ทานสอบอีกครั้ง ๓ เปน ๖ ครั้ง แล้วชำระให้ปราศจากเส้นหมึกในพระอักษรใบ ๓ ตกตัว ๑ ผลัด ต้องด้วยพระราชดำริห์ แล้วจึงเชิญขึ้นไว้ในพระสุวรรณราชมณฑปรัตนมุตดา มหามัณฑิรธรรม ศรีสวัสดิทีฆายุสมแล ฯะ.

ถึงปีขาล พ.ศ. ๒๓๓๗ (จุลศักราช ๑๑๕๖) สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆัง ซึ่งเปนสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกในกรุงรัตนโกสินทร สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ จึงทรงตั้งพระพนรัตน (ศุข) วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์เปนสมเด็จพระสังฆราช นับเปนพระองค์ที่ ๒ โปรดให้คงสถิตย์อยู่ณวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ ด้วยเปนพระอารามอยู่ระหว่างพระราชวัง สำคัญกว่าวัดระฆัง วัดมหาธาตุ จึงเปนที่สถิตย์ของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์อื่น ๆ ต่อมา

ถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๓๘ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงพระราชศรัทธาออกทรงผนวชอยู่ณวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ ๗ วัน

เรื่องทรงผนวชครั้งนี้มีเนื้อความตามจดหมายเหตุ[๗] ปรากฏว่า ณวันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีเถาะ จุลศักราช ๑๑๕๗ เพลาเช้า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์เสด็จออกพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

---

๗ จดหมายเหตุนี้ พิมพ์สำนวนไว้ในพระราชวิจารณ์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ แจกในงานพระศพกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ฯ น่า ๒๔๙

11/03/2565

สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จลงมาเฝ้า ฯ ทูลลาทรงผนวช ขอพระราชทานคนโทษในเรือนตรุเรือนจำให้พ้นโทษ ออกบรรพชาให้เปนหิตานุหิตประโยชน์ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานอนุญาต เว้นแต่เจ้านันทเสน เจ้าเวียงจันท์ กับพวกที่เปนขบถ กับทั้งพม่ารามัญ แลสลัด นอกจากนั้นพระราชทานให้กรมพระราชวังบวรฯ เอาไปบวช เปนจำนวนนักโทษ ๓๒ คน

ณวันพุฒ เดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลาบ่าย ๔ โมง ๗ บาท กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จออกทรงผนวชณพัทธสีมาวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ เสร็จอุปัสมบทกรรมเวลาบ่าย ๕ โมง ๗ บาท สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) เปนพระอุปัชฌาย์ พระญาณสังวร (ศุข วัดราชสิทธ ซึ่งภายหลังได้เปนสมเด็จพระสังฆราช) เปนพระกรรมวาจา พระธรรมกิติ เปนอนุสาวนะ พระสงฆ์คณะหัตถบาศ ๔๑ รูป รวมพระสงฆ์ ๔๔ รูป

ณวันพฤหัศบดี เดือน ๗ แรมค่ำ ๑ เพลาค่ำ กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงขึ้นพระปริยาย บำเพ็ญพระธรรมภาวนา

ณวันอาทิตย์ เดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ พระสงฆ์ ๕๐๐ รูป เจริญพระปริตณพระระเบียง ครั้นรุ่งขึ้นแรม ๕ ค่ำ เพลาเช้าพระสงฆ์ ๕๐๐ รูปรับพระราชทานฉัน เปนการฉลองพระราชกุศล

ณวันพุฒ เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ เพลาเช้า ๔ โมง ๖ บาท พร้อมพระฤกษ์ กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จลาผนวช

11/03/2565

ในเรื่องกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงผนวช มีข้อควรสันนิษฐานในประวัติของพระอารามอยู่อย่าง ๑ ว่า เมื่อเวลาทรงผนวชอยู่ ๗ วันนั้น ที่เสด็จประทับแรมอยู่ที่ไหน ข้อนี้ไม่มีจดหมายเหตุสันนิษฐานว่า คงปลูกพลับพลาเปนที่ประทับชั่วคราว แลเข้าใจอีกอย่าง ๑ ว่า เวลาทรงผนวชอยู่ที่วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์นั้น เจ้าน่าที่คงไปจุกช่องล้อมวงรักษาพระองค์ตามพระเกียรติยศ ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ พิเคราะห์ดูที่ในบริเวณวัดมหาธาตุ ที่อันสมควรตั้งพลับพลาเห็นมีแต่ข้างด้านตวันออกเฉียงเหนือ ด้วยเปนที่สงัดแลอยู่ห่างหมู่กุฎีสงฆ์ ผู้คนไม่ละเล้าละลุม ทั้งอยู่ใกล้ประตูทางเข้าพระราชวังบวร ฯ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า พระตำหนักคงจะอยู่ราวตรงที่ปลูกต้นโพธิ์ลังกา ๆ ปลูกเมื่อในรัชกาลที่ ๒ บางทีจะปลูกตรงที่ตำหนัก ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชพระเมื่อในปลายรัชกาลที่ ๒ ก็สร้างตำหนักใกล้ต้นโพธิ์ลังกานั้น น่าจะเปนเพราะที่ตอนนี้เคยปลูกตำหนักมาแต่ก่อน อีกประการ ๑ พระครูธรรมวิธานาจารย์ว่า เมื่อปราบที่จะสร้างพระวิหารน้อยที่ใกล้ต้นโพธิ์ลังกาเมื่อในรัชกาลที่ ๔ นั้น ขุดดินพบขอบสระน้ำ แลมีรอยท่อต่อไปทางแม่น้ำ อยู่ตรงแถวต้นโพธิ์ลังกานั้น คงจะเปนสระน้ำสำหรับตำหนัก แต่จะเปนครั้งรัชกาลที่ ๑ ฤๅครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช ทราบไม่ได้

ถึงปีระกา พ.ศ. ๒๓๔๔ ณวันศุกร เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ เวลายามเศษ เกิดเพลิงไหม้พระมณฑปวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ เหตุด้วยพระเณรแลศิษย์วัดที่เปนช่างดอกไม้เพลิงลองดอกไม้ ๆ ของสามเณร

11/03/2565

องค์ ๑ ชื่อ เณรวัด ขึ้นไปตกบนหลังคาพระมณฑป ไฟติดรังกา ฤๅรังนกพิราบซึ่งทำไว้บนนั้น เปนเชื้อเกิดเพลิงลุกลามไหม้หลังคาพระมณฑปพระอุโบสถแลพระวิหารหมดทั้ง ๓ หลัง [๙] แต่พระระเบียงนั้นไม่ปรากฏว่าไหม้ กรมพระราชวังบวร ฯ ต้องทรงสร้างใหม่ทั้งพระมณฑปพระอุโบสถแลพระวิหาร สร้างครั้งนี้พระมณฑปไม่ได้โปรดให้ทำเปนยอดปราสาทดังแต่ก่อน ให้แก้เปนหลังคาโรง เพื่อจะมิให้มีที่นกกาทำรังให้เปนเชื้อไฟ แต่เพื่อจะให้คงเปนพระมณฑปอยู่ดังแต่ก่อนจึงโปรดให้สร้างพระมณฑปทองสูง ๑๐ วาไว้ข้างในแทนพระมณฑปเดิมยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ พระอุโบสถนั้นไม่มีจดหมายเหตุกล่าวว่าแก้ไขอย่างใด แต่เพราะมีหลักฐานในทางสันนิษฐานดังแสดงมาแล้วจึงเข้าใจว่ารื้อสร้างใหม่ทั้งหลัง ขยายให้ใหญ่โตกว่าแต่ก่อน แต่พระวิหารนั้นสร้างตามอย่างเดิม ลวดลายที่ยังปรากฏอยู่ที่พระมณฑปพระอุโบสถแลพระวิหารทุกวันนี้ เปนของสร้างครั้งที่ ๒ คราวที่กล่าวมานี้

ต่อมาอีก ๒ ปี ถึงปีกุญ พ.ศ. ๒๓๕๖ เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทประชวรจะสวรรคต ประชวรพระโรคนิ่วอันกอปด้วยทุกขเวทนากล้า มีเรื่องปรากฏในจดหมายเหตุ [๑๐] ว่าวันหนึ่งรับสั่งให้เชิญเสด็จขึ้นพระเสลี่ยงออกมาวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ จะทรงนมัสการลาพระพุทธรูป ครั้นเสด็จมาถึงน่าพระประธานในพระอุโบสถ มีพระ

---

๙ มีในหนังสือพระราชพงษาวดารรัชกาลที่ ๑ ทุกฉบับ แลมีในหนังสือชุมนุมพระบรมราชาธิบาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว น่า ๒๔

๑๐ หนังสือชุมนุมพระบรมราชาธิบายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว น่า ๒๔

11/03/2565

บัณฑูรดำรัสเรียกพระแสงมาว่าจะทรงจบพระหัตถ์อุทิศถวายให้ทำเปนราวเทียน ครั้นพนักงานถวายพระแสงเข้าไป ทรงเรียกเทียนมาจุดเรียบเรียงติดเข้าที่พระแสง ทำเปนพุทธบูชาอยู่ครู่ ๑ แล้ว ทรงปรารภจะเอาพระแสงแทงพระองค์ถวายพระ พระโอรสเข้ายึดแย่งเอาพระแสงไปเสียจากพระหัตถ์ ทรงโทมนัศทอดพระองค์ลงทรงพระกรรแสงแช่งชักต่าง ๆ ในที่สุดต้องช่วยกันปลำปลุกเชิญเสด็จกลับคืนเข้าพระราชวังบวร ฯ เรื่องนี้เปนเหตุอันหนึ่งซึ่งเกิดความเข้าใจกันต่อมา ว่ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงแช่งชักไว้ ด้วยไม่พอพระราชหฤไทยจะให้ผู้ใดไปแก้ไขรื้อถอนสิ่งซึ่งพระองค์ทรงสร้างไว้ ต่อมาไม่ช้ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทก็เสด็จสวรรคต เมื่อณวันพฤหัศบดีเดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุญ จุลศักราช ๑๑๖๕ พ.ศ. ๒๓๔๖

ตำนานวัดมหาธาตุ

มีความปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้วได้ ๒ เดือน ถึงเดือนยี่ปีนั้นประชุมพระราชาคณะสอบไล่พระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณรที่วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ จึงโปรดให้เปลี่ยนนามพระอารามว่า "วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ราชวรมหาวิหาร" ตามแบบอย่างครั้งกรุงเก่า คนทั้งหลายจึงเรียกว่า "วัดมหาธาตุ" แต่นั้นมา

11/03/2565

ความที่กล่าวในหนังสือพระราชพงษาวดาร ชวนให้เข้าใจว่า การสอบไล่พระปริยัติธรรมเปนการใหญ่คล้าย ๆ สังคายนา พึ่งมีขึ้นครั้งนั้น จึงเปนเหตุให้เปลี่ยนนามพระอาราม เหมือนเปลี่ยนมาครั้งหนึ่งเมื่อทำสังคายนา ความจริงไม่เช่นนั้น อันประเพณีสอบไล่พระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณร แลผู้ที่สอบได้ได้มียศเปนเปรียญเอก, โท, ตรี, แลสามัญ ตามชั้นคุณวิชานั้น เปนประเพณีที่มีมาแต่ครั้งกรุงเก่า ยังมีพระเปรียญครั้งกรุงเก่าที่ได้มามียศในชั้นกรุงรัตนโกสินทร เช่นพระมหาเข้า เปรียญเอก ที่ได้มาเปนที่พระพุฒาจารย์ เปนต้น ในครั้งกรุงธนบุรีก็คงได้เคยสอบไล่พระปริยัติธรรม เพราะมีชื่อเปรียญปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพงษาวดารหลายองค์ คือพระมหามี เปรียญเอกวัดเลียบ (ที่เปนสมเด็จพระสังฆราชในรัชกาลที่ ๒) พระมหานาคเปรียญเอกวัดยางว้าใหญ่ แลพระมหาเกสรเปรียญโทวัดโพธาราม เปนต้น เหล่านี้ล้วนเปนเปรียญครั้งกรุงธนบุรี เพราะได้เปนพระราชาคณะในรัชกาลที่ ๑ แต่แรกปราบดาภิเศกในชั้นกรุงรัตนโกสินทร ถึงไม่ปรากฏในจดหมายเหตุว่าได้สอบไล่พระปริยัติธรรมก่อนปีกุญ พ.ศ. ๒๓๔๖ ก็ควรเชื่อได้ว่า ได้สอบไล่มาแต่ก่อนแล้วหลายคราว มิใช่คราวปีกุญเปนครั้งแรก ด้วยมีระยะเวลาถึง ๒๓ ปี เปนแต่ทราบไม่ได้ว่าสอบไล่พระปริยัติธรรมเมื่อปีไรบ้าง แลประชุมพระสงฆ์สอบไล่พระปริยัติธรรมที่ไหน

สันนิษฐานตามแบบแผนที่ใช้เปนประเพณีแต่รัชกาลที่ ๓ ต่อมาเข้าใจว่าเห็นจะสอบ ๓ ปีครั้ง ๑ แลประชุมพระสงฆ์สอบไล่พระปริยัติธรรม

11/03/2565

ที่วัดระฆังอันเปนที่สถิตย์ของสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) จนสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้นสิ้นพระชนม์ จึงมาประชุมสงฆ์สอบไล่พระปริยัติธรรมที่วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ เพราะเปนพระอารามที่สถิตย์ของสมเด็จพระสังฆราช (ศุข) ในรัชกาลหลัง ๆ ก็สอบไล่ที่วัดมหาธาตุ ด้วยเปนที่สถิตย์ของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์อื่นต่อมา จนปลายรัชกาลที่ ๓ จึงย้ายไปประชุมที่วัดราชบูรณะ ในเวลาสมเด็จพระสังฆราชนาคอยู่นั้นสักคราว ๑ ท่านองค์ที่ทางจะคับแคบจึงย้ายมาสอบไล่พระปริยัติธรรมที่วัดพระเชตุพน ด้วยเวลานั้นพระอุโบสถวัดมหาธาตุชำรุดทรุดโทรมกำลังทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ การยังไม่เสร็จจนตลอดรัชกาล

การประชุมสอบไล่พระปริยัติธรรมแต่ก่อนมา บางทีโปรดให้เข้าไปประชุมที่ในพระราชวัง แต่เห็นจะเปนการพิเศษ ปรากฏในรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลพระปริยัติธรรมครั้ง ๑ แลมีหมายรับสั่งปรากฏว่า เมื่อปีมแม พ.ศ. ๒๓๙๐ โปรดให้ประชุมสอบพระปริยัติธรรมที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามอีกครั้ง ๑ เข้าใจว่าจะเปนการพิเศษเหมือนกัน

มาถึงในรัชกาลที่ ๔ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสเปนที่สมเด็จพระสังฆราช การสอบไล่พระปริยัติธรรมจึงไปประชุมที่วัดพระเชตุพนต่อมาจนกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖

เมื่อกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงตั้งตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช

11/03/2565

การไล่หนังสือพระภิกษุสามเณร จึงโปรดให้เข้าไปประชุมที่ในพระบรมมหาราชวัง ชั้นแรกประชุมที่พระมหาปราสาท ต่อมาชั้นหลังที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามบ้าง ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์บ้าง เพราะเสด็จออกทรงฟังเนือง ๆ ในรัชกาลที่ ๕ ก็เช่นนั้น มาจนชั้นหลังจึงได้ไปประชุมแต่ที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเปลี่ยนเปนสอบไล่ทุกปี ไปประชุมที่วัดสุทัศน์อยู่คราว ๑ แล้วกลับมาประชุมที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามดังแต่ก่อนมาจนตลอดรัชกาล

เหตุที่ประชุมสอบไล่พระปริยัติธรรมที่วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ คราวปีกุญ พ.ศ. ๒๓๔๖ ที่กล่าวมา ที่แท้นั้นเพราะสมเด็จพระสังฆราชสถิตย์อยู่ที่นั่น แลเหตุที่โปรดให้เปลี่ยนนามวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์นั้น สันนิษฐานว่า เห็นจะเปนด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ประการที่ ๑ ถ้าหากกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้ทรงเจตนาจะให้การอย่างใดในพระอารามเหมือนอย่างวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ครั้งกรุงเก่า เช่นจะให้พระมณฑปเปนที่บรรจุพระอัฐิดังคาดคเนนั้นเปนต้น เจตนานั้นเปนอันเลิกระงับไปแล้ว ประการที่ ๒ เพราะคนทั้งหลายยังเรียกวัดพระศรีรัตนศาสดารามว่า "วัดพระศรีสรรเพ็ชญ์" อย่างครั้งกรุงเก่าอยู่ชุกชุม มักเกิดความเข้าใจผิด จึงได้โปรดให้เปลี่ยนเสียเปนอย่างอื่น

ที่โปรดให้เรียกว่าวัดมหาธาตุนั้น มีหลักทางสันนิษฐานที่จะเข้าใจได้ง่าย ด้วยชื่อวัดมหาธาตุ ฤๅถ้าเรียกเต็มตามแบบว่า "วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ" เปนหลักของพระนคร ย่อมมีทุกราชธานีในประเทศนี้ จำต้องมีในพระนครอมรรัตนโกสินทรนี้ประการ ๑ พระเจดีย์ที่บรรจุ

11/03/2565

พระบรมสารีริกธาตุในพระมณฑป เปนพระศรีรัตนมหาธาตุมีอยู่ในพระอารามแล้วประการ ๓ เปนที่สถิตย์ของสมเด็จพระสังฆราชเหมือนวัดมหาธาตุที่กรุงเก่านี้อีกประการ ๓ เพราะสมควรแก่นามว่าวัดมหาธาตุยิ่งกว่านามอื่น ๆ ด้วยประการฉนี้ จึงพระราชทานนามว่า "วัดมหาธาตุ"

ถึงเดือน ๗ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๗ พระราชทานเพลิงพระศพกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทที่พระเมรุท้องสนามหลวง แลเมื่อก่อนงานพระเมรุนั้น เผาพระบุพโพ เข้าใจว่าพระราชทานเพลิงที่วัดมหาธาตุ แต่นั้นวัดมหาธาตุจึงเปนที่ถวายพระเพลิงพระบุพโพพระบรมศพ แลพระราชทานเพลิงเผาพระบุพโพพระศพกรมพระราชวังบวร ฯ แลพระศพเจ้านายชั้นสูง ซึ่งพระศพอยู่ในพระบรมมหาราชวัง แลจะพระราชทานเพลิงพระเมรุท้องสนามหลวงเปนประเพณีต่อมา ประวัติวัดมหาธาตุมีมาในรัชกาลที่ ๑ ดังกล่าวมานี้

ประวัติวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๒

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เสด็จสวรรคตณวันพฤหัศบดี เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเสง จุลศักราช ๑๑๗๑ พ.ศ. ๒๓๕๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ แลทรงสถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์พระบัณฑูรน้อย เปนกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

11/03/2565

ถึงปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๕๓ กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จกลับจากการสงครามปราบพม่าข้าศึก ซึ่งมาตีเมืองชุมพรแลเมืองถลาง ประชวรไข้ป่าพระอาการหนักอยู่คราว ๑ ครั้นหายประชวร จึงเสด็จออกทรงผนวชแก้บน เสด็จอยู่ที่วัดมหาธาตุ ๗ วันแล้วจึงลาผนวช

เรื่องกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ทรงผนวชคราวนี้ ไม่พบรายการในจดหมายเหตุ สันนิษฐานว่า คงจะเหมือนอย่างครั้งเมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงผนวชเมื่อในรัชกาลที่ ๑ ฉนั้น.

ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๙ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) สิ้นพระชนม์เมื่อณวันพุธ เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ถึงเดือน ๙ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ทรงตั้งสมเด็จพระวันรัตน (มี) วัดราชบุรณะเปนสมเด็จพระสังฆราช นับเปนพระองค์ที่ ๓ แล้วแห่จากวัดราชบุรณะมาสถิตย์ณวัดมหาธาตุ เมื่อเดือน ๔ ปีชวดนั้น.

ในรัชกาลที่ ๒ ต้องทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราชถึง ๓ พระองค์ ตั้งแต่สมเด็จพระสังฆราช (มี) เปนต้นมา ล้วนอยู่พระอารามอื่นก่อนแล้วจึงมาสถิตย์ณวัดมหาธาตุทั้งนั้น เมื่อจะเปนสมเด็จพระสังฆราชบางพระองค์แห่มาสถิตย์วัดมหาธาตุก่อนแล้ว จึงรับพระสุพรรณบัตร บางพระองค์รับพระสุพรรณบัตรก่อนแล้ว จึงแห่มาสถิตย์วัดมหาธาตุ เห็นจะเกี่ยวด้วยฤกษ์ที่ทรงสถาปนา ถ้าฤกษ์อยู่ในเวลาพระศพสมเด็จพระสังฆราชองค์ก่อนยังอยู่ที่ตำหนัก ก็รับพระสุพรรณบัตรก่อน พระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อนแล้ว จึงแห่

11/03/2565

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใหม่มาสถิตย์วัดมหาธาตุ ถ้าฤกษ์สถาปนาเป็นเวลาพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อนแล้ว ก็แห่มาสถิตย์วัดมหาธาตุก่อน แล้วจึงรับพระสุพรรณบัตรคราวทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (มี) นี้ เห็นได้ชัดโดยวันในจดหมายเหตุว่าเมื่อทรงตั้งนั้น สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) สิ้นพระชนม์ยังไม่ถึง ๓ เดือน คงยังไม่ได้พระราชทานเพลิงพระศพ

ลักษณการตั้งสมเด็จพระสังฆราช ข้าพเจ้าได้เห็นจดหมายเหตุของอาลักษณจดรายการพิธีคราวตั้งสมเด็จพระสังฆราช (นาค) เมื่อในรัชกาลที่ ๓ แต่เข้าใจว่าตั้งสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อน ๆ การพิธีก็จะเปนอย่างเดียวกัน จึงคัดเนื้อความมาจดไว้ให้ปรากฏต่อไปนี้

เริ่มการพิธีด้วยฤกษ์จาฤกพระสุพรรณบัตร จาฤกที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จาฤกแล้ว (ม้วนรัดด้วยไหมเบญจพรรณ) บรรจุลงกล่องงา วางบนพานทอง มีถุงแพรเหลืองระบายแดงผูกพานทองชั้น ๑ แล้วเอาพานทองนั้นวางบนพาน ๒ ชั้นประดับมุก มีถุงแพรเหลืองระบายแดงผูกพาน ๒ ชั้นอีกชั้น ๑ แล้วจึงปิดคลุมปักหักทองขวาง นอกจากพระสุพรรณบัตร ยังมีตราพระมหามณฑปสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ใส่ถุงตาด ใส่ในหีบศิลาขาวกับตลับชาดงา หีบนั้นใส่ถุงแพรต่วนเหลืองระบายแดง ตั้งบนตะลุ่มประดับมุก มีถุงแพรเหลืองระบายแดงผูกอีกชั้น ๑ แล้วเชิญพานพระสุพรรณบัตร และพานตราพระมหามณฑปตั้งบนเตียงพระมณฑล ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

11/03/2565

วันก่อนพระฤกษ์สถาปนา เวลาบ่าย พระราชาคณะเจริญพระพุทธมนต์ที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้าเสด็จออกยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระอาลักษณนุ่งถมปักลายท้องขาวเชิงกรวย สวมเสื้อครุย นั่งบนผ้าขาวพับ อ่านประกาศพระนาม ครั้นประกาศแล้ว จึงทรงประเคนพานพระสุพรรณบัตรแลตะลุ่มตราพระมหามณฑป เมื่อทรงประเคนแล้ว เชิญกลับไปตั้งไว้บนเตียงพระมณฑล พระสงฆ์รับพระราชทานอาหารบิณฑบาตฉันเพนแล้ว เปนเสร็จการพิธีที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า คราวทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (ต่อน) เมื่อในรัชกาลที่ ๒ นั้น ทำพิธีในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อพระสงฆ์ฉันแล้ว มีเวียนเทียนสมโภชสมเด็จพระสังฆราชด้วย.

ลักษณการที่กล่าวมา ข้าพเจ้าสงไสยว่า มีรายการอีกอย่าง ๑ ไม่ปรากฏในจดหมายเหตุอาลักษณ คือ เรื่องสรงอภิเศกสมเด็จพระสังฆราช เพราะอาลักษณไม่มีน่าที่ จึงไม่กล่าวถึง ข้าพเจ้าเคยเห็นเมื่อครั้งทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ตั้งพระแท่นสรงอันมีตั้งไม้อุทุมพรเปนที่ประทับที่ชลาในกำแพงแก้วข้างพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้านใต้ พระครูธรรมวิธานาจารย์ ก็เล่าว่า เมื่อครั้งทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช (นาค) ในรัชกาลที่ ๓ นั้น ท่านสถิตย์อยู่วัดราชบูรณะ แต่มาสรงที่ตำหนักวัดมหาธาตุ จึงสันนิษฐานว่า เมื่อแต่ก่อนเห็นจะทำพิธีที่ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชด้วยอีกแห่ง ๑ ตั้งพระแท่นสรงที่นั่น มีสวดมนต์

11/03/2565

เป็นเหมือนอย่างตั้งกรมเจ้านาย สมเด็จพระสังฆราชสรงในตอนเช้าแล้ว จึงเข้ามารับพระราชทานพระสุพรรณบัตรที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เปนทำนองพิธีตั้งกรมเจ้านายแต่ก่อน

ได้ความตามจดหมายเหตุของอาลักษณต่อมาว่า ในวันทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราชนั้น ตอนบ่ายแห่พระสุพรรณบัตรแลตราพระมหามณฑปไปส่งยังพระอาราม มีกระบวนเกณฑ์แห่สวมเสื้อกางเกงหมวกตามอย่างกระบวน ถือธงมังกรไปข้างน่า ๔๐ แล้วถึงคู่แห่นุ่งถมปักลาย สวมเสื้อครุยแลลอมพอกขาว ถือดอกบัวสด ๔๐ แล้วถึงกลองชนะ ๒๐ ฆ้าบี่ ๑ ฆ้ากลอง ๑ แตรฝรั่ง ๔ แตรงอน ๗ สังข์ ๒ รวม ๓๒ คน สวมเสื้อหมวกแดง แล้วถึงเครื่องสูง บังแซก รวม ๑๗ คน นุ่งกางเกงยก เสื้อมัสรู่ เกี้ยวผ้าลาย แล้วถึงราชยานกงรับพระสุพรรณบัตรแลตราพระมหามณฑป มีขุนหมื่นอาลักษณนุ่งถมปักลายสวมเสื้อครุย ลอมพอก นั่งประคองคน ๑ กระบวนหลังมีเครื่องสูง แล้วถึงเกณฑ์แห่ มีคู่แห่ ๒๐ แลคนถือธง ๒๐ เปนหมดกระบวน

ในค่ำวันนั้นมีจุดดอกไม้เพลิง ดอกไม้พุ่มเจ็ดชั้น ๒๐ พุ่ม ระทาสูง ๔ ศอก ๑๐ ระทา พะเนียง ๓๐ บอก จุดที่นอกพระระเบียงข้างน่าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

แต่กระบวนแห่สมเด็จพระสังฆราชมาสถิตย์พระอารามจะเปนอย่างไรยังหาพบจดหมายเหตุไม่ เข้าใจว่าจะเปนทำนองเดียวกัน คงมี

11/03/2565

เสลี่ยงกงเชิญพระพุทธรูปพระธรรม แลพระสุพรรณบัตร ทรายแต่ว่าสมเด็จพระสังฆราชทรงวอซ่อพ้า

ถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๓๖๐ กำหนดจะทรงผนวชพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เปนสามเณร ในเดือน ๘ อุตราสาธ. ในเดือนเดียวกันนั้น ขึ้น ๓ ค่ำ กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์สวรรคต ขึ้น ๑๑ ค่ำ จึงแห่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระญาณสังวร (ศุข) วัดราชสิทธ ซึ่งภายหลังได้เปนสมเด็จพระสังฆราช เปนพระอุปัชฌาย์ ทรงผนวชแล้วเสด็จมาประทับอยู่ณวัดมหาธาตุ ๗ เดือน จึงลาผนวช

เรื่องทรงผนวชคราวนี้ ไม่พบจดหมายเหตุว่ากระบวนแห่อย่างไร แลพระตำหนักที่เสด็จประทับอยู่ที่ไหน ที่ตำหนักนั้นพอจะสันนิษฐานได้แน่ว่า คงอยู่ข้างนอกพระระเบียงด้านเหนือข้างน่าวัด ที่ปลูกต้นโพธิ์ลังกาภายหลัง เพราะตำหนักเมื่อทรงผนวชพระก็อยู่ตรงนั้น

ถึงปีขาล พ.ศ. ๒๓๖๓ พระอาจารย์ดี, พระอาจารย์เทพ, กับพระสงฆ์ซึ่งเปนสมณทูตออกไปสืบประวัติพระสาสนาในลังกาทวีปแต่เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๕๗ กลับมาถึง ได้ต้นโพธิ์พันธุ์พระศรีมหาโพธิ ที่เมืองอนุราธบุรีเข้ามาถวาย ๓ ต้น เปนครั้งแรกที่ได้ต้นโพธิ์ลังกาเข้ามาในกรุงรัตนโกสินทร พระราชทานให้ไปปลูกไว้ในวัดมหาธาตุ อันเปนที่สถิตย์สมเด็จพระสังฆราชต้น ๑ ให้ไปปลูกไว้วัดสระเกษอันเปนที่สถิตย์สมเด็จพระวันรัตน (อาจ) ต้น ๑ ให้ไปปลูกไว้ในวัดสุทัศน์ เวลานั้นยังเรียกว่าวัดพระโต ทรงสถาปนาต่อมาแต่สิ้นรัชกาลที่ ๑ แต่ยัง

11/03/2565

ไม่มีพระสงฆ์อยู่ต้น ๑ พระศรีมหาโพธิที่พระราชทานวัดมหาธาตุ ปลูกไว้ข้างเหนือพระระเบียงฝ่ายตวันออก ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

ถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๖๒ สมเด็จพระสังฆราช (มี) ประชวรสิ้นพระชนม์เมื่อเดือน ๑๐ ถึงเดือน ๔ ปีนั้น โปรดให้แห่สมเด็จพระวันรัตน (อาจ) วัดสระเกษ มาสถิตย์ณวัดมหาธาตุ จะทรงตั้งเปนสมเด็จพระสังฆราช แต่พเอิญเกิดอหิวาตกะโรคขึ้นในพระนครในต้นปีมะโรง จึงยังมิได้ทรงสถาปนา ครั้นเดือน ๑๑ สมเด็จพระวันรัตน (อาจ) ต้องอธิกรณ์ ถูกถอดจากถานันดรยศ ลงเปนพระอนุจรไปอยู่วัดอื่น จึงโปรดให้แห่สมเด็จพระญาณสังวร (ศุข) วัดราชสิทธมาสถิตย์ณวัดมหาธาตุ เมื่อเดือน ๑๒ ถึงเดือนอ้ายทรงตั้งเปนสมเด็จพระสังฆราช นับเปนพระองค์ที่ ๔

ถึงเดือน ๔ แรมค่ำ ๑ ในปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๖๓ วันสวดมนต์โสกันต์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว วันแรก เกิดเพลิงไหม้น่าวัดมหาธาตุ (เข้าใจว่าตอนริมน้ำข้างนอกกำแพงพระนคร) เห็นจะไหม้มาก ด้วยปรากฏในพระราชพงษาวดารว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยเสด็จพระราชดำเนินไปดับเพลิง

สิ่งซึ่งปรากฏอยู่ในวัดมหาธาตุ ที่เข้าใจว่าทรงสร้างในรัชกาลที่ ๒ เมื่อสมเด็จพระญาณสังวรเปนสมเด็จพระสังฆราช มีอยู่ ๒ สิ่ง คือ ตำหนักตึก ๑๑ ห้อง ๒ หลัง ซึ่งยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ กับหอสวดมนต์อยู่ระหว่างตำหนักตึกซึ่งรื้อเสียแล้วหลัง ๑ เข้าใจว่าสร้างในตอนนี้ ด้วยเหตุดังอธิบายมาแล้วในตอนตำนานวัดนิพพานาราม อีกสิ่ง ๑ คือ

11/03/2565

พระปรางค์ ๒ องค์ ซึ่งอยู่ในพระระเบียงตรงมุมข้างด้านน่า พระครูธรรมวิธานาจารย์ว่า เปนของสร้างเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ด้วยเมื่อปฏิสังขรณ์พระอารามในรัชกาลที่ ๓ พระปรางค์ ๒ องค์นี้ยังไม่เก่าเหมือนกับพระเจดีย์รายแลพระปรางค์องค์อื่นที่อยู่ในพระระเบียงด้วยกัน ข้าพเจ้าพิจารณาดูก็เห็นว่าจะถูกต้อง ด้วยลายปั้นประดับกระเบื้องที่ซุ้มพระปรางค์ทั้ง ๒ องค์ ดูเปนแบบอย่างลายครั้งรัชกาลที่ ๒ เมื่อคิดว่าเหตุใดจึงทรงสร้างพระปรางค์ทั้ง ๒ องค์นี้ คิดสันนิษฐานเห็นว่า เห็นจะทรงสร้างเปนที่บรรจุพระอัฐิธาตุสมเด็จพระสังฆราช (ศุข) องค์ ๑ บรรจุพระอัฐิธาตุสมเด็จพระสังฆราช (มี) องค์ ๑ ด้วยเห็นที่บรรจุอัฐิธาตุสมเด็จพระวันรัตนที่วัดพระเชตุพน ก็ทำเปนพระปรางค์เปนทำนองเดียวกัน

ถึงปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๖๕ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) ญาณสังวรประชวรสิ้นพระชนม์เมื่อเดือน ๑๐ ถึงเดือน ๔ ทรงตั้งสมเด็จพระวันรัตน (ด่อน) วัดสระเกษ เปนสมเด็จพระสังฆราช นับเปนพระองค์ที่ ๕ แห่มาสถิตย์ณวัดมหาธาตุในเดือนนั้น

ถึงปีวอก พ.ศ. ๒๓๖๗ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระชัณษาครบอุปสมบท แต่ประจวบเวลาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยไม่ทรงสบาย ด้วยพระยาช้างเผือกศรีพระนคร ซึ่งได้ในรัชกาลนั้น ๓ ช้างด้วยกัน ล้มในเดือน ๗ นั้นถึง ๒ ช้าง ดำรัสว่าเปนเวลาเคราะห์ร้าย จัดแต่พออย่าให้เสียปีเสียเดือน จึงมิได้มีการแห่แหนเหมือนอย่างสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชทรงผนวชมาแต่ก่อน มีการสม

11/03/2565

โภชเวียนเทียนณพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยแล้ว รุ่งขึ้นณวันจันทร์เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พระฤกษ์เช้า ๒ โมง ๙ บาท ทรงพระราชยานมายังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงผนวชที่ในพระอุโบสถ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) เปนพระอุปัชฌาย์ แต่องค์ใดจะเปนพระกรรมวาจา แลองค์ใดจะเปนพระอนุสาวนะ ข้าพเจ้ายังหาทราบไม่ พระกรรมวาจาแลพระอนุสาวนะเคยทรงเลือกตามที่ทรงนับถือเฉภาะพระองค์ มิได้ถือโดยสมณะศักดิ์เปนประมาณ เมื่อทรงผนวชแล้ว เสด็จประทับแรมอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีการฉลองคืน ๑ แล้วเสด็จไปประทับอยู่ณวัดมหาธาตุ ทรงบำเพ็ญอุปัชฌายวัตร ๓ วัน แล้วจึงเสด็จไปประทับอยู่ณวัดสมอราย คือวัดราชาธิวาศทุกวันนี้

สิ่งของสร้างในวัดมหาธาตุเมื่อในรัชกาลที่ ๒ มีอีกอย่าง ๑ คือโรงพระเบญจา สร้างเมื่อเสร็จงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๓๕๔ ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้รักษาพระเบญจาที่ตั้งพระบรมศพที่พระเมรุไว้เปนแบบอย่าง เมื่อลอกทองคำหุ้มออกแล้ว โครงพระเบญจาให้เอามาปลูกโรงรักษาไว้ในวัดมหาธาตุ ข้างนอกพระระเบียงด้านเหนือ มาถึงรัชกาลที่ ๓ โปรดให้ปลูกโรงพระเบญจาอีกหลัง ๑ อยู่เคียงกัน รักษาพระเบญจาพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยไว้อย่างเดียวกัน จึงมีโรงพระเบญจาเปน ๒ หลัง เมื่อในรัชกาลที่ ๓ พระลังกาเข้ามาคราว ๑ มาพักอยู่ในสำนักสมเด็จพระสังฆราชที่วัดมหาธาตุ เวลานั้นพระสงฆ์เต็มเสนาศนะหมด ไม่มีกุฎีว่าง จัดให้พระลังกาพักอยู่ที่โรงพระ

11/03/2565

เบญจา จึงเลยเปนชื่อเรียกโรงพระเบญจากันมาในวัดมหาธาตุอีก อย่าง ๑ ว่า "โบสถ์ลังกา" โรงพระเบญจาชำรุดรื้อเสียเมื่อในรัชกาลที่ ๕ หลัง ๑ เดี๋ยวนี้ยังเหลืออยู่หลัง ๑ ประวัติวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๒ มีเนื้อความดังแสดงมาด้วยประการฉนี้.

ประวัติวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๓

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชได้ ๑๕ วัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยก็เสด็จสวรรคตเมื่อณวันพุฒ เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ ปีวอก จุลศักราช ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗ ทรงพระประชวรอยู่เพียง ๗ วัน พระอาการตัดตรัสไม่ได้มาแต่แรก จึงมิได้ทรงมอบเวนราชสมบัติพระราชทานแก่พระราชวงษ์พระองค์ใด เจ้านายแลเสนาบดีปฤกษาพร้อมกัน เชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นผ่านพิภพ ทรงสถาปนาพระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพเปนกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงผนวชต่อมาจนตลอดรัชกาลที่ ๓

พระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงผนวช เปนเรื่องเนื่องในประวัติของวัดมหาธาตุอยู่หลายตอน[๑๑] จะกล่าว

๑๑ พระราชประวัติบ้านเรื่องวัดสมอราย พระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ ๕

11/03/2565

เนื้อความตามพระราชประวัติเปนประธานของประวัติพระอารามต่อไปในตอนนี้ จะอธิบายถึงประเพณีเจ้านายทรงผนวชก่อน

ได้ยินมาว่า การที่กุลบุตรออกบรรพชาแลอุปสมบทในครั้งกรุงเก่า แต่ก่อนเปนแต่เฉภาะผู้ที่มีความศรัทธา พึ่งมาถือเปนประเพณีเมือง ว่ากุลบุตรทุก ๆ คนควรจะต้องบรรพชาแลอุปสมบทเปนอย่างส่วน ๑ ของการศึกษา ตั้งแต่ในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐซึ่งเสวยราชย์เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๒๗๕ นั้นเปนต้นมา กล่าวกันว่า ในรัชกาลนั้น ผู้ที่จะเปนขุนนางมียศยันดาศักดิ ต้องเปนผู้ที่ได้บวชแล้วจึงจะทรงตั้ง เพราะฉนั้นเจ้านายในพระราชวงษ์ก็ต้องทรงผนวชทุกพระองค์เหมือนกัน ข้อนี้จะพึงเห็นได้ในพระราชพงษาวดาร เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐสวรรคตเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๐๑ เจ้าฟ้าอุทุมพรพระราชโอรส ซึ่งเปนพระมหาอุปราชเสด็จผ่านพิภพในปีพระชัณษาพอครบอุปสมบท พอทำพิธีบรมราชาภิเศกเสร็จเสวยราชย์อยู่ ๓ เดือนแล้ว ก็ออกทรงผนวชในปีนั้น

ราชประเพณีในครั้งกรุงธนบุรีก็ดี ต่อมาในครั้งกรุงรัตนโกสินทรก็ดี นิยมตามแบบแผนครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐทุกอย่าง แต่เมื่อเวลาก่อกู้อิศรภาพครั้งกรุงธนบุรี แลรักษาอิศรภาพไว้ในรัชกาลที่ ๑ ต้องทำศึกสงครามไม่ได้ขาด ประเพณีการบวชเรียนจึงประพฤติให้ตรงตามแบบแผนครั้งกรุงเก่าไม่ได้ แม้เจ้านายเช่นกรมพระราชวังหลังเปนต้น ก็มิได้ทรงผนวชเมื่อพระชัณษาครบอุปสมบทมาได้เริ่มมีการทรงผนวชตามราชประเพณีเปนครั้งแรก เมื่อปีวอก

11/03/2565

พ.ศ. ๒๓๓๓ เมื่อทรงผนวชพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย แต่ยังเปนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ปรากฏว่ามีกระบวนแห่ไปทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้ว เสด็จไปประทับอยู่ณวัดสมอราย (คือวัดราชาธิวาศทุกวันนี้) ทรงศึกษาวิธีสมถะภาวนาในสำนักพระปัญญาวิสารเถร (นาค) อยู่ตลอดพรรษาจึงลาผนวช ข้าพเจ้าสันนิษฐานเทียบด้วยระเบียบการในชั้นหลัง เข้าใจว่าแรกทรงผนวชเห็นจะเสด็จไปประทับที่วัดระฆัง ทรงบำเพ็ญอุปัชฌายวัตรในสำนักสมเด็จพระสังฆราชก่อนสัก ๓ วัน แล้วจึงเสด็จไปประทับณวัดสมอราย จึงได้ถ่ายแบบอย่างมาในครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยทรงผนวชเปนต้นแต่นั้นมาเจ้านายก็ทรงผนวชโดยกำหนดพระชนมายุ คือ ทรงผนวชเปนสามเณรเมื่อพระชัณษา ๑๔ ครั้ง ๑ ทรงผนวชเปนพระภิกษุเมื่อพระชัณษา ๒๑ ปีอีกครั้ง ๑ ทุก ๆ พระองค์ ถึงไม่มีจดหมายเหตุที่จะทราบได้ถ้วนถี่ ว่าพระองค์ไหนทรงผนวชเมื่อปีไร เพียงที่ปรากฏอยู่ในพระราชพงษาวดาร ว่ากรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ทรงผนวชเปนพระภิกษุเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๓๗ แลปรากฏในหนังสือพระราชวิจารณ์อีกแห่ง ๑ ว่า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส กับกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ทรงผนวชเปนสามเณรหางนาค คราวกรมพระราชวังหลังทรงผนวชเมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๔๕ นี้ ก็แลเห็นได้ว่า ประเพณีเจ้านายทรงผนวชได้วางแบบแผนเปนยุติดังกล่าวมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๑

11/03/2565

การที่เสด็จไปประทับณวัดสมอรายนั้น ก็อนุโลมตามราชประเพณีครั้งกรุงเก่า ดังเช่นสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรทรงผนวชแล้วเสด็จไปประทับอยู่ณวัดประดู่นั้นเปนตัวอย่าง ด้วยเปนวัดอรัญวาสี อยู่ที่สงัดนอกพระนคร เพราะการศึกษาธุระในพระสาสนามีเปน ๒ ฝ่าย ฝ่ายคันถธุระ ต้องเล่าเรียนพระปริยัติธรรมโดยมคธภาษา อันต้องใช้เวลาช้านานหลายปี ใช่วิไสยผู้ที่บวชอยู่ชั่วพรรษาเดียวจะเรียนให้ตลอดได้ แต่วิปัสนาธุระอีกฝ่าย ๑ นั้น เปนการฝึกหัดใจในทางสมถะภาวนา อาจจะเรียนได้ในเวลาไม่ช้านัก แลถือกันอีกอย่าง ๑ ว่าถ้าชำนิชำนาญในทางสมถะภาวนาแล้ว อาจจะนำคุณวิเศษอันนั้นมาใช้ในการปลุกเศกเพื่อประโยชน์อย่างอื่น ตลอดจนในวิชาพิไชยสงครามได้ในภายหลัง ด้วยเหตุนี้ เจ้านายที่ทรงผนวชมาแต่ก่อนจึงมักเสด็จไปประทับอยู่ณวัดอรัญวาสีเพื่อทรงศึกษาภาวนาวิธี

ในกรุงรัตนโกสินทรนี้ วัดอรัญวาสีที่สำคัญ ก็คือ วัดสมอรายวัด ๑ กับวัดราชสิทธวัด ๑ แต่เข้าใจว่า เจ้านายที่ทรงผนวชแต่ก่อนมาจะไม่ได้เสด็จไปประทับวัดอรัญวาสีทุกพระองค์ เห็นจะเสด็จแต่ที่มีกำลังพาหนะ แต่โดยมากคงจะประทับอยู่ในสำนักพระอุปัชฌาย์อาจารย์คือวัดระฆัง วัดมหาธาตุ วัดพระเชตุพนเปนพื้น ทราบว่าที่ประทับวัดสระเกษแลวัดอรุณก็มีบ้าง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชแล้วเสด็จไปประทับอยู่ณวัดสมอรายปี ๑ ทรงศึกษาวิธีสมถะภาวนา ทั้งที่ในสำนักวัดสมอราย แลเสด็จไปศึกษาที่สำนักวัดราชสิทธ ทรงทราบตลอด

11/03/2565

ลัทธิอาจารย์ทั้ง ๒ แห่งนั้น จนไม่มีความรู้อันใดที่จะให้ทรงศึกษาต่อไปได้ ข้อความอันใดที่ทรงสงไสยได้ถาม ก็ได้ความแต่ว่าเปนลัทธิครูบาอาจารย์สั่งสอนกันสืบมาอย่างนั้น จะอธิบายให้พอพระราชหฤไทยไม่ได้ จึงทรงปรารภจะศึกษาฝ่ายคันถธุระ เพื่อจะได้ทรงสอบสวนพระธรรมวินัยในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้โดยลำพังพระองค์ แต่วัดสมอรายอยู่นอกพระนคร จะหาครูบาอาจารย์ยาก จึงเสด็จกลับเข้ามาประทับที่วัดมหาธาตุอีก ๕ ปี ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักอาจารย์ซึ่งมีเกียรติคุณอยู่ในเวลานั้น กล่าวกันว่า พระวิเชียรปรีชาภู่ คน ๑ ซึ่งเปนพระอาจารย์ ทรงศึกษาอยู่ราว ๓ ปี ก็ทรงทราบภาษามคธ แปลพระปริยัติธรรมได้แตกฉาน กิติศัพท์ทราบถึงพระกรรณพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งถามว่า จะแปลหนังสือถวายให้ทรงฟังเฉลิมพระราชศรัทธาได้ฤๅไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็รับจะแปลถวาย จึงโปรดให้ประชุมพระราชาคณะผู้ใหญ่เปนผู้สอบไล่พระปริยัติธรรม น่าพระที่นั่ง ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเข้าแปลหนังสือเปนครั้งแรกที่ปรากฏในพงษาวดารว่า เจ้านายได้เข้าแปลพระปริยัติธรรม พอทรงแปลพระธรรมบทประโยค ๑ ก็ปรากฏพระปรีชาญาณว่าทรงทราบพระปริยัติธรรมแตกฉาน ด้วยแปลถูกต้องหาที่ทักท้วงมิได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสว่า เห็นความรู้แล้ว อย่าต้องแปลพระธรรมบทต่อไปอีก ๒ ประโยคอย่างเปรียญสามัญเลย ให้แปลมงคลทีปนีประโยค ๔ ทีเดียวเถิด ก็ทรงแปลได้โดยสดวกอีกประ

11/03/2565

โยค ๑ แต่เกิดเหตุขึ้น เพราะหม่อมไกรสรถามพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) เวลานั้นยังเปนพระเทพโมฬีอยู่ในผู้ไล่องค์ ๑ ว่า "นี่จะปล่อยกันไปถึงไหน" ความอันนี้ทราบถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขัดเคือง ไม่ยอมแปลต่อไป ให้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าที่เข้ามาแปลหนังสือ ตั้งพระไทยจะแปลสนองพระเดชพระคุณเฉลิมพระราชศรัทธา มิใช่จะมีความประสงค์ยศศักดิ์ลาภสักการอย่างใด ได้แปลถวายสมพระราชประสงค์แล้ว ขออย่าให้ต้องแปลต่อไปเลย[๑๒] พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบพระอัธยาไศรยก็มิได้ให้ทรงแปลต่อไป พระราชทานพัดยศเปรียญเอกให้ทรงอยู่คราวหนึ่ง ต่อมาไม่ช้า วันหนึ่งเสด็จเข้าไปถวายเทศน์ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ทำพัดแฉกปักเลื่อมเตรียมไว้ พอทรงธรรมจบแล้ว พระราชทานพัดแฉกนั้นแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งว่า "สิ้นบวชนานแล้วเปนพระราชาคณะเสียเถิด"[๑๓] แต่นั้นก็โปรดให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับในที่ประชุม เปนผู้สอบไล่พระปริยัติธรรมด้วยพระองค์ ๑ ต่อมา

มามีเหตุขึ้นอีกครั้ง ๑ จะเปนในปีไรไม่ทราบแน่ ในระหว่างปีชวด พ.ศ. ๒๓๗๑ กับปีขาล พ.ศ. ๒๓๘๕ ประชุมสอบไล่พระปริยัติ

---

๑๒ เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลพระปริยัติธรรมที่กล่าวมานี้ มีอยู่ในเรื่องวัดสมอราย พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ น่า ๒๙

๑๓ เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเปนพระราชาคณะ ข้าพเจ้าได้สดับจากสมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ.

11/03/2565

ธรรมที่ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) เปนผู้สอบ ครั้งนั้นพระมหาผ่อง วัดราชบุรณะ (ในรัชกาลที่ ๔ เปนพระราชาคณะที่พระธรรมภาณพิลาศ อยู่มาจนในรัชกาลที่ ๕) เข้าแปลหนังสือ แปลประโยคที่ว่า "ตุมฺเห อันว่าท่านทั้งหลาย นิสีทถะ จงนั่ง อาสเน" พระมหาผ่องแปลว่า "ในอาศนะ" พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรด พระมหาผ่องแปลใหม่ว่า "เหนืออาศนะ" พระพุทธโฆษาจารย์ไม่ชอบ แต่แปลยักย้ายไปมาอยู่หลายเที่ยว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่าพระมหาผ่องจะตกเสียด้วยแปลศัพท์ "อาสเน" นี้ จึงดำรัสชี้นว่า "นั่งในอาศนนั้น จะนั่งอย่างไร จะฉีกอาศนให้เปนช่องเสียก่อนแล้ว จึงเข้าไปนั่งในช่องนั้น ฤๅจะเอาอาศนขึ้นคลุม เอาตัวเข้าไปอยู่ข้างในคลุมอาศน" พระพุทธโฆษาจารย์ขัดใจ กล่าวถ้อยคำอันหยาบช้าในที่ประชุมว่า "ทุกวันนี้เพราะรฦกถึงพระเดชพระคุณของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดอก จึงอุส่าห์มาไล่หนังสือ ถ้าหาไม่ก็จะไม่เดินมาให้เจ็บหัวแม่ตีน" ความอันนี้ทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขัดเคืองพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ห้ามมิให้นิมนต์เข้าในราชการอยู่ช้านาน แลทรงมอบการสอบไล่พระปริยัติธรรมให้เปนสิทธิขาดอยู่ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่นั้นมาจนตลอดรัชกาล

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับมาประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุ ในระหว่างแต่ปีระกา พ.ศ. ๒๓๖๘ จนปีฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒

11/03/2565

คราวนั้น มีเรื่องในพระราชประวัติอันเป็นขึ้นจับกว้างขวางต่อไปในสงฆมณฑลเรื่อง ๑ คือ เรื่องตั้งวงษ์พระสงฆ์ธรรมยุติกา สมควรนำมากล่าวไว้ในที่นี้ด้วย คือเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาทราบมคธภาษาเชี่ยวชาญแล้ว จึงทรงสอบสวนคัมภีร์พระไตรปิฎก ค้นข้อธรรมวินัยในพระพุทธสาสนา ซึ่งจะใคร่ทรงทราบให้ถ่องแท้มาแต่ก่อน ยิ่งทรงสอบสวนก็ยิ่งปรากฏแก่พระญาณปรีชาว่าวินัยลัทธิที่พระสงฆ์ประพฤติกันอยู่โดยมากในเวลานั้น คลาศเคลื่อนห่างเหินจากพระพุทธบัญญัติเสียเปนอันมาก เกิดสังเวชสลดพระไทยจนทรงสงไสยว่า ฤๅสมณะวงษ์ ซึ่งสืบเนื่องมาแต่พระผู้มีพระภาคย์เจ้า จะสาบสูญเสียแล้วดอกกระมัง ทรงปรารถว่า ทรงผนวชอยู่ ถ้าไม่ประพฤติพระธรรมวินัยให้ต้องตามพระพุทธบัญญัติ ลาผนวชเสียยังจะดีกว่า ในเวลาเมื่อพระปริวิตกมีอยู่เช่นนี้ วันหนึ่งเสด็จไปบรรธมกลางวันที่ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ ทรงตั้งสัจจกิริยาธิฐานว่า[๑๔] "ข้าพเจ้านี้ อุทิศต่อพระผู้มีพระภาคย์ ออกบวชด้วยความเชื่อความเลื่อมใส มิได้เพ่งต่ออามิศสิ่งหนึ่งสิ่งใด มีลาภยศแลความสรรเสริญเปนต้น ถ้าวงษ์บรรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาแต่พระสุคตทศพล ยังมีเหลืออยู่ณประเทศใดทิศใด ขอให้ได้ประสบ ฤๅได้ยินข่าวให้ได้ใน ๓ วัน ๗ วัน ถ้าไม่เปนดังนั้น ข้าพเจ้าจะเข้าใจว่า สาสนวงษ์นั้นสิ้นแล้ว ก็จะสึกเปนฆราวาศไปรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ตามสมควร"

---

๑๔ คำที่ทรงอธิฐาน ข้าพเจ้าจดตามที่สมเด็จกรมพระปาวเรศวริยาลงกรณ์ทรงพระนิพนธ์ไว้.

11/03/2565

ครั้นทรงอธิฐานแล้ว ต่อมาอีก ๒—๓ วัน ก็ได้ทรงทราบข่าวว่า มีพระเถรรามัญองค์หนึ่ง มีนามฉายาว่า พุทธวังโส ชื่อ ซาย (แปลเปนภาษาไทยว่า ผึ้ง) บวชเข้ามาแต่เมืองมอญ ได้เปนพระราชาคณะที่พระสุเมธาจารย์ อยู่วัดบวรมงคล เปนผู้รู้พระวินัยปิฎกชำนาญมาก ทรงไต่ถามข้อพระวินัยบัญญัติ พระสุเมธาจารย์ถวายวิสัชนาได้แจ่มแจ้ง พอพระราชหฤไทย จึงทรงเลื่อมใสในลัทธิของรามัญ จะใคร่ทรงปฏิบัติพระธรรมวินัยตามลัทธินั้น ทรงพระราชดำริห์ว่า เสด็จอยู่ที่วัดมหาธาตุ อยู่ในท่ามกลางคณะสงฆ์หมู่ใหญ่ จะทรงปฏิบัติลัทธิอื่นให้ผิดแผกไปจากหมู่จากคณะ ก็จะเกิดความรังเกียจกินแหนงกันขึ้น จึงเสด็จกลับไปประทับณวัดสมอรายอีกเมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพสร้างตำหนักถวาย แต่การเสด็จไปครั้งนี้ เปนทำนองเสด็จไปประทับสำราญพระราชอิริยาบถ มิใช่เสด็จย้ายพระอารามไปขาดจากวัดมหาธาตุ ที่ตำหนักในวัดมหาธาตุก็ยังมีผู้คนในกรม ทั้งพระแลคฤหัสถ์พิทักษ์รักษาอยู่ ดังปรากฏในจดหมายเหตุว่า เมื่อปีเถาะน้ำมาก พ.ศ. ๒๓๗๔ คืนวัน ๑ พระสงฆ์เข้าไปสวดมนต์ในหอพระที่ตำหนักวัดมหาธาตุ เห็นเปนควันกลุ้มแลมีรัศมีสีแดงขึ้นในห้องพระพุทธรูปสำคัญว่าไฟไหม้ ช่วยกันค้นหาก็ไม่พบสิ่งอันใด จึงนำความขึ้นไปกราบทูลที่วัดสมอราย เสด็จลงมาถามคุณช้าง (คือพระยาราชภักดี เทพหัสดิน ณกรุงเทพ) ซึ่งเปนผู้รักษากุญแจ ก็ไม่ปรากฏว่าผู้ใดได้เปิดเข้าไปในห้องพระ เสด็จเข้าไป

11/03/2565

ตรวจดู จึงได้พระบรมสารีริกธาตุ ๒ องค์ ซึ่งทรงบรรจุไว้ในพระพุทธรูปสัมพุทธพรรณีนั้น อีกประการ ๑ ในเวลานั้น สมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งร่วมพระราชดำริห์ในเรื่องตั้งพระสงฆ์ธรรมยุติกาทรงผนวชประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุ มิได้ตามเสด็จไปอยู่วัดสมอราย จึงเข้าใจว่าคงมีเวลาเสด็จมาประทับที่พระตำหนักวัดมหาธาตุบ้างเปนครั้งเปนคราว จนเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๗๙ จึงย้ายตำหนักขาดไปจากวัดมหาธาตุ

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับไปประทับอยู่ณวัดสมอราย เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒ ก็ทรงปฏิบัติวินัยลัทธิตามซึ่งทรงสอบสวนเห็นว่าถูกต้องตามพระพุทธบัญญัติ แลทรงบอกพระไตรปิฎกสอนสานุศิษย์ต่อมา มีผู้เลื่อมใสแลมีพระภิกษุสงฆ์รับประพฤติตามลัทธิธรรมวินัย ซึ่งทรงนิยมมากขึ้นโดยลำดับ จึงเกิดพระสงฆ์วงษ์ธรรมยุติกาขึ้น พระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงผนวช มีเรื่องเนื่องในประวัติของวัดมหาธาตุดังแสดงมาด้วยประการฉนี้

อนึ่งปรากฏในหนังสือพงษาวดารเมืองหลวงพระบางว่า เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๖๗ ในปีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยสวรรคตนั้น เจ้ามหาวหลวงพระบาง ชื่อ มังธาตุราช เรียกกันว่า "เจ้ามั่ง" ลงมาถวายบังคมพระบรมศพตามประเพณีแล้ว ให้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าคิดถึงพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ซึ่งได้ทรงตั้งแต่งแลชุบเลี้ยงมา

11/03/2565

จะขอบวชอุทิศกุศลถวายสนองพระเดชพระคุณ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานอนุญาต ทรงพระราชศรัทธาให้จัดการบวชเจ้านครหลวงพระบางที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามเปนนาคหลวง แล้วมาอยู่ในสำนักสมเด็จพระสังฆราช จนถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้วจึงได้ลาสิกขา กราบถวายบังคมลากลับไปครองเมืองหลวงพระบางดังเก่า

ถึงปีขาล พ.ศ. ๒๓๙๕ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) สิ้นพระชนม์ ถึงเดือน ๖ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๙๖ จึงทรงตั้งสมเด็จพระวันรัตน (นาค) วัดราชบุรณะ เปนสมเด็จพระสังฆราช แต่สมเด็จพระสังฆราช (นาค) อยู่ที่วัดราชบุรณะ ด้วยเวลานั้นวัดมหาธาตุกำลังชำรุดทรุดโทรมทั้งพระอาราม แม้แต่จะเสด็จพระราชทานพระกฐินก็ไม่ได้ กำลังทรงพระราชดำริห์การปฏิสังขรณ์ จะต้องรื้อลงทำใหม่เกือบทั้งนั้น สมเด็จพระสังฆราช (นาค) จึงมิได้ย้ายมาสถิตย์ณวัดมหาธาตุเหมือนสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อน ๆ

สมเด็จพระสังฆราช (นาค) เปนสมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๖ ปี สิ้นพระชนม์[๑๕] เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๙๒ ในเวลากำลังปฏิสังขรณ์พระอารามยังไม่แล้วเสร็จ ขณะนั้นตำแหน่งสมเด็จพระวันรัตนก็ว่าง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์จะทรงสถาปนาพระ

---

๑๕ สิ้นพระชนม์เมื่อใด ไม่พบจดหมายเหตุ มีแต่ว่าพระราชทานเพลิงเมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๙๓ เข้าใจว่าสิ้นพระชนม์ในตรวจเดือนหิวาตกะโรคเมื่อปีระกา

11/03/2565

พิมลธรรม (อู่) วัดสุทัศน์ เปนสมเด็จพระสังฆราช ยังไม่ทันทรงตั้งเสด็จสวรรคตเสียก่อน สมเด็จพระสังฆราชก็มิได้มีที่วัดมหาธาตุต่อมา

เรื่องการปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น ปรากฏมูลเหตุในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว[๑๖] ว่าสมเด็จพระสังฆราช แลพระราชาคณะถวายพระพร ขอให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุให้งดงามใหญ่โต เปนคู่กับวัดพระเชตุพน เพราะวัดมหาธาตุเปนที่อยู่สมเด็จพระสังฆราช เปนที่ไปมาของพระสงฆ์ทุกประเทศทั่วทิศ เดิมรับสั่งว่า "จะไปทำก็ยาก ได้ยินว่าเจ้าของท่านแช่งชักสาบาลไว้" ครั้นพระสงฆ์ถวายพระพรอ้อนวอนต่อมาเนือง ๆ จึงรับสั่งว่า "ซึ่งเจ้าคุณทั้งปวงเห็นว่าวัดมหาธาตุเปนวัดใกล้พระราชวัง ควรจะให้ปฏิสังขรณ์ให้งามดีนั้นก็ชอบอยู่แล้ว ไม่ควรจะละทิ้งไว้ให้ยับเยิน แต่รำคาญนัก ด้วยจะย้ายจะยักตามใจก็ไม่ได้ กรมพระราชวังที่เปนเจ้าของนั้น ท่านทรงมานะทิษฐิมาก ท่านจะทรงทำอะไรก็ทำให้ผิด ๆ จากของท่านผู้อื่น แล้วท่านก็แช่งชักสาบาลไว้ต่าง ๆ จะเยื้องยักแยบอย่างของท่านก็ไม่ได้ จึงรังเกียจนักกับของในข้างวังน่าแผ่นดินก่อน ถ้าเจ้าคุณทั้งปวงจะให้ทำให้ได้ ก็ขอทุเลาไว้ช้า ๆ ต่อแก่ชราจวนตายแล้ว จึงจะตกกระไดพลอยโจนไปทำถวาย" พระราชปฏิญาณอย่างนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสดับมาเนือง ๆ ครั้นมาภายหลังพระชนมายุครบ ๖๐ แล้ว จึงได้โปรดให้จัดการปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุ แลวัด

---

๑๖ มีในชุมนุมพระบรมราชาธิบาย ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว น่า ๒๒

11/03/2565

ชนะสงคราม พร้อมกันทั้ง ๒ พระอาราม มูลเหตุแห่งการปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุเมื่อในรัชกาลที่ ๓ ปรากฏดังกล่าวมานี้

การปฏิสังขรณ์ ลงมือเมื่อปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๗๗ ทรงบูรณะทั่วทั้งพระอาราม ของบางสิ่งทรงพยายามรักษาแบบอย่างไม่ให้เคลื่อนคลาศของเดิม บางสิ่งทรงแก้ไขบ้างเล็กน้อย บางสิ่งโปรดให้รื้อทำใหม่ บางสิ่งแต่เดิมไม่มี ทรงสร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ การปฏิสังขรณ์ครั้งนั้น เกือบเหมือนกับสร้างใหม่ทั่วทั้งพระอาราม ดังจะเห็นได้ในรายการต่อไปนี้

หมวดที่ ๑ สิ่งซึ่งทำตามของเดิมไม่แก้ไขเลย คือ

๑ พระมณฑป รื้อเครื่องบนเปลี่ยนตัวไม้ที่ชำรุด แลเปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาใหม่ ลงรักปิดทองประดับกระจกใหม่ทั้งหลัง

๒ พระปรางค์ ๔ องค์ พระเจดีย์ ๔ องค์ ที่รายในพระระเบียงซ่อมแซมตามแบบเดิม แต่ไม่หุ้มดีบุก

๓ วิหารวัดสลัก ซ่อมของเดิมทั้งหลัง

หมวดที่ ๒ สิ่งซึ่งทรงแก้ไขของเดิมบ้างเล็กน้อย คือ

๑ พระอุโบสถ รื้อเครื่องบนเปลี่ยนตัวไม้ที่ชำรุด แลเปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาใหม่ เสิมผนังแลเสาให้สูงขึ้นไปกว่าเก่าศอก ๑ ลงรักปิดทองประดับกระจกใหม่ทั้งหลัง แต่ผนังข้างในยังไม่ได้เขียนใหม่ สิ้นรัชกาลเสียก่อน

๒ พระวิหาร รื้อเครื่องบนเปลี่ยนตัวไม้ที่ชำรุด แลเปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาใหม่ ทรงพระราชดำริห์ว่า พระวิหารไม่เท่ากับพระ

11/03/2565

อุโบสถซึ่งเปนคู่กัน จึงให้ต่อมุขโถงเข้าข้างน่าแลข้างหลังพระวิหาร ให้ยาวเท่ากับพระอุโบสถ ของที่ลงรักปิดทองประดับกระจก ก็ซ่อมใหม่ทั้งหลัง

๓ พระระเบียง แก้ของเก่าเพียงไรทราบไม่ได้แน่ แต่รูปซุ้มประตูทุกวันนี้ เปนแบบอย่างครั้งรัชกาลที่ ๓

หมวดที่ ๓ สิ่งซึ่งโปรดให้รื้อทำใหม่ คือ

๑ พระปรางค์ราย ๒ องค์ เดิมสร้างไว้ในพระระเบียงข้างหลังพระวิหาร ก็ดีที่จะต่อมุขโถง จึงรื้อไปสร้างใหม่ไว้นอกพระระเบียงข้างด้านเหนือ

๒ การเปรียญ รื้อของเดิมหมด ปลูกใหม่ตรงที่เก่า ยาว ๑๐ ห้อง มีฝาผนังรอบ หลังคา ๒ ชั้น

๓ หอไตร รื้อของเดิมไปปลูกที่มุมตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

๔ หอระฆัง รื้อของเดิมปลูกใหม่ เลื่อนมาให้ตรงกลางสนาม

๕ กำแพงแลประตูวัด รื้อของเดิมทำใหม่ตามแนวเดิม แก้ซุ้มประตูเปนหลังคาทรงกุฏิ

๖ ตำหนักสมเด็จพระสังฆราช รื้อตำหนักฝากระดานของเดิมหมดทั้งหมู่ สร้างตึกใหญ่เปนท้องพระโรงสำหรับสมเด็จพระสังฆราชหลัง ๑ เต็มที่นั้น สร้างหอเย็นคู่กับหอไตรหลัง ๑ กุฏิสงฆ์ ๗ หลัง มีกำแพงล้อมรอบบริเวณ

๗ กุฏิสงฆ์ ของเดิมเปนฝากระดาน (ว่ามีตึกขนาดย่อมอยู่ในคณะกุฏิสองสามหลัง) รื้อสร้างใหม่เปนตึกหมดทั้งวัด กำหนดจะให้

11/03/2565

พอพระสงฆ์อยู่ได้ ๑๐๐๐ รูป ทางคณะใหญ่สร้างเปนกุฎีหมู่สำหรับพระราชาคณะ ๓ หมู่ ในหมู่ ๑ มีหอไตร หอสวดมนต์ หอฉันแลกุฎีใหญ่น้อยรวม ๑๑ หลัง ๒ หมู่ ๘ หลัง หมู่ ๑ ต่อไปข้างใต้เปนกุฎีพระถานาเปรียญอีก ๓ หมู่ รวม ๖ หมู่ เปนกุฎี ๖๕ หลัง คณะกุฎีสร้างเปนกุฎีหมู่ขนาดน้อยมีหอฉัน ๗ หมู่ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า จะสำหรับเปนที่ประทับของเจ้านายทรงผนวชด้วย มีกุฎีรายอีก ๘ หลัง รวมเปนกุฎีคณะกุฎี ๔๖ หลัง นอกจากนี้ยังมีกุฎียาวทำชิดกำแพงวัดตลอดด้านใต้แถว ๑ ด้านตวันตก ๔ หลัง ด้านเหนือแถว ๑

หมวดที่ ๔ สิ่งซึ่งทรงสร้างใหม่ คือ

๑ ศาลารายรอบนอกพระระเบียงด้านละ ๔ หลัง ศาลาคดมุมละหลัง รวมเปนศาลารอบพระระเบียง ๒๐ หลัง

๒ ศาลาเรียนหนังสือ สร้างบนกำแพงวัดด้านตวันออก ๔ หลัง ด้านเหนือ ๔ หลัง รวม ๘ หลัง

๓ ศาลาโถง สำหรับสัปรุษพักน่าการเปรียญหลัง ๑ หลังการเปรียญหลัง ๑

การปฏิสังขรณ์จวนจะแล้วเสร็จ ค้างอยู่เพียงยังไม่ได้ยกช่อฟ้าใบระกา ทั้งพระมณฑปพระอุโบสถแลพระวิหาร ฝาผนังพระอุโบสถยังไม่ทันเขียนใหม่ ก็สิ้นรัชกาลที่ ๓

อนึ่ง ในคราวทรงปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้หล่อรูปสมเด็จพระสังฆราช (ศุข ญาณสังวร) ขึ้นองค์ ๑ มีจารึกที่ฐานว่า "วัน ๔ ๑๕ ๆ ๙ ค่ำ จุล

11/03/2565

ศักราช ๑๒๑๖ ปีมะโรงฉศก พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ ทรงพระราชศรัทธามีพระราชโองการดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งให้หลวงเทพรจนาเจ้ากรมช่างปั้นซ้าย ปั้นหล่อพระรูปสมเด็จพระอริยวงษญาณปริยัติวรสังฆราชาธิบดี ศรีสมณุตมาปรินายก ติปิฎกธราจารย์ สฤษดิขัตติยสารสุนทร มหาคณฤศรทักษิณา สฤษดิสังฆคามวาสีอรัญวาสี เปนประธานแก่ถานาทุกคณานิกรจตุรพิธบรรสัช สถิตย์ณพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร พระอารามหลวง"

รูปสมเด็จพระสังฆราชนี้ แรกทรงสร้างไว้ในหอพระนาคในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จนถึงรัชกาลที่ ๔ จึงโปรดให้แห่มาไว้ที่ในพระวิหารวัดมหาธาตุเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕ ฐานไม้สลักปิดทองประดับกระจกที่รองรูป จะทำในรัชกาลที่ ๓ ฤๅโปรดให้ทำเพิ่มเติมเมื่อมาประดิษฐานไว้ในวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๔ สงไสยอยู่ ที่ฐานนั้นสลักเปนรูปไก่ไว้เปนสำคัญ ด้วยสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้ คนทั้งหลายมักเรียกกันว่า "พระสังฆราชไก่เถื่อน" เพราะเชี่ยวชาญในทางวิปัสนา กล่าวกันว่าเมื่อยังสถิตย์อยู่ณวัดท่าหอย คลองคูจาม แขวงกรุงเก่า ขำเพ็ญพรหมวิหารสามารถจะให้ไก่เถื่อนเชื่องได้เหมือนไก่บ้าน ที่วัดราชสิทธก็มีรูปสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้อีกรูป ๑ เข้าใจว่าเปนที่บรรจุพระอัฐิธาตุ เปนที่ทรงบูชาเวลาเสด็จพระราชทานพระกฐินมาจนทุกวันนี้ แลยังมีพระรูปขนาดน้อย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า

11/03/2565

อยู่หัวโปรดให้สร้างบรรจุพระอัฐิธาตุไว้ทรงบูชาที่ในหอพระเจ้าอีกองค์ ๑ กับรูปสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) ด้วยกัน ด้วยเมื่อพระองค์ทรงผนวชพระ สมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) เป็นกรรมวาจา.

ประวัติวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๔

ถึงปีกุญ จุลศักราช ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อณวันพุฒ เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ เวลาเมื่อทรงพระประชวรอยู่มีรับสั่งว่า เมื่อพระองค์จะได้เสด็จผ่านพิภพนั้นเจ้านายแลเสนาบดีได้พร้อมกันถวายราชสมบัติ เพราะฉนั้นเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว ก็แล้วแต่เจ้านายแลเสนาบดีจะถวายราชสมบัติแก่พระราชวงษ์พระองค์ใด ให้ทรงครอบครองพระราชอาณาจักรต่อไป เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต จึงปฤกษาพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เชิญเสด็จลาผนวชขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติในรัชกาลที่ ๔

ในรัชกาลที่ ๔ วัดมหาธาตุยังบริบูรณ์ ด้วยทรงปฏิสังขรณ์ทั้งพระอารามเมื่อในปลายรัชกาลที่ ๓ การยังค้างอยู่เล็กน้อย ทราบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยกช่อฟ้าใบระกา แลโปรดให้ลงมือเขียนผนังพระอุโบสถต่อมา

11/03/2565

สิ่งซึ่งทรงสร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๔ มีพระวิหารน้อยที่เรียกว่า "วิหารโพธิลังกา" ทรงสร้างตรงที่ตำหนักที่เสด็จประทับอยู่เวลาเมื่อทรงผนวช มีพระวิหารหลัง ๓ อยู่ข้างตวันออกต้นพระมหาโพธิ์ ทำกำแพงแก้วแลฐานโพธิประกอบกัน มีซุ้มประตูทั้งข้างน่าข้างหลัง

ส่วนการปกครองวัดมหาธาตุเมื่อในรัชกาลที่ ๔ นั้น การบังคับบัญชาสงฆมณฑลทั่วไป ย้ายไปอยู่ที่วัดพระเชตุพน ด้วยทรงสถาปนากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสไว้ในตำแหน่งพระมหาสังฆปรินายกทั่วทั้งพระราชอาณาเขตร ส่วนที่วัดมหาธาตุนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลื่อนเกียรติยศพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ขึ้นเปนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าคณะกลาง ให้ย้ายจากวัดโมฬีโลกมาสถิตย์อยู่ณวัดมหาธาตุ วันขึ้นกุฎีช่อฟ้าหางหงษ์ คือ หลังที่สร้างขึ้นไว้เปนที่ตั้งพระโรงสมเด็จพระสังฆราชนั้น ปรากฏในจดหมายเหตุว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปถวายเสนาศนะแลเครื่องบริขารถึงวัด ตั้งแต่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ถึงมรณภาพเมื่อปีมะเสง พ.ศ. ๒๔๐๐ ก็ไม่มีพระราชาคณะผู้ใหญ่มาครองวัดมหาธาตุ จนในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้สมเด็จพระวันรัตน (ฑิต) แต่ยังเปนพระเทพโมฬี ย้ายมาแต่วัดอรุณมาครองวัดมหาธาตุ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๓๒ ยังครองพระอารามมาจนเวลาที่เรียบเรียงประวัติพระอารามนี้.

มีการอย่าง ๓ ซึ่งควรนับว่าเนื่องในเรื่องประวัติของวัดมหาธาตุเมื่อในรัชกาลที่ ๔ คือเรื่องพระพิธีธรรมวัดมหาธาตุได้รับตำแหน่งสวดภาณยักษ์พิธีตรุษจบแรก

11/03/2565

ได้ยินว่า เดิมตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๑ มา พระสวดพิธีตรุษวันยิ่งยืน อาฏานานั้น พระครูเมธังกร ๑ พระครูวรวงษา ๑ ถานาสมเด็จพระสังฆราช กับพระครูพรหมสร ๑ พระครูอมรศัพท์ ๑ ถานาสมเด็จพระวันรัตน ๔ องค์นี้สวดพระธรรมจักกัปปวัตนสูตร พระครูสรวิไชย ๑ พระครูไกรสรวิลาศ ๑ ถานาพระพิมลธรรม กับพระครูสัททวิมล ๑ พระครูมงคลวิลาศ ๑ ถานาพระธรรมอุดม ๔ องค์นี้สวดพระมหาสมัยสูตร ตำแหน่งพระครูทั้ง ๘ องค์ที่กล่าวมานี้ จึงเรียกว่าพระครูคู่สวด มีแต่เดิม ๘ องค์เท่านี้ ส่วนพระพิธีธรรมสำหรับสวดอาฏานาติยสูตรแต่เดิมมี ๘ สำรับ อยู่ในพระอารามซึ่งเปนสำนักพระราชาคณะผู้ใหญ่ คือ ๑ วัดระฆัง ๒ วัดมหาธาตุ ๓ วัดราชสิทธ ๔ วัดพระเชตุพน ๕ วัดราชบูรณะ ๖ วัดหงษ์ ๗ วัดอรุณ ๘ วัดสระเกษ ในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้เติมพระพิธีธรรมขึ้นอีก ๒ สำรับ คือ ๙ วัดสุทัศน์ ๑๐ วัดโมฬีโลก จึงมีพิธีธรรม ๑๐ สำรับแต่นั้นมา

ประเพณีสวดพิธีตรุษแต่เดิม[๑๗] สวดพระธรรมจักกัปปวัตนสูตร พระมหาสมัยสูตร ไม่มีขัดตำนาน อาฏานาติยสูตรที่พระพิธีธรรมสวดนั้น สวดแต่ภาณยักษ์เหมือนกันทั้ง ๘ สำรับ มาในรัชกาลที่ ๔ ทรงแก้ไขลักษณสวดพิธีตรุษ พระธรรมจักกัปปวัตนสูตร พระมหาสมัยสูตร ให้มีขัดตำนานแลสวดทำนองพระธรรมยุติกา อาฏานาติยสูตรให้สวดภาณยักษ์กับภาณพระสลับกัน แลภาณยักษ์ภาณพระคู่ที่ ๒ ให้

---

๑๗ ประเพณีสวดพิธีตรุษอย่างเดิม ข้าพเจ้าได้สดับมาจากพระโพธิวงษาจารย์ วิญญู วัดบรมวงษ ฯ

11/03/2565

สวดเปนทำนองธรรมยุติกา พระที่สวดพิธีตรุษก็จัดระเบียบใหม่ทั้งพระครูคู่สวดแลพระพิธีธรรม คือ ให้พระครูสุนทรโฆสิต พระครูวิจิตรโฆสา ถานากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส กับพระครูอเนกสาวัน พระครูอนันตนฤนาท ถานาสมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แต่ยังดำรงพระยศเปนกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ สวดพระธรรมจักกัปปวัตนสูตร เลื่อนพระครูคู่สวดของสมเด็จพระอริยวงษ์ ฯ กับสมเด็จพระวันรัตน ลงมาสวดมหาสมัยสูตร ส่วนพระพิธีธรรมนั้นโปรดให้ย้ายตำแหน่งพระพิธีธรรมวัดโมฬีโลกไปตั้งวัดบวรนิเวศ ฯ จะโปรดให้สวดภาณยักษ์ทำนองธรรมยุติกา หาพิธีธรรมสำรับอื่นสวดภาณพระทำนองธรรมยุติกาให้เปนคู่กัน พระพิธีธรรมวัดสุทัศน์รับอาสา พิธีธรรมวัดบวรนิเวศจึงสวดพิธีตรุษ เปนคู่กันกับวัดสุทัศน์มาจนทุกวันนี้

ส่วนพิธีธรรมเก่า ๘ สำรับนั้น เดิมวัดระฆังสวดจบแรก ด้วยอยู่วัดสมเด็จพระสังฆราช การสวดภาณยักษ์จบแรกนั้น ผิดกับจบหลังที่ต้องตั้งนโม แลสรณาคม สวดตามทำนองภาณยักษ์ ทำนองก็ยาก แลต้องใช้เสียงมากกว่าจบหลัง ๆ สวดจบแรกมาได้แต่พิธีธรรมวัดระฆัง จึงนับถือกันว่า พระพิธีธรรมวัดระฆังชำนาญในการสวดพิธีตรุษยิ่งกว่าพระพิธีธรรมวัดอื่น ครั้นเมื่อโปรดให้สวดภาณพระจำต้องแก้ไขทำนองสวดให้เข้ากับอักขระของภาณพระ ซึ่งผิดกับภาณยักษ์อยู่หลายแห่ง พระพิธีธรรมวัดระฆังเปนหัวน่าอยู่ในเวลานั้น จึงรับอาสาแก้ไขทำนองสวดภาณพระถวาย เมื่อหาพระพิธีธรรมสำรับอื่นที่จะสวดนโมแลสรณาคมพากันครั่นคร้าม พระพิธีธรรมวัดมหาธาตุ

11/03/2565

รับอาสาสวดนโมแลสรณาคมแทนวัดระฆัง จึงได้สวดภาณยักษ์จบแรกคู่กับวัดระฆังต่อมา คู่อื่นนั้น คือ คู่ที่ ๒ วัดบวรนิเวศ ฯ สวดภาณยักษ์ วัดสุทัศน์สวดภาณพระ คู่ที่ ๓ วัดราชสิทธสวดภาณยักษ์ วัดพระเชตุพนสวดภาณพระ คู่ที่ ๔ วัดราชบุรณะสวดภาณยักษ์ วัดหงษ์สวดภาณพระ คู่ที่ ๕ วัดอรุณสวดภาณยักษ์ วัดสระเกษสวดภาณพระ เสมอมาดังนี้

อนึ่งแต่ก่อนมา เวลามีกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ที่วังน่าก็ทำพิธีตรุษสวดอาฏานาติยสูตรเหมือนอย่างวังหลวง เว้นแต่ไม่ยิงปืน เพราะฉนั้นวัดไหนที่มีพระพิธีธรรมสำหรับสวดวังหลวง จึงต้องมีพระพิธีธรรมสำหรับวังน่าอีกสำรับ ๑ เว้นแต่วัดบวรนิเวศไม่มี พระพิธีธรรมวัดเทพธิดาคงเปนพิธีธรรมสำหรับวังน่า พระพิธีธรรมแรกหัดขึ้นใหม่ มักให้เปนพิธีธรรมวังน่าก่อน ถ้าสำรับวังหลวงขาดลงจึงเลือกคัดเอาที่ดีมาเข้าสำรับวังหลวง พระพิธีธรรมแต่ก่อนถือตาลิปัตรใบตาลอย่างพระธันดับ แลไม่ได้รับพระราชทานไตรปี โปรดให้มีพัดยศขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๔ แต่ยังได้รับไตรปีแต่บางองค์ซึ่งทรงคุ้นเคย มาในรัชกาลที่ ๕ พระพิธีธรรมจึงได้พระราชทานไตรปีทั่วกัน

ประวัติวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๔ มีเรื่องราวดังแสดงมาด้วยประการฉนี้.

11/03/2565

ประวัติวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๕

ถึงปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๓๐ พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตเมื่อณวันพฤหัศบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติในรัชกาลที่ ๕ รัชกาลนี้ยืนนานยิ่งกว่ารัชกาลอื่นที่ได้เคยปรากฏมาแต่กาลข้างก่อน เรื่องราวอันเปนประวัติของวัดมหาธาตุที่มีในรัชกาลที่ ๕ ก็มีหลายอย่าง จะพรรณาต่อไปโดยลำดับ

วัดมหาธาตุเปนที่ถวายพระเพลิงพระบุพโพพระบรมศพ แลพระราชทานเพลิงพระบุพโพพระศพเจ้านายที่มีพระเกียรติยศชั้นสูง มีกรมพระราชวังบวร ฯ เปนต้น ทุก ๆ รัชกาลมาดังกล่าวแล้ว แต่ที่ทำพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายพึ่งมีเมื่อในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้ปลูกพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้านภางค์นิพัทธพงษ์ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนรไชย พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าบุษบงเบิกบาน เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๒๐ ครั้ง ๑ ปลูกพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๒๓ อีกครั้ง ๓ พระเมรุปลูกที่สนามนอกพระระเบียงข้างน่าวัด ต่อมุขแก้ไขศาลาเรียนหนังสือเปนพลับพลาหลัง ๑ ศาลาเรียนหนังสืออีก ๓ หลังจัดเปนที่พักเจ้าภาพ แลที่รับแขก สนามมวย โรงมโหรศพ แลดอกไม้เพลิงตั้งในท้องสนามหลวง

11/03/2565

การทำพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพที่วัดมหาธาตุ นับว่าเปนพระเกียรติยศชั้นสูง รองแต่พระเมรุท้องสนามหลวงลงมา มีมูลเหตุมาแต่รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ทำพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าลูกเธอ ๆ ที่วัดบวรนิเวศหลายคราว ด้วยทรงพระราชดำริห์ว่า ทำพระเมรุที่ท้องสนามหลวงอย่างแต่ก่อนทุกคราวไป เปลืองนัก ไว้ทำแต่เฉภาะพระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายที่พระเกียรติยศชั้นสูง มาถึงรัชกาลที่ ๕ ตั้งแต่งานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ไม่ได้ทำพระเมรุท้องสนามหลวงอยู่ถึง ๑๑ ปี ในระหว่างนั้นถึงพระศพเจ้านายที่มีพระเกียรติยศชั้นสูง เช่นกรมหลวงวงษาธิราชสนิท กรมขุนวรจักรธรานุภาพ แลกรมพระเทเวศร์รัวัชรินทร์ ก็ไปทำพระเมรุพระราชทานเพลิงที่วัด

เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๓๕ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอิศรวงษ์วรราชกุมาร พระองค์เจ้าชายพระองค์ใหญ่ สิ้นพระชนม์ โปรดให้ทำพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพที่วัดบวรนิเวศตามแบบอย่างครั้งรัชกาลที่ ๕ ที่คับแคบต้องลดประเพณีการพระเมรุท้องสนามหลวงเสียหลายอย่าง คือ ไม่มีสนามมวยเปนต้น ครั้นต่อมาเมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๒๐ จะทำพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าชายนภางค์นิพัทธพงษ์ แลพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนรไชย กับพระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าบุษบงเบิกยาน จึงโปรดให้ย้ายที่มาทำพระเมรุที่วัดมหาธาตุ จัดระเบียบการพระเมรุคล้ายกับพระเมรุท้องสนามหลวง ด้วยวัดมหาธาตุอยู่ชิดท้องสนาม

11/03/2565

หลวง ใช้ที่ท้องสนามหลวงเปนที่ปลูกโรงมโหรศพ เปนที่สนามมวย แลที่จุดดอกไม้ได้เหมือนพระเมรุท้องสนามหลวง ผิดกันแต่ปลูกพระเมรุในวัดเท่านั้น

ถึงปีฉลู รัตนโกสินทรศก ๑๐๘ พ.ศ. ๒๔๓๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์ว่า วัดมหาธาตุร่วงโรยนัก ด้วยไม่มีพระราชาคณะผู้ใหญ่ปกครองมาตั้งแต่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ถึงมรณภาพถึง ๓๒ ปี จำนวนพระสงฆ์ประจำวัดลดน้อยลงจนกุฏิเสนาศนะร้างอยู่ก็มาก มีพระราชประสงค์จะทรงทนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรือง ให้สมกับที่เปนพระอารามใหญ่อยู่ใกล้พระราชวัง จึงโปรดให้นิมนต์สมเด็จพระวันรัตน (ฑิต) แต่ยังเปนพระเทพโมฬี อยู่ณวัดอรุณราชวราราม มาสถิตย์เปนอธิบดีสงฆ์ในวัดมหาธาตุ

ในปีฉลูนั้น ถึงเดือนพฤศจิกายน โปรดให้ย้ายที่ราชบัณฑิตยอกพระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณรจากในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ออกไปจัดเปนบาฬีวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุ เรียกว่า "มหาธาตุวิทยาลัย" เปนแรกที่จะใช้นามวิทยาลัยในประเทศนี้ ตั้งที่ศาลาเรียนหนังสือซึ่งสร้างไว้แต่ในรัชกาลที่ ๓ ตอนข้างด้านน่าพระอาราม ๔ หลัง ด้านเหนือ ๒ หลัง พระยาธรรมปรีชา (บุญเปรียญ) แต่ยังเปนหลวงญาณภิรมย์ เปนอาจารย์หลัง ๑ พระยาธรรมปรีชา (ทิม เปรียญ) แต่ยังเปนหลวงอุดมจินดา เปนอาจารย์หลัง ๑ หลวงธรรมานุวัติจำนง (จุ้ย เปรียญ) เปนอาจารย์หลัง ๑ หลวงศรีวรโวหาร (ป่าน เปรียญ)

11/03/2565

เปนอาจารย์หลัง ๑ นายเรืองเปรียญ ภายหลังเปนพระยาพจนสุนทร ยอกมูลหลัง ๑ นายอุ่นเปรียญ วัดบรมวงษ์ ยอกมูลหลัง ๑ พระราชทานพระราชทรัพย์จ่ายเปนเงินเดือน แลค่าใช้สอยสำหรับวิทยาลัยนั้นทุกอย่าง

การยอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณร ที่ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งย้ายออกมาจัดตั้งเปนมหาธาตุวิทยาลัยที่กล่าวมานี้ มีตำนานสืบมาแต่โบราณ สมควรจะแสดงไว้ในที่นี้ด้วย คือ

การที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินผู้เปนพุทธสาสนูปถัมภก ทรงพระราชศรัทธาจัดที่ในพระราชวัง ให้พระภิกษุสามเณรเล่าเรียนพระปริยัติธรรมเปนประเพณีมีมาแต่ดึกดำบรรพ์ ปรากฏในศิลาจาฤกครั้งพระนครศุโขไทยว่า พระมหาธรรมราชาพระยาลิไทย ซึ่งเสวยราชย์เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๓๘๙๗ ทรงสร้างปราสาทราชมณเฑียรสถาน แล้วทรงเผดียงสงฆ์ให้เข้าไปเรียนพระไตรปิฎกในบริเวณมหาปราสาทนั้น[๑๘] เปนที่แรก ต่อมาในครั้งกรุงเก่า มีเนื้อความปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมซึ่งเสวยราชย์ในระหว่าง พ.ศ. ๒๑๖๓ จน พ.ศ. ๒๑๗๑ ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมชำนาญมาแต่ยังทรงผนวช ครั้นเมื่อเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติทรงพระราชศรัทธาเสด็จออกยอกหนังสือพระภิกษุสามเณรที่ "พระที่นั่ง

---

๑๘ มีในหลักศิลาจาฤกศุโขไทย ภาษาเขมร พิมพ์ไว้ในประชุมพงษาวดารภาค ที่ ๑ น่า ๑๕๔

11/03/2565

จอมทอง ๓ หลัง" เนื่อง ๆ แลพระที่นั่งจอมทองนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปทอดพระเนตรพระราชวังกรุงเก่าครั้ง ๑ ทรงสันนิษฐานว่าอยู่ในวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ข้างด้านน่า ติดกับกำแพงชั้นในของพระราชวัง ดูเหมือนจะได้รื้อทำใหม่ครั้ง ๑ แต่ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ข้าพเจ้าสันนิษฐานความตามที่กล่าวในหนังสือพระราชพงษาวดาร เข้าใจว่าประเพณีที่จัดที่ให้พระภิกษุสามเณรเล่าเรียนพระปริยัติธรรมที่ในพระราชวังในครั้งกรุงเก่า เห็นจะถ่ายแบบอย่างครั้งพระนครศุโขไทยมา น่าจะมีมาแต่ก่อนรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแล้ว แต่เดิมให้ราชบัณฑิตเปนอาจารย์ ครั้นถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พระองค์ทรงชำนาญพระไตรปิฎก คงจะหมั่นเสด็จออกไปทรงสดับพระภิกษุสามเณรเรียนพระปริยัติธรรมยิ่งกว่าในรัชกาลก่อน ๆ แลบางทีก็ทรงบอกเอง แต่มิใช่เสด็จออกไปประพฤติเปนอย่างอาจารย์บอกหนังสืออยู่เปนนิจ ด้วยเปนสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ย่อมมีพระราชกิจอย่างอื่นอยู่มาก ผู้ที่เปนอาจารย์บอกโดยปรกติคงเปนราชบัณฑิต ประเพณีการบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรที่พระที่นั่งจอมทอง คงจะมีติดต่อลงมาในรัชกาลหลัง ๆ จนตลอดสมัยครั้งกรุงเก่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวัง กรุงรัตนโกสินทร อย่างวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ครั้งกรุงเก่า จึงโปรดให้ราชบัณฑิตบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรที่หอพระมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดารามมาแต่แรกสร้าง แต่ในกรุงรัตนโกสินทร

11/03/2565

เมื่อสมัยนั้น มีเหตุการณ์เปนพิเศษผิดกับครั้งกรุงเก่าอย่าง ๑ ด้วยสงฆมณฑลยังระส่ำระสายมาแต่เสียกรุงเก่า มีพระราชประสงค์จะทรงทนุบำรุงความรอบรู้พระธรรมวินัยให้มั่นคงในสงฆมณฑล จึงทรงแนะนำพระราชวงษานุวงษ์แลข้าราชการให้ช่วยกันทนุบำรุงด้วย การบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรจึงแพร่หลายไปในที่อื่น ๆ ดังเช่นตามวังเจ้าก็มักจ้างอาจารย์ไปบอกพระปริยัติธรรม แลจัดท้องพระโรงให้เปนที่พระภิกษุสามเณรเล่าเรียนพระปริยัติธรรมบ้าง สร้างศาลาเรียนขึ้นโดยเฉภาะบ้าง ตามบ้านขุนนางผู้ใหญ่ก็ทำทำนองเดียวกัน ชั้นผู้น้อยลงมาบางทีมีศรัทธาก็จ้างอาจารย์ไปบอกพระปริยัติธรรมที่ตามวัด ถือว่าเปนการกุศลอย่างสำคัญอันหนึ่ง ประเพณีอันนี้ยังมีลงมาในที่บางแห่ง เช่นที่วังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์เปนต้นจนในรัชกาลที่ ๕

การบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรที่ในพระบรมมหาราชวังเมื่อในรัชกาลที่ ๓ แลที่ ๒ บอกณหอพระมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชศรัทธาทนุบำรุงการเล่าเรียนมาก ที่โรงทานข้างเหนือประตูศรีสุนทร โปรดให้จ้างอาจารย์สอนหนังสือไทยแก่เด็ก ๆ ในเก๋งหลัง ๑ นับเปนแรกที่มีโรงเรียนหลวงตั้งขึ้น ส่วนการบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรนั้น โปรดให้จ้างอาจารย์บอกพระปริยัติธรรมทุกพระอารามหลวง แลที่ในพระราชวังก็โปรดให้สร้างเก๋งขึ้นที่ริมหอพระปริตในบริเวณพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ให้พระภิกษุสามเณรมา

11/03/2565

เรียนพระปริยัติธรรมที่เก๋งนั้น พระราชทานสำรับเลี้ยงเพลาเพนด้วย แล้วทรงอุดหนุนการเล่าเรียนด้วยประการต่าง ๆ เปนต้นว่า ถ้าสามเณรรูปใดท่องสูตรมูลสอบได้ ก็ได้พระราชทานรางวัล การบอกพระปริยัติธรรมในพระราชวังเห็นจะบอกที่เก๋งนั้นมาจนราวเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ ทำนองพระภิกษุสามเณรที่เข้ามาเล่าเรียนจะมากขึ้น ที่เก๋งไม่พอ จึงโปรดให้ย้ายไปบอกพระปริยัติธรรมที่ในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีอาจารย์ ๔ คน บอกมุขละคน ผู้หลักผู้ใหญ่ที่รับราชการมาในครั้งรัชกาลที่ ๓ เล่ากันว่า เวลาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จลงตำหนักแพ ทรงพระราชยานผ่านน่าพระมหาปราสาท พอได้ทรงสดับเสียงพระภิกษุสามเณรแปลพระไตรปิฎก ก็ทรงประสานพระหัตถ์อนุโมทนาทุกคราวที่เสด็จผ่านไป ถึงสามเณรที่เข้ามาเรียนหนังสือจะคนองบ้างก็ไม่ทรงถือโทษ เล่ากันว่า ครั้งหนึ่งสามเณรมาคอยเรียนหนังสือ เตะตะกร้อกันในชาลาพระมหาปราสาท เจ้าพนักงานห้ามปราม แล้วนำความขึ้นกราบทูล ดำรัสว่า "เจ้ากูจะเล่นบ้างก็ช่างเจ้ากูเถิด" เข้าใจว่า พระภิกษุสามเณรเรียนพระปริยัติธรรมอยู่ที่พระมหาปราสาทจนตลอดรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตพระมหาปราสาทเปนที่ประดิษฐานพระบรมศพ จึงย้ายไปบอกหนังสืออยู่ที่พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามคราว ๑ ในรัชกาลที่ ๔ โปรดให้สร้างเก๋งพระเรียนหนังสือที่หว่างพระปรางค์ น่าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๔ หลัง เก๋งยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ แล้วโปรดให้ราชบัณฑิตย้ายไปบอกพระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณรอยู่ที่เก๋งนั้นตั้งแต่เดือน ๖

11/03/2565

ปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕ เปนต้นมา แลมีสำรับพระราชทานเลี้ยงเพนดังแต่ก่อน[๑๙] ราชบัณฑิตบอกพระปริยัติธรรมที่เก๋งน่าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ (แต่เก๋งของพระยาธรรมปรีชา (บุญ) มีศิษย์มาก ที่ไม่พอจึงย้ายเข้าไปบอกในพระพุทธปรางคปราสาทคราว ๑) จน ร.ศ. ๑๐๗ จึงได้ย้ายมาตั้งมหาธาตุวิทยาลัยดังกล่าวมา ได้ทรงพระราชดำริห์จะสร้างศาลาเรียนใหม่ให้สมควรแก่วิทยาลัย แต่ยังหาได้สร้างไม่

ถึงปีมเสง รัตนโกสินทรศก ๑๑๒ พ.ศ. ๒๔๓๖ มีเหตุเตรียมการสงคราม โปรดให้เริ่มตั้งสภากาชาดสยามขึ้นในครั้งนั้น แต่แรกเรียกว่าสภาอุณาโลมแดง เปนสภาอำนวยการพยาบาลทหาร แรกจะตั้งโรงพยาบาลแลที่ทำการสภา หาที่แห่งอื่นให้ทันการไม่ได้ จึงโปรดให้ยืมศาลาเรียนหนังสือที่วัดมหาธาตุเปนที่ทำการสภากาชาดชั่วคราว พระภิกษุสามเณรย้ายเข้าไปเรียนพระปริยัติธรรมที่ในพระอุโบสถ จนย้ายวิทยาลัยไปตั้งที่วัดสุทัศน์เมื่อปีจอ รัตนโกสินทรศก ๑๑๗ พ.ศ. ๒๔๔๑

ถึงปีมเมีย รัตนโกสินทรศก ๑๑๓ พ.ศ. ๒๔๓๗ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภว่า ตามราชประเพณีจะต้องทำพระเมรุขนาดใหญ่เปนที่พระราชทานเพลิงพระศพที่ท้องสนามหลวง ทรงพระราชดำริห์ว่า ประเพณีทำพระเมรุใหญ่อย่างแต่ก่อนต้องกะเกณฑ์ผู้คนเปนอันมาก ให้ไปเที่ยวตัดไม้แลเสาะหาสิ่งของเครื่องทำพระเมรุ เปน

---

๑๙ ได้พบต้นร่างหมายรับสั่ง มีในหอพระสมุด ฯ

11/03/2565

การเดือดร้อนแก่ไพร่ พระราชทรัพย์ก็ต้องเปลือง แลที่สุดไม่เปนสารประโยชน์ เพราะทำสำหรับใช้งานคราวเดียว เสร็จงานแล้วก็รื้อทิ้งสาบสูญไปหมด จึงโปรดให้คิดแบบอย่างสร้างเปนถาวรวัตถุ เรียกว่า "สังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัย" ขึ้นในวัดมหาธาตุข้างด้านน่า ต่อกับที่ท้องสนามหลวง โดยปรกติจะโปรดให้เปนวิทยาลัยที่เล่าเรียนของพระภิกษุสามเณร ถ้าหากมีงานพระศพซึ่งต้องที่ปลูกพระเมรุใหญ่ในท้องสนามหลวง จะใช้ตึกวิทยาลัยนั้น เปนที่ตั้งพระศพในเวลางาน จะปลูกแต่พระเมรุน้อยที่ท้องสนามหลวงเปนที่พระราชทานเพลิง แม้ที่สุดงานพระบรมศพก็ทรงพระราชดำริห์จะให้เปนอย่างนั้นเหมือนกัน จึงโปรดให้สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัติวงษ์ แต่ยังดำรงพระยศเปนกรมขุน ทรงอำนวยการก่อสร้าง แลพระยาสโมสรสรรพการ (ทัด. ศิริสัมพันธ์) เปนนายงานสร้างสังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัยตามพระราชประสงค์

ถึงปีมแม พ.ศ. ๒๔๓๘ เมื่อลงมือสร้างสังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัย จะต้องรื้อศาลาเรียนหนังสือข้างน่าวัด จึงย้ายที่ทำการสภากาชาดไปอยู่ที่โรงศิริราชพยาบาล

การสร้างสังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัย กะที่ตั้งแต่มุมวัดข้างด้านใต้ไปจนตรงมุมพระระเบียงข้างด้านเหนือ รื้อสิ่งซึ่งกีดอยู่ในที่นี้ คือกำแพงแลประตูด้านน่าพระอาราม ศาลาเรียนหนังสือ ๓ หลัง กุฏิแถวตอน ๑ กุฏิถานานุกรมหมู่ ๑ กุฏิพระราชาคณะหมู่ ๑ ศาลาคดหลัง ๑ ศาลาราย ๒ หลัง แล้วลงมือก่อสร้างต่อมา

11/03/2565

ถึงปีวอก พ.ศ. ๒๔๓๙ วันที่ ๑๓ กันยายน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปทรงวางศิลาก่อพระฤกษ์ มีประกาศพระราชปรารภบรรจุไว้ดังนี้ :—

ประกาศสร้างสังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัย

๏ ศุภมัสดุพระพุทธสาสนกาล เปนอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๓๙ พรรษา ปัตยุบันกาลจันทรคตินิยม จุลศักราช ๑๒๕๘ วานระสังวัจฉระ ภัทรบทมาศ ชุณณปักษ์ สัปตมีดิถี รวิวาร สุริยคติกาลรัตนโกสินทรศก ๑๑๕ กันยายนมาศ เตรสมะ มาสาหะคุณพิเศษปริเฉทกาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุษยรัตนราชรวิวงษ์ วรุตมพงษบริพัตร วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ ฯ บรมธรรมิกมหาราชาธิราชบรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริห์ว่า จำเดิมแต่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเศกแล้วมา ได้ทรงทนุบำรุงพระบรมพุทธสาสนาให้ถาวรรุ่งเรืองเจริญขึ้นโดยลำดับ แต่พระสัทธรรมในพระบรมพุทธสาสนานี้ย่อมมีเหตุปัจจัยอาไศรยกันแลกัน เมื่อพระปริยัติสัทธรรมเจริญแพร่หลายอยู่ พระปฏิบัติสัทธรรมจึงจะเจริญไพบูลย์ได้ เมื่อพระปฏิบัติสัทธรรมไพบูลย์อยู่ พระปฏิเวธสัทธรรมจึงจะสมบูรณ์ได้ พระปริยัติสัทธรรม

11/03/2565

ย่อมเปนรากเง่าเค้ามูลแห่งพระสาสนา ๆ จะดำรงอยู่แลเจริญขึ้น ก็ด้วยพระปริยัติสัทธรรม การที่จะบำรุงพระปริยัติสัทธรรมอันเปนรากเง่าของพระพุทธสาสนาให้ไพศาลบริบูรณ์ยิ่งขึ้น ก็ย่อมอาไศรยการบำรุงให้มีผู้เล่าเรียน แลที่เล่าเรียนให้สดวกยิ่งขึ้น การเล่าเรียนพระปริยัติสัทธรรมที่เปนไปอยู่ในเวลานั้น ก็ได้โปรดเกล้า ๆ ให้จัดการบำรุงทั่วไปทุกพระอาราม แต่ยังหาเปนอันนับว่าบริบูรณ์แท้ไม่ เพราะเปนแต่สถานที่เล่าเรียนในชั้นต้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้ตั้งวิทยาลัยที่เล่าเรียนพระไตรปิฎกแลวิชาชั้นสูงขึ้น ๒ สถาน ๆ หนึ่งเปนที่เล่าเรียนของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ได้ตั้งไว้ที่วัดบวรนิเวศวรวิหารพระอารามหลวง พระราชทานนามว่า "มหามกุฏราชวิทยาลัย" เปนที่เฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมชนกนารถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกสถานหนึ่งเปนที่เล่าเรียนของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ได้ตั้งไว้ที่วัดมหาธาตุราชวรมหาวิหารพระอารามหลวงนี้ มีนามว่า "มหาธาตุวิทยาลัย" ได้เปิดการเล่าเรียนแต่วันที่ ๘ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๐๘ สืบมา แต่สังฆิกเสนาศน์สำหรับมหาธาตุวิทยาลัยนี้ ยังไม่เปนที่สมควรแก่การเล่าเรียนในสมัยที่การเล่าเรียนเจริญขึ้นสืบมานี้ จึงทรงพระราชดำริห์ที่จะทรงสร้างสังฆิกเสนาศน์ สำหรับมหาธาตุวิทยาลัยนี้ขึ้นใหม่ ให้เปนสถานอันสมควรแก่การเล่าเรียน การนี้ยังอยู่ในระหว่างพระบรมราชดำริห์ ยังหาทันตลอดไม่ พอประจวบเวลาที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งมีพระราชประสูติกาล ณวันพฤหัศบดี เดือน ๗

11/03/2565

แรม ๑๒ ค่ำ ปีขาลสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๒๗ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๙๗ เสด็จสวรรคตล่วงไปในวันที่ ๔ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๓ ตรงกับวันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเมียฉศก จุลศักราช ๑๒๕๖

จึงทรงพระราชดำริห์ว่า โดยราชประเพณีที่มีมาแต่ก่อน เมื่อพระบรมวงษ์ที่ได้ดำรงพระเกียรติยศชั้นสูงสวรรคต ก็ได้เคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ทำพระเมรุมาศขนาดใหญ่ตามพระเกียรติยศณท้องสนามหลวง เพื่อเชิญพระศพไปประดิษฐานพระราชทานเพลิงณพระเมรุมาศนั้น ก็การทำพระเมรุมาศขนาดใหญ่เช่นเคยมานั้นเปนการเปลืองพระราชทรัพย์ไปในสิ่งซึ่งมิได้ถาวร แลมิได้เปนประโยชน์สืบเนื่องไปนาน เปนการลำบากแก่คนเปนอันมาก แลได้ประโยชน์ชั่วสมัยหนึ่ง แล้วก็อันตรธานไป ครั้งนี้มีสมัยที่จะต้องทำการพระเมรุมาศขนาดใหญ่นั้นขึ้น ควรจะน้อมการทำพระเมรุมาศนั้นมารวมลงในการพระราชกุศลส่วนสาสนูปถัมภกิจ วิทยาทาน วิหารทาน การก่อสร้างสังฆิกเสนาศน์สำหรับมหาธาตุวิทยาลัยนี้ ให้พระราชกุศลบุญรายีส่วนทักษิณาทาน เนื่องในถาวรวัตถุสถาน แลเปนที่ตั้งแห่งสาสนธรรมสัมมาปฏิบัติ แห่งพุทธบริสัชสัปปุริสชน สำเร็จประโยชน์อิฐวิบูลย์ผลสืบเนื่องไปตลอดกาลนาน แลจะได้เปนเหตุให้งดเว้นการทำพระเมรุมาศขนาดใหญ่ อันเปนเครื่องเปลืองประโยชน์เปล่าดังพรรณามาแล้วนั้น

11/03/2565

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ คำรัสสั่งให้พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัติวงษ์ เปนผู้บัญชาการให้เจ้าพนักงานทำการก่อสร้างวิทยาลัยยอดปรางค์ ๓ ยอด ล้วนแล้วด้วยถาวรภัณฑ์อันมีกำหนดส่วนยาว แต่ทิศเหนือมาทิศใต้ ๘๘ วา ส่วนกว้างในทิศเหนือแลทิศใต้นั้นส่วนละ ๘ วา ๓ ศอก ส่วนกลางตั้งแต่ทิศตวันตกมาทิศตวันออก ๒๕ วา ส่วนกว้างในมุขใหญ่ ๑๓ วา ส่วนสูงในร่วมมุขยอดใหญ่นั้น ๒๒ วา ในร่วมยอดน้อยทั้ง ๒ แห่งละ ๑๐ วา ด้วยพระราชทรัพย์ ๕๔๐๐ ชั่ง เพื่อได้เปนที่เชิญพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร มาประดิษฐานบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณาทานมีการมหกรรมแล้ว จะได้เชิญพระบรมศพไปประดิษฐานณพระเมรุมาศขนาดน้อยณท้องสนามหลวง พระราชทานเพลิง เมื่อการบำเพ็ญพระราชกุศลส่วนนั้นเสร็จแล้ว จะได้ทรงพระราชอุทิศถวายถาวรวัตถุนี้เปนสังฆิกเสนาศน์สำหรับมหาธาตุวิทยาลัย เพื่อเปนที่เล่าเรียนพระปริยัติสัทธรรม แลวิชาชั้นสูงสืบไปภายน่า พระราชทานเปลี่ยนนามใหม่ว่า "มหาจุฬาลงกรณ์ ราชวิทยาลัย" เพื่อให้เปนที่เฉลิมพระเกียรติยศสืบไป

พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัติวงษ์ ได้ทรงบัญชาการให้เจ้าพนักงานจับการก่อสร้าง จำเดิมแต่การรื้อขนปรายแผ้วส่วนที่ควรทำนั้น มาแต่วันที่ ๒๔ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๔ บัดนี้การทำรากสังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัยนี้ แล้วสำเร็จควรจะวางศิลาฤกษ์ได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้บรรจุคำประกาศแสดงพระ

11/03/2565

ราชดำริห์อันนี้ แลแผนที่รูปถ่ายตัวอย่างสังฆิกเสนาศน์นั้น กับทั้งหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษา อันเป็นหนังสือพิมพ์ราชการในสมัยนี้ เลือกคัดแต่ฉบับที่สมควร แลเหรียญที่รฤกในการพระราชพิธีต่าง ๆ ทั้งทองเงินแลเบี้ยทองแดงซึ่งใช้อยู่ในปัตยุบันนี้ ลงในหีบศิลาพระฤกษ์ แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้นิมนต์พระสงฆ์ ๑๐ รูปมาเจริญพระพุทธมนต์ในที่นี้ ณเวลาเย็นวันที่ ๑๒ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ รุ่งขึ้นเวลาเช้าวันที่ ๑๓ กันยายน พระสงฆ์ได้รับพระราชทานฉัน เวลาบ่ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษ์ ข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย โดยเสด็จพระราชดำเนินมาณที่ประชุมนี้ ครั้นถึงกำหนดศุภมหามงคลฤกษ์ ทรงวางศิลาพระฤกษ์ แลอิฐปิดทอง ปิดเงิน ปิดนาก ซึ่งเปนอิฐฤกษ์ลงณที่อันจะได้ก่อสังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัยนี้เปนประถมโดยนิยมแห่งโบราณราชประเพณีแล้ว นายช่างจะได้ทำการต่อไป ให้สำเร็จโดยพระบรมราชประสงค์

ขอผลแห่งพระบรมราชประสงค์ ซึ่งจะทรงบำรุงพระพุทธสาสนาให้สถิตย์สถาพร แลจะให้วิทยาการแพร่หลาย อันเป็นทางมาแห่งประโยชน์ความศุขของมหาชนทั่วไปนี้ จงสำเร็จโดยพระบรมราชประสงค์ จงทุกประการเทอญ ฯ จบความในประกาศเท่านี้.

ในปีวอก รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ พ.ศ. ๒๔๓๙ นั้น เมื่อณวันที่ ๔ มกราคม ตรงกับวันสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สวรรคตมาครบ ๒ ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลณที่ประดิษฐานพระบรมศพ ที่พระที่นั่งดุสิตมหา

11/03/2565

ปราสาท โปรดให้นิมนต์สมเด็จพระวันรัตน แต่ยังเปนพระพิมลธรรม ถวายพระธรรมเทศนาแล้ว พระราชทานพระราชทรัพย์อันเปนส่วนของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพระองค์นั้นบูชากัณฑ์เทศน์ ๑๐๐๐ ชั่ง ทรงพระราชอุทิศต่อการปฏิสังขรณ์ในวัดมหาธาตุ สมเด็จพระวันรัตนเปนผู้อำนวยการ ปฏิสังขรณ์สิ่งสำคัญ คือ พระมณฑป พระอุโบสถ แลพระวิหาร เปลี่ยนตัวไม้เครื่องบนที่ชำรุด เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาใหม่ ประดับกระจกน่าบันใหม่ แลฉาบปูนผนังใหม่เหมือนกันทุกหลัง แต่ที่น่าบันพระวิหารนั้น เปลี่ยนลายเปนรูปจุลมงกุฎของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช แล้วจึงปฏิสังขรณ์พระระเบียงแลตำหนักสมเด็จพระสังฆราชทั้งหมู่ ด้วยที่ตำหนักว่างพระสงฆ์มาตั้งแต่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ถึงมรณภาพเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ต่อมาเจ้าพนักงานยืมใช้เปนคลังเก็บเครื่องประดับศพของหลวง โปรดให้ซ่อมแซมเปนที่สถิตย์อธิบดีสงฆ์ในวัดมหาธาตุดังแต่ก่อน การที่ซ่อมบริเวณตำหนักรือหอสวดมนต์ของเก่าซึ่งชำรุดมากเสียหลัง ๑ นอกจากนั้นคงไว้ตามเดิม เปลี่ยนตัวไม้เครื่องบน เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาใหม่ ทาสีฉาบปูนใหม่หมด คือตำหนัก ๓ หลัง หอไตรหลัง ๑ หอเย็นหลัง ๑ กุฎีสงฆ์ในหมู่ตำหนักอีก ๘ หลัง แล้วตาดกระเบื้องปูชาลาแลซ่อมกำแพงประตูบริเวณตำหนักใหม่ทั่วไป สมเด็จพระวันรัตนย้ายมาอยู่ที่ตำหนักหลังเหนือ ส่วนหลังท้องพระโรงซ่อฟ้าหางหงษ์ จัดเปนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แลในครั้งนั้นได้ซ่อมแซมกุฎีคณะกุฎี ซึ่งชำรุดชุดโซมอยู่มาก แลซ่อมหลังคาวิหารเก่าครั้งวัดสลักด้วย.

11/03/2565

ถึงปีระกา พ.ศ. ๒๔๔๐ เมื่อย้ายโรงทหารมหาดเล็ก ซึ่งมีน่าที่ประจำรักษาราชการในพระบรมมหาราชวัง ไปอยู่ที่พระตำหนักสวนกุหลาบจึงย้าย "โรงเรียนสวนกุหลาบ" มาอาไศรยสอนอยู่ที่ศาลาเรียนหนังสือในวัดมหาธาตุข้างด้านเหนือ จนปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๔๗ จึงได้ย้ายไปอยู่ณสถานที่ซึ่งสร้างใหม่ใกล้วัดราชบุรณะ ที่วัดมหาธาตุจึงได้จัดตั้งเปนโรงเรียนชั้นมูลศึกษาแต่นั้นมา แลในเวลาที่โรงเรียนสวนกุหลาบมาตั้งอยู่ที่วัดมหาธาตุนั้น การสอบไล่หนังสือไทยประจำปี ซึ่งเคยประชุมที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบมาแต่ก่อนนั้น ข้าหลวงก็มาประชุมที่วัดมหาธาตุ อาไศรยที่ในพระอุโบสถเปนที่ประชุมไล่หนังสือไทยอยู่ ๖ ปี

ถึงปีจอ พ.ศ. ๒๔๔๑ โปรดให้ซ่อมศาลาในบริเวณพระอุโบสถวัดสุทัศน์ จัดตั้งเปนบาฬีวิทยาลัย จึงย้ายที่ราชบัณฑิตยอกหนังสือ ซึ่งอาไศรยยอกอยู่ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ ไปยอกที่วิทยาลัยวัดสุทัศน์แต่นั้นมา ทางวัดมหาธาตุ สมเด็จพระวันรัตนจึงจัดตั้งบาฬีวิทยาลัยขึ้นสำหรับพระอาราม พระราชาคณะแลเปรียญช่วยกันสอน ครั้นการปฏิสังขรณ์บริเวณตำหนักสำเร็จแล้ว จึงจัดตั้งวิทยาลัยที่ตำหนักตึกช่อฟ้าหางหงษ์ ซึ่งทรงสร้างเมื่อในรัชกาลที่ ๓ จะให้เปนท้องพระโรงสำหรับสมเด็จพระสังฆราชนั้น เปนที่วิทยาลัยต่อมาจนทุกวันนี้

ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๔๔๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาวัดเบญจมบพิตร ดุสิตวนารามได้ปี ๑ เมื่อทรงสร้างพระอุโบสถแลเสนาศนะแล้ว โปรดให้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์สามเณรวัด

11/03/2565

มหาธาตุ รวม ๓๓ รูป เท่าจำนวนปีในรัชกาล มีพระธรรมวโรดม (จ่าย) แต่ยังเปนพระเทพมุนี เปนประธาน ไปอยู่ประจำวัดเบญจมบพิตร เมื่อวันที่ ๖ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ นั้น แต่นั้นลัทธิสงฆ์ทั้ง ๒ พระอารามก็เปนอันหนึ่งอันเดียวกันมาจนทุกวันนี้ ดังเช่นวิธีไหว้พระ สวดมนต์ แลวิธีอุปโลกกฐิน ซึ่งว่าในภาษาไทย ๔ องค์ เปนแบบซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริห์ไว้ ก็โปรดให้ใช้อุปโลกในพระอารามนี้ พระราชทานผ้าขาวเพิ่มเติมเปนผ้าพระกฐินวัดมหาธาตุนี้ แต่ณปีเถาะ พ. ศ. ๒๔๔๖ เปนต้นมา

ในปีชวด พ. ศ. ๒๔๔๓ นั้น ถึงเดือนมกราคม พระราชทานเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เวลานั้นสถานที่สังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัยยังสร้างไม่สำเร็จ จึงโปรดให้จัดที่พระอุโบสถเดิมในวัดบวรสถานสุทธาวาศ ในพระราชวังบวรสถานมงคลเปนพระเมรุพิมานที่ตั้งพระศพในเวลางาน แลปลูกพระเมรุน้อยที่พระราชทานเพลิงต่อออกไปข้างเหนือ พระราชทานเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชณที่นั้น การสร้างสังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัย ยังติดขัดด้วยกระเบื้องมุงหลังคาที่สั่งไปทำที่เมืองจีน ทำเข้ามาผิด จะใช้มุงตามแบบที่กะไว้แต่เดิมไม่ได้ การจึงเลยค้างมาจนตลอดรัชกาลที่ ๕

ส่วนการปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุ แล้วเสร็จเมื่อในปีชวด พ.ศ. ๒๔๔๓ นั้น จึงโปรดให้เพิ่มสร้อยนามพระอาราม เฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศว่า "วัดมหาธาตุ ยุวราชรังสฤษดิ์" แต่นั้นมา

11/03/2565

ถึงปีฉลู พ. ศ. ๒๔๔๔ โปรดให้รื้อกุฏิแถว ซึ่งร้างอยู่ข้างด้านเหนือต่อมุมหลังวัดใกล้ท่าพระจันทร์ สร้างตึกแถวเปนสมบัติของพระอาราม ลงตรงนั้นแถว ๑ ยาว ๑๐ ห้อง หันน่าออกถนนพระจันทร์ ให้เปนที่คนเช่าอยู่ เพราะตรงนั้นแต่ก่อนเปนที่เปลี่ยว แลมีพระราชประสงค์จะให้เกิดผลประโยชน์สำหรับรักษาพระอารามด้วย ตึกแถวนั้นมีคนเช่าอยู่เต็มทุกห้องจนบัดนี้

ถึงปีขาล พ. ศ. ๒๔๔๕ เมื่อเดือนเมษายน อสนีบาตตกต้องช่อฟ้าพระอุโบสถด้านตวันตก สายฟ้าแล่นเข้าในพระอุโบสถ ลวกพระประธานดำไปทั้งพระองค์ แต่หาแตกร้าวเปนอันตรายอย่างไรไม่ ถูกแต่ที่มุมฐานชุกชีบิ่นไปหน่อยหนึ่ง ดูเปนอัศจรรย์ ด้วยเมื่อปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ ไม่ได้ปิดทองพระประธานใหม่ สมเด็จพระวันรัตนจึงจัดการขอกฐินปิดทองพระประธานใหม่ทั้งพระองค์ในปีนั้น

ถึงปีขาล พ.ศ.๒๔๔๕ โปรดให้ตั้งพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ส่วนการรักษาพระอารามตามพระราชบัญญัตินั้น ให้มีมรรคนายกซึ่งพระสงฆ์เลือก พระสงฆ์ในวัดมหาธาตุ มีสมเด็จพระวันรัตนเปนประธาน พร้อมกันขอให้ท่านเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (ม. ร. ว. ปุ้ม มาลากุล ณกรุงเทพ) แต่ยังเปนจมื่นจงภักดีองค์ขวา รับน่าที่เปนมรรคนายกวัดมหาธาตุ เพราะเหตุว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ แลพระวรวงษ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ เมื่อเสด็จดำรงพระชนม์ประทับอยู่วังใกล้ชิดกับวัดมหาธาตุ ได้ทรงอุปการะแก่พระสงฆ์ในพระอารามมาแต่ก่อนทั้ง ๒ พระองค์ บัดนี้ท่านเจ้าพระยา

11/03/2565

ธรรมา ฯ ได้ปกครองที่วังนั้นสืบสกุลต่อมา จึงขอให้ช่วยอุปการะแก่พระสงฆ์ต่อไป ท่านเจ้าพระยาธรรมา ฯ ก็เต็มใจ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานสัญญาบัตรทรงตั้งท่านเจ้าพระยาธรรมา ฯ เปนมรรคนายกวัดมหาธาตุ เมื่อณวันที่ ๓ กันยายน ร.ศ. ๑๒๑ นั้น แลยังเปนมรรคนายกต่อมาจนทุกวันนี้

ประวัติวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๕ มีเรื่องราวดังแสดงมานี้

ประวัติวัดมหาธาตุ ในรัชกาลที่ ๖

ถึงปีจอ พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เมื่อณวันเสาร์ที่ ๒๓ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสนองพระองค์สมเด็จพระชนกาธิราช ในรัชกาลที่ ๖

ประวัติวัดมหาธาตุในรัชกาลปัจจุบันมาจนปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๖๐ ซึ่งเรียบเรียงหนังสือนี้ เปนระยะเวลา ๗ ปี มีการต่าง ๆ ถ้าจะกล่าวโดยประเภทแห่งการนั้น ๆ เปน ๔ อย่าง คือ การตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครอย่าง ๑ การบาฬีวิทยาลัยอย่าง ๑ การพิธีอย่าง ๑ แลการปฏิสังขรณ์อย่าง ๑ จะแสดงให้พิศดารโดยลำดับไป

การตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครนั้น เหตุด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖ มีพระราชประสงค์จะทรงบูรณะ

11/03/2565

บรรดาการซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงสถาปนายังค้างอยู่ ให้สำเร็จเปนปฏิการะสนองพระเดชพระคุณเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมชนกนารถ ทรงพระราชดำริห์ว่า ตึกใหญ่ซึ่งได้โปรดให้สร้างขึ้นจะให้เปนสังฆิกเสนาศน์ราชวิทยาลัยที่น่าวัดมหาธาตุแต่เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๓๗ การค้างมายังหาสำเร็จไม่ แลตึกนี้อยู่ในที่เปิดเผยใกล้ท้องสนามหลวง ถ้าสร้างให้บริบูรณ์แล้วก็จะเปนสง่าราษีแก่พระนคร จึงโปรดให้สร้างต่อมาจนสำเร็จ เว้นแต่ลดมุขแลยอดปรางค์ มิได้โปรดให้สร้างตามแบบเดิม อย่างที่กล่าวไว้ในประกาศเมื่อก่อฤกษ์นั้น แต่ส่วนการที่จะใช้สถานที่อันนี้ต่อไป จะควรให้เปนที่สำหรับการอย่างใด ทรงพระราชดำริห์ว่า สมเด็จพระบรมชนกนารถได้ทรงสถาปนาหอพระสมุดสำหรับพระนครขึ้นไว้เฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระไอยกาธิราชพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๔๘ หอพระสมุดนั้นนับว่ายังค้างอยู่อีกอย่าง ๑ ด้วยยังไม่มีสถานที่ ต้องอาไศรยอยู่ในตึกน่าประตูพิมานไชยศรี อันเปนที่คับแคบไม่สมควรแก่การหอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งทุก ๆ ประเทศย่อมถือว่าเปนสิ่งสำคัญสำหรับบ้านเมืองอย่าง ๑ ถ้าใช้ตึกใหญ่น่าวัดมหาธาตุเปนหอพระสมุดสำหรับพระนคร จะสมควรยิ่งกว่าการอย่างอื่น แลไม่เปนเหตุขัดขวางแก่ประโยชน์ของบาฬีวิทยาลัยในวัดมหาธาตุ ซึ่งเปนพระราชปรารภเดิมของการสร้างตึกหลังนี้ เพราะวิทยาลัยนั้นได้จัดตั้งในบริเวณตำหนักฯ พอแก่ประโยชน์อยู่ทุกประการแล้ว เมื่อการบุรณะสำเร็จ จึงโปรดให้ย้ายหอพระสมุดสำหรับพระนครมาตั้งที่ตึกน่าวัดมหาธาตุ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๙ แลมีการพิธีเปิดหอพระสมุด ฯ เนื่องในการเฉลิมพระชนมพรรษา ๓ รอบนักขัตมงคล ดังนี้ คือ

11/03/2565

เมื่อวันที่ ๖ มกราคม เจ้าพนักงานจัดห้องการพิธีในหอพระสมุด ฯ ตั้งเครื่องนมัสการ เชิญพระไชยวัฒน์ประจำรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ ที่ ๖ สามพระองค์มาตั้งในพิธี กับทั้งพระราชลัญจกรมังกรคาบแก้ว สำหรับโบราณคดีสโมสร แลพระราชลัญจกรพระฆเนศวร์สำหรับวรรณคดีสโมสร แล้วจัดตั้งอาศน์สงฆ์เจริญพระปริต แลราชบัลลังก์ในห้องพิธีนั้น กับทั้งที่พระบรมวงษานุวงษ์ข้าราชการเฝ้า ฯ โดยตำแหน่งพร้อมสรรพ เวลา ๓ นาฬิกาหลังเที่ยง พระสงฆ์ราชาคณะ ๑๐ รูป มีสมเด็จพระวันรัตนเปนประธานเจริญพระพุทธมนต์ เวลา ๔ นาฬิกาเศษ ทหารแถวกองเกียรติยศพร้อมด้วยธงแลแตรวงมาตั้งแถวรับเสด็จที่น่าหอพระสมุด ฯ พระบรมวงษานุวงษ์ แลข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งฝ่ายทหารพลเรือน มาประชุมคอยเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท เวลา ๕ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จโดยกระบวนรถยนต์พระที่นั่งมาประทับที่น่าหอพระสมุด ฯ พระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ สภานายก พร้อมด้วยกรรมการหอพระสมุด ฯ อัญเชิญเสด็จพระราชดำเนินมายังห้องที่ประชุมทำการพิธี ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการพระแล้ว เสด็จประทับพระราชบัลลังก์ในท่ามกลางพระบรมวงษานุวงษ์ ข้าราชการเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท กรรมการหอพระสมุด ฯ พร้อมกันเข้าไปยังน่าพระที่นั่ง พระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ สภานายก เปนผู้กราบบังคมทูล ฯ ในนามของกรรมการ ดังนี้ ÷

11/03/2565

คำกราบบังคมทูล ฯ ในพิธีเปิดหอพระสมุด ฯ

"ขอเดชะฝ่าลอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม"

เมื่อปีมะเส็ง รัตนโกสินทรศก ๑๒๔ พระพุทธศักราช ๒๔๔๘ สมเด็จพระปิยมหาราช พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาหอพระสมุดสำหรับพระนครขึ้นเปนปฐม แลโปรดให้ใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทแต่ยังเสด็จดำรงพระยศเปนสมเด็จพระยุพราช ทรงรับตำแหน่งสภานายกกรรมการ ทรงจัดการหอพระสมุด ฯ นี้มาแต่แรก พร้อมด้วยกรรมสัมปาทิก คือ พระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๑ ข้าพระพุทธเจ้า ๑ พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค) ๑ พระยาโบราณราชธานินทร์ ๑ ทั้ง ๔ นี้ได้มีเกียรติยศโดยเสด็จสนองพระเดชพระคุณมาในกรรมการแรก ของหอพระสมุดสำหรับพระนคร

แลในเวลาเมื่อใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท ทรงเปนประธานในที่ประชุมกรรมการนั้น ได้ทรงพระราชดำริห์ระเบียบการต่าง ๆ ซึ่งสมควรจะจัดในหอพระสมุด ฯ วางลงไว้เปนกำหนด แล้วทรงจัดการหอพระสมุด ฯ มาตามระเบียบนั้น ตลอดเวลาเสด็จดำรงตำแหน่งสภานายกอยู่ ๕ ปี เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติได้โปรดให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์เปนสภานายก ทรงปฏิบัติการสนองพระเดชพระคุณมา ๕ ปี กรมพระสมมตอมรพันธุ์สิ้นพระชนม์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ข้าพระพุทธเจ้าสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่ง

11/03/2565

สภานายกต่อมา ส่วนกรรมสัมปาทิกนั้น พระยาประชากิจกรจักร ถึงอนิจกรรม โปรดให้หม่อมเจ้าปิยภักดีนารถเปนแทน มาในรัชกาลปัจจุบันนี้ โปรดให้เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีเปนกรรมสัมปาทิก เจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ ป่วยทุพลภาพ จึงโปรดให้กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ แลพระยาธรรมศักดิมนตรีเปนกรรมสัมปาทิก แล้วโปรดให้พระยาศรีภูริปรีชาเปนกรรมสัมปาทิกอีกคน ๓ จึงรวมเปนกรรมการ ๖ คน ที่รับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่ในบัดนี้

การทั้งปวงที่กรรมการได้จัดมาในหอพระสมุด ฯ ในครั้งกรมพระสมมตอมรพันธุ์เปนสภานายกก็ดี ตั้งแต่ข้าพระพุทธเจ้าสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งนี้มาก็ดี ก็ได้ปฏิบัติตามระเบียบการซึ่งใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทได้ทรงพระราชดำริห์ไว้ หอพระสมุด ฯ จึงมีความเจริญขึ้นโดยลำดับมาทุกสิ่งทุกอย่าง"

"แต่มีความข้อ ๑ ซึ่งเปนความขัดข้องอยู่แต่ครั้งเมื่อยังเสด็จดำรงตำแหน่งสภานายกกรรมการ ความขัดข้องนั้น คือที่ยังไม่มีสถานที่ ๆ สมควรจะตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร จำต้องอาไศรยจัดหอพระสมุด ฯ อยู่ที่ตึกใหญ่น่าประตูพิมานไชยศรี ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งทรงพระราชดำริห์เห็นอยู่แต่เดิมว่าไม่เหมาะแก่การ แลคงจะไม่พอการในไม่ช้านัก แต่เวลานั้นจะหาสถานที่ให้สมควรแก่หอพระสมุดสำหรับพระนครยังไม่ได้ จึงจำต้องระงับความดำริห์ข้อนั้นไว้ ครั้นเมื่อใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ มีพระราชประสงค์จะทรงสถาปนาบรรดาการซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนารถได้ทรงพระราช

11/03/2565

ดำริห์ไว้ แลยังค้างอยู่ให้สำเร็จสมดังพระราชประสงค์ ทรงพระราชดำริห์ว่า ตึกถาวรวัตถุซึ่งสร้างขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ค้างมาช้านาน ถ้าสร้างสำเร็จก็จะเปนสง่าแก่พระนคร แลสมควรเปนที่ทำราชการสำคัญได้แห่ง ๑ ทรงรฤกถึงหอพระสมุดสำหรับพระนครซึ่งได้ทรงพระราชอุสาหะจัดการมาแต่แรกตั้ง ที่ยังขาดสถานที่อันสมควรอยู่นั้น ทรงพระราชดำริห์ว่า หอพระสมุดสำหรับพระนครเปนสิ่งสำคัญ สมควรแก่สถานที่เช่นนี้ด้วยประการทั้งปวง จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ก่อสร้างตึกถาวรวัตถุต่อมาจนแล้ว แลโปรดให้ตกแต่งเพิ่มเติมตามสมควร พระราชทานให้เปนที่ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครต่อไป การทั้งปวงสำเร็จทันพระฤกษ์พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษานักขัตมงคลครบ ๓ รอบ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้กำหนดฤกษ์เปิดหอพระสมุด ฯ ใหม่ในวันที่ ๖ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๙ เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษามหามงคลสมัย"

"วันนี้ถึงกำหนดฤกษ์ ใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทเสด็จมาเปิดหอพระสมุดสำหรับพระนครในที่สมาคม พร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษ์แลเสนามาตย์ราชเสวกบริพาร เปนพิธีการอันเพิ่มภูลพระเกียรติยศทั้งที่ได้ทรงสถาปนาสถานที่ ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนารถได้ทรงเริ่มไว้ให้สำเร็จ แลทรงบำเพ็ญพระบรมราชูปถัมภกแก่หอพระสมุด ฯ อันนับว่าเปนศิริสำหรับพระนครอย่างหนึ่ง ให้ไพบูลย์เปนพระราชกุศลอันสมควรจะเจริญพระปิติปราโมทย์ในมหามงคลสมัย"

11/03/2565

"ข้าพระพุทธเจ้า กรรมการแลพนักงานหอพระสมุด ฯ มีความชื่นชมโสมนัศในพระราชจริยานุวัตร จึงได้ช่วยกันเรียบเรียงหนังสือตำนานหอพระสมุด ฯ อันมีรายงานการต่าง ๆ ที่ได้จัดมาตามกระแสพระราชดำริห์ของใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท ในระหว่างเวลา ๑๑ ปี ขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายในเวลาวันนี้ แลจะได้จำหน่ายจ่ายแจกให้มหาชนทราบทั่วกัน ด้วยการทั้งปวงนั้นยังมิได้เคยรวบรวมแสดงในที่อันเดียวกันให้ปรากฏมาแต่ก่อน แม้ผู้ใดได้เห็นเพียงจำนวนหนังสือสยาม ซึ่งสะสมไว้ได้ในหอพระสมุด ฯ เดี๋ยวนี้ มีจำนวนผูกคัมภีร์ลานแลสมุดรวมกันเบ็ดเสร็จถึง ๑๐๕๘๘๐ แลทราบจำนวนหนังสือซึ่งได้พิมพ์ให้แพร่หลาย ด้วยฉบับของหอพระสมุดสำหรับพระนคร รวมเบ็ดเสร็จเพียงสิ้นปีพระพุทธศักราช ๒๔๕๘ เปนหนังสือ ๑๐๐ เรื่องถ้วน เปนจำนวนสมุดที่พิมพ์ ๑๐๖๘๐๐ เล่ม คิดราคาจำหน่ายเปนเงิน ๑๕๘,๕๓๐ บาท เพียงเท่านี้ก็จะประจักษ์แจ้งใจ ว่าการที่ใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทได้ทรงพระราชดำริห์ แลทรงจัดการทำนุบำรุงหอพระสมุดสำหรับพระนครมาอาจจะมีผลไพบูลย์ได้เพียงใด แลรายงานนี้ถ้าทราบไปถึงไหน ก็จะมีแต่ผู้อนุโมทนาพระราชกุศลบุญราษีชมพระบารมีที่ได้ทรงบำเพ็ญทั่วไปในที่นั้น ๆ ไม่มีที่สุด"

"อนึ่งหอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งเสด็จมาเปิดในเวลาวันนี้ แม้จัดมาไม่ช้าก็จริง แต่ถ้าพิจารณาในนิพัทธเหตุแห่งหอพระสมุด ฯ ก็เปนที่เฉลิมพระเกียรติยศ เนื่องในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรม

11/03/2565

ราชวงษ์ทุกพระองค์ เบื้องต้นแต่ภูมิสถานที่สร้างหอพระสมุด ฯ นี้ ก็อยู่ในบริเวณที่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจักรีบรมนารถพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ กับสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท โปรดให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎก ประดิษฐานหลักพระธรรมวินัยพระสาสนาไว้ให้มั่นคงในพระนครอมรรัตนโกสินทรเปนเดิมมา ทั้งหอพระสมุด ฯ นี้เปนที่เก็บรักษาคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ ได้ทรงสร้างไว้ สืบอายุพระสาสนา แลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงสถาปนาการหอพระสมุดสำหรับพระนครนี้ขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมชนกนารถ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดให้มีนามว่า "หอพระสมุดวชิรญาณ" ตามพระสมณนามาภิธัยแห่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๔ นั้น แต่หอพระสมุดสำหรับพระนครนี้ มีประวัติเนื่องในใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาททั้งในส่วนพระองค์แต่ยังเสด็จดำรงพระยศเปนสมเด็จพระยุพราชแลอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์โดยพระบรมราชานุภาพด้วยอีกส่วน ๑ ถ้าพิเคราะห์ไปก็เหมือนเปนข้าหลวงเดิม ได้ทรงอุปถัมภ์บำรุงมาแต่แรก จนได้ทรงใช้สอยพระราชธุระต่าง ๆ เปนต้นว่า พระราชธุระซึ่งพระองค์ทรงเปนเอกอรรคสาสนูปถัมภก ก็โปรดให้หอพระสมุด ฯ มีน่าที่รวบรวมรักษาคัมภีร์พระไตรปิฎก อันเปนหลักธรรมวินัยในพระบวรพุทธสาสนาไว้ให้มั่นคงถาวรสืบไป ในพระราชธุระแห่งพระองค์ผู้เปนเจ้าเปนใหญ่ในประชาชน

11/03/2565

ชาติไทย ก็โปรดให้หอพระสมุดฯ มีน่าที่สะสมรวบรวมบรรดาหนังสืออันเปนสมบัติของชาติไทยทั้งในทางคดีแลในทางภาษา มาตรวจตรารักษาไว้มิให้เสื่อมสูญ ยังพระราชธุระซึ่งทรงทำนุบำรุงสยามราชอาณาจักร เพื่อให้มีความเจริญศุขสมบูรณ์ยิ่งขึ้นนั้น ก็ได้โปรดให้หอพระสมุดฯ มีน่าที่รวบรวม แลเสาะหาหนังสืออันเปนประโยชน์ในทางวิชาความรู้มาไว้สำหรับการศึกษา แลพิมพ์จำหน่ายจ่ายแจกไปถึงประชาชนตามโอกาศที่จะทำได้ การทั้งปวงนี้แม้หอพระสมุดสำหรับพระนครช่วยพระราชธุระได้บ้างเพียงเล็กน้อยตามกำลัง ก็เปนเหตุให้เกิดความนิยมยินดีแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้เปนกรรมการแลพนักงานหอพระสมุดฯที่ได้มีน่าที่สนองพระเดชพระคุณตามกำลังแลความสามารถมีความเต็มใจที่จะสนองพระเดชพระคุณ ด้วยทราบอยู่ว่าทำการตามพระราชประสงค์ แลเปนการอันกอปด้วยคุณแลประโยชน์ เพิ่มภูลพระเกียรติยศในใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท”

“ด้วยน้ำใจเจตนาอันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาศถวายพระพรไชยมงคล ขอให้ทรงพระเจริญพระชนมายุยิ่งร้อยพรรษกาล ทรงพระเกษมสำราญในรัชศุข สรรพโรคาพาธอุปัทวทุกข์จงอันตรธาน สรรพราชกิจที่จะทรงบริหารในอนาคต จงปรากฏโดยพระปรีชาญาณ สรรพราชการบำรุงบันจงพลันสฤษดิศุภผล คลอิฏฐมนูญราชลาภอันไพบูลย์ ภูลพระบรมเดชานุภาพ ปรายศัตรูภัยชัยสิทธิเปนนิจกาล ขอพระพรเหล่านี้จงประสิทธิประดิษฐานในใต้ฝ่าลอองธุลี

11/03/2565

พระบาท สมเด็จบรมนารถบพิตรพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทุกเมื่อเทอญ ขอเดชะ ฯ"

เมื่อกรรมการกราบบังคมทูลแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ มีพระราชดำรัสตอบดังนี้ :—

พระราชดำรัสในพิธีเปิดหอพระสมุด ฯ

"ข้าพเจ้ามีความพอใจเปนอย่างยิ่ง ที่ได้มีโอกาศมาเปิดหอพระสมุดสำหรับพระนครในวันนี้ อันเปนเวลาที่ต่อเนื่องจากงานเฉลิมพระชนมพรรษาด้วยเหตุ ๒ ประการ ประการ ๑ ก็เพราะความกตัญญูกตเวที ที่มีในพระองค์สมเด็จพระบรมชนกนารถที่ได้ทรงมอบหมายไว้ครั้ง ๑ ให้เปนผู้ดำริห์ทำการ จึงได้พยายามกระทำมาเพื่อให้ใกล้พระราชประสงค์ที่สุดที่สามารถจะบันดาลให้สำเร็จได้ เพราะฉนั้นข้าพเจ้าจึงได้เอาใจใส่เปนธุระในกิจการของหอพระสมุดนี้ตลอดมา ทั้งในเวลาเมื่อข้าพเจ้าอยู่ในตำแหน่งสภานายกกรรมการตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๕ แลเมื่อเปนผู้อุปถัมภ์สืบมาในรัชกาลปัตยุบันนี้ อีกประการ ๑ ข้าพเจ้ามีน้ำใจรักใคร่ในวรรณคดีแลกิจการอันเนื่องด้วยหอพระสมุด ฯ เพราะรู้สึกว่าเปนสง่าอันสำคัญ แลเปนหลักฐานความเจริญรุ่งเรืองอันเปนที่รักของเราทั้งหลายที่เปนคนไทย ชาติใดไม่มีหนังสือไม่มีตำนาน นับว่าเปนเหมือนคนป่า ที่จริงชาติเรามีหนังสือมานานแล้ว แลมีตำนานเปนอันมาก แต่

11/03/2565

หากกระจัดกระจายไม่ได้รวมอยู่แห่งเดียวกัน ชาวต่างประเทศบางคนจึงถึงแก่เคยกล่าวว่า ชาติไทยไม่มีหนังสือ ไม่มีตำนาน ข้อนี้เปนข้อที่ข้าพเจ้าแลท่านทั้งหลายโดยมากเคยรู้สึกเจ็บใจมานานแล้ว เพราะไม่พอที่จะให้เขาว่าได้เลย เหตุนี้จึงได้พยายามจัดตั้งหอพระสมุดขึ้นเปนหลักฐานให้แลเห็นเปนพยานปรากฏ เพื่อชาวต่างประเทศที่มีอยู่แล้วในกรุงสยามก็ดี ฤๅที่จะมาใหม่ก็ดี ได้แลเห็นเปนพยานหลักฐานว่ากรุงสยามไม่ใช่เมืองป่า ได้เจริญมาแล้ว มีหนังสือแลตำนานอยู่แล้วเปนอันมาก สมควรแก่ที่เจริญแล้วทุกประการ ข้อนี้ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกปีติยินดีในการที่ได้มาเปิดสถานที่ทำการของหอพระสมุด ฯ ในวันนี้"

"ขอถือเอาโอกาศอันนี้เพื่อแสดงความพอใจ แลขอบใจบรรดากรรมการที่ได้เคยช่วยการงานข้าพเจ้ามาในครั้งที่ข้าพเจ้าเปนสภานายก แลขอขอบใจกรรมการที่รับทำน่าที่ต่อมาในน่าที่สภานายกแลน่าที่อื่น ๆ ซึ่งได้ทำการมาโดยระเบียบเรียบร้อย สมพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมชนกนารถของข้าพเจ้า แลได้ทำการต่อมาตามที่ข้าพเจ้าได้วางบรรทัดไว้ เพราะฉนั้นควรได้รับความชมเชยเปนอันมาก แลต่อไปเปนที่หวังได้ว่ากรรมการเหล่านี้จะตั้งใจทนุบำรุงกิจการให้เดินขึ้นสู่ความเจริญเสมอไป"

"ของได้รับความอวยไชยให้ทำกิจการนั้น ด้วยความผาศุกแลให้ได้แลเห็นผลสำเร็จเปนลำดับเปนคั่น ๆ ไป ขอให้ได้เห็นหอพระสมุดฯ อันเปนเครื่องภูมิใจของท่านทั้งหลาย ได้มีเกียรติคุณแพร่หลายไปในประเทศอื่น ๆ เปนลำดับสมกับความอุสาหะพยายามที่ได้กระทำมาแล้ว"

11/03/2565

"ในที่สุดขอถวายพรให้กรรมการทุกคนมีความเจริญ จงมีอายุยืนนาน เพื่อจะได้ทำการต่อไปให้เปนประโยชน์ ขอให้มีวรรณะอันงามปราศจากโรคไภย ขอจงมีความศุขในกายใจทุกขณะ ขอจงมีพละกำลังกายได้ประกอบกิจการเปนผลสำเร็จสมปรารถนาจงทุกประการเทอญ ฯ"

ทรงพระราชดำรัสจบแล้ว จึงทรงเปิดคลุมพระบรมรูปเขียนสีน้ำมันเท่าพระองค์ เปนของพระราชทานไว้สำหรับหอพระสมุด ฯ ขณะนั้นพระสงฆ์สวดไชยปริต ชาวประโคม ๆ ขึ้นพร้อมกัน ครั้นสุดเสียงประโคมแล้ว กรมพระดำรงราชานุภาพ อุปนายกวรรณคดีกราบบังคมทูลในนามของกรรมการวรรณคดีสโมสร แลกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณด้วยกัน ทูลเกล้า ฯ ถวายประกาศนียบัตรวรรณคดีสโมสรกับเหรียญวชิรญาณ เปนสำคัญการยกย่อง หนังสือเรื่องพระนลคำหลวงซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ มีพระราชดำรัสตอบแล้วพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ แลสัญญาบัตรเลื่อนบันดาศักดิ์เจ้าพนักงานหอพระสมุด ฯ ซึ่งเปนผู้มีบำเหน็จความชอบบางคน พระสงฆ์ถวายอติเรกแล้ว เสด็จจากพระราชบัลลังก์ทรงพระดำเนินทอดพระเนตรตามห้องต่าง ๆ ที่จัดในหอพระสมุด ฯ ตลอดทุกห้อง แล้วประทับเสวยเครื่องว่างพร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษ์ ข้าราชการซึ่งมาประชุมในวันนั้นกรรมการก็จัดของว่างเลี้ยงทั่วกัน แลแจกหนังสือตำนานหอพระสมุด ฯ ซึ่งแต่งแลพิมพ์สำหรับแจกในงานนั้นด้วย เวลา ๖ นาฬิกาเสด็จกลับคืนเข้าพระบรมมหาราชวัง เปนเสร็จการพิธีเปิดหอพระสมุดสำหรับพระนคร.

11/03/2565

เรื่องการบาฬีวิทยาลัยในวัดมหาธาตุนั้น ตั้งแต่ราชบัณฑิตย้ายที่ไปบอกพระปริยัติธรรมที่วัดสุทัศน์ เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๔๑ สมเด็จพระวันรัตนก็จัดตั้งที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรในวัดมหาธาตุขึ้นประจำวัด สมเด็จพระวันรัตนแลเปรียญในพระอารามช่วยกันเปนอาจารย์บอกพระปริยัติธรรมมา ครั้นเมื่อซ่อมบริเวณตำหนักสมเด็จพระสังฆราชแล้ว จึงจัดที่ตึกช่อฟ้าหางหงษ์ซึ่งทรงสร้างในรัชกาลที่ ๓ เพื่อจะให้เปนท้องพระโรงของสมเด็จพระสังฆราชนั้นเปนที่เล่าเรียนจัดเปนบาฬีวิทยาลัยต่อมา.

ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๔๕๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้รับพระราชทานพระบรมราชานุมัติ ให้ทรงจัดทำเนียบสมณศักดิ์ จัดตำแหน่งพระราชาคณะเปน ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายบริหารสำหรับปกครองคณะสงฆ์ฝ่าย ๑ ฝ่ายปริยัติสำหรับจัดการเล่าเรียนในทางสาสนาฝ่าย ๑

ตำแหน่งในฝ่ายปริยัติ จัดเปนอาจารย์ผู้บอกพระคัมภีร์ อาจารย์ผู้สอนธรรม แลอาจารย์ผู้บอกวิปัสนา มีตำแหน่งสมณศักดิ์เปน ๕ ชั้น คือ

คณาจารย์เอก	เทียบเจ้าคณะมณฑล
คณาจารย์โท	เทียบเจ้าคณะเมือง
คณาจารย์ตรี	เทียบเจ้าคณะแขวง
อาจารย์ใหญ่	เทียบเจ้าอาวาศ
อาจารย์รอง	เทียบรองเจ้าอาวาศ

11/03/2565

พระเทพโมฬี (เฮง เปรียญ ๙ ประโยค) แต่ยังเปนที่พระศรีวิสุทธิวงษ์ ได้เปนตำแหน่งคณาจารย์เอกในทางคันถธุระ จึงเปนผู้ช่วยสมเด็จพระวันรัตน จัดการบาฬีวิทยาลัยในวัดมหาธาตุต่อมา พระราชาคณะแลเปรียญเปนอาจารย์รอง บอกพระไตรปิฎกแก่พระภิกษุสามเณรทั้งที่อยู่ในวัดมหาธาตุ แลที่อยู่วัดอื่นมาเล่าเรียนตามเวลา มีจำนวนพระภิกษุสามเณรเล่าเรียนมากขึ้นโดยลำดับมา ความเจริญของการเล่าเรียนในบาฬีวิทยาลัยวัดมหาธาตุเพียงใด จะเห็นได้ในจำนวนสงฆ์ แม้แต่ที่อยู่วัดมหาธาตุ คิดเทียบกันในระหว่างเวลา ๖ ปี ตามบาญชี

ปี พ.ศ. ๒๔๕๔ จำนวนพระสงฆ์ ๑๑๕ รูป เปนเปรียญ ๒๕ รูป สามเณร ๗๕ รูป เปนเปรียญ ๔ รูป

ปี พ.ศ. ๒๔๖๐ จำนวนพระสงฆ์ ๑๗๑ รูป เปนเปรียญ ๕๐ รูป เปนนักธรรม ๕๖ รูป สามเณร ๑๔๐ รูป เปนเปรียญ ๗ รูป เปนนักธรรม ๗๐ รูป

ในหมวดการพิธีนั้น คือ อย่าง ๑ ด้วยเรื่องเปลี่ยนวิธีห่มผ้า แต่ก่อนมา พระภิกษุสามเณรในวัดมหาธาตุห่มคลุมอย่างมหานิกายแต่โบราณ ครั้นเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๕๗ พร้อมกันศรัทธาที่จะห่มแหวกตามแบบพระสงฆ์ธรรมยุติกา สมเด็จพระมหาสมณะประทานอนุมัติแล้ว จึงได้ห่มแหวกแต่นั้นเปนต้นมา

การพิธีอีกอย่าง ๑ นั้น คือ เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๖๐ นี้ สมเด็จพระมหาสมณะ โปรดให้บำเพ็ญการพระราชกุศลเทศนามหาชาติของ

11/03/2565

หลวง ประจำปีที่ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ เมื่อเดือนธันวาคม วันที่ ๒๗ ที่ ๒๙ ที่ ๓๐ รวม ๓ วัน

การพระราชกุศลเทศนามหาชาตินี้ เปนราชประเพณีมีมาแต่โบราณ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ในหนังสือเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนโดยพิศดาร ดังนี้:—

พระราชนิพนธ์เรื่องเทศนามหาชาติ

มีการพระราชกุศลในเดือนอ้ายนี้อีกอย่าง ๑ ซึ่งเปนการประจำปีอยู่ แต่เปนการซึ่งเลื่อน ๆ มา มิใช่แบบกำหนด คือ เทศนามหาชาติ

เทศนาสำหรับแผ่นดิน เปนพระราชกุศลนิจสมัยมีมาแต่เดิมนั้น ๓๓ กัณฑ์ ซึ่งมีกำหนดเครื่องกัณฑ์คล้ายบริขารกฐิน คือผ้าไตรแพร เงิน ๑๐ ตำลึง ขนมต่าง ๆ ดังเช่นกล่าวมาในเทศนาเดือนสิบสองนั้น ธรรมเนียมแต่เดิมเคยเปนเทศนามหาชาติ ๒ จบ ๒๖ กัณฑ์ อริยสัจ ๔ กัณฑ์ เทศน์ (กฐินทานกัณฑ์ ๑ จีวรทานกัณฑ์ ๑ ปฏิสังขรณทานกัณฑ์ ๑) ในกลางเดือนสิบสอง ๓ กัณฑ์ รวมเปนเทศนาวิเศษสำหรับแผ่นดิน ๓๓ กัณฑ์

ในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ในเดือน ๑๑ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ มีมหาชาติ แรมค่ำ ๑ มีอริยสัจ ครบทั้ง ๓๐ กัณฑ์ เมื่อเทศนาจบแล้วจึงเสด็จลงลอยพระประทีป แต่ในรัชกาลที่ ๓ นั้น ถ้าปีใดมีพระองค์เจ้าหม่อมเจ้า ทรงผนวชเปนภิกษุแลสามเณรมาก ปีนั้นก็มีมหาชาติ ปีใด

11/03/2565

ไม่ใคร่มีพระองค์เจ้าแลหม่อมเจ้าทรงผนวช ก็เปลี่ยนเทศนาปฐมสม—โพธิแบ่งวันละ ๑๐ กัณฑ์ ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กลางเดือน ๑๑ ต้องกับการฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษา ซึ่งทรงทำการเติมขึ้น ในเมื่อรัชกาลที่ ๓ แรกมีพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษานั้น เคยฉลองในวันเดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ด้วยวันเฉลิมพระชนมพรรษาในรัชกาลที่ ๓ นั้นคงตกอยู่ในเดือน ๔ ข้างแรมเดือน ๕ ข้างขึ้น พระพุทธรูปหล่อในเดือน ๔ ข้างขึ้น ถึงเดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ก็ได้ฉลองทุกปี ครั้นมาถึงในรัชกาลที่ ๔ วันประสูตรเดิมอยู่ในเดือน ๑๑ จึงได้โปรดให้เลื่อนการหล่อพระชนมพรรษามาหล่อในเดือน ๑๐ การฉลองพระชนมพรรษาจึงได้มาฉลองในเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม เทศนามหาชาติก็ต้องเลื่อนไป มีเทศนาวิเศษเปลี่ยนแทนวันละกัณฑ์ การเทศนามหาชาตินั้นคงไปตกอยู่ในเดือนสิบสองข้างขึ้นบ้างข้างแรมบ้างไม่กำหนดแน่ แต่มักจะโปรดให้มีแต่จบเดียว แล้วมีอริยสัจ รวมเป็น ๑๗ กัณฑ์ ยกมหาชาติ ๑๑ กัณฑ์นั้นไปเป็นเทศน์วิเศษ (ทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย) ในกลางเดือนสิบเอ็ด ๓ กัณฑ์ ในการเฉลิมพระชนมพรรษา (เทศน์ มงคลสูตร รัตนสูตร เมตตสูตร, เทวตาอุทิศ) ๔ กัณฑ์ ยังคงเหลือเทศน์วิเศษอยู่อีก ๖ กัณฑ์ ไว้สำหรับรายใช้ไปในการพระราชกุศลต่าง ๆ ไม่ให้ต่ำกว่าจำนวนเดิม ๓๓ กัณฑ์ ถ้าบางปีมีเจ้าพระเจ้าเณรบ้าง อย่างเช่นปีข้าพเจ้าบวชก็มีมหาชาติ ๒ จบเต็ม ๓๐ กัณฑ์บ้าง ถ้าเป็นเช่นนั้นเทศน์วิเศษก็คงเป็นอันเติมขึ้นอีก ๗ กัณฑ์ รวมเป็น ๔๐ กัณฑ์ แต่

11/03/2565

ครั้นตกมาถึงแผ่นดินประจุบันนี้ ถึงว่าการฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษา ไม่ตกเดือนสิบเอ็ดก็จริง แต่ต้องทำบุญวันประสูตรวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในกลางเดือนสิบเอ็ด จึงเลื่อนมหาชาติมามีตามเดิมไม่ได้ ยังซ้ำเดือนสิบสองเมื่อเลื่อนฉัตรมงคลมาทำในเดือนสิบสอง ก็ทำให้การในเดือนสิบสองมากจนไม่ใคร่มีเวลาว่างเทศนามหาชาติจึงต้องเลื่อนต่อไปเดือนอ้าย ซึ่งเปนเดือนว่าง แต่ถึงกระนั้นก็ถูกคราวเสด็จหัวบ้านหัวเมืองเสียไม่ได้มีเนือง ๆ แลเจ้านายที่ทรงผนวชก็ไม่ใคร่มีใครอยู่ถึงเดือนอ้าย จึงไม่ชวนจะให้มีด้วย เพราะฉนั้นเทศน์มหาชาติจึงได้มีบ้างไม่ได้มีบ้าง บางปีก็มี ๒ จบ บางปีมีจบเดียว สุดแท้แต่มีเวลาพอสมควรเท่าใด แต่มีจบเดียวโดยมาก.

การเทศนามหาชาติแต่ใน ๓ รัชกาลก่อนนั้น เทศน์บนพระที่นั่งเสวตรฉัตรในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยแห่งเดียว ยกไว้แต่มีพระบรมศพอยู่บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท จึงได้ยกขึ้นไปเทศนาบนพระแท่นมุกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เคยยกไปมีที่พระที่นั่งอนันตสมาคมแต่แรก ข้างในฟังไม่ได้ยิน จึงได้ย้ายเข้าไปมีที่พระที่นั่งทรงธรรมข้างใน ข้าราชการที่เข้าไปในการเทศนานั้น เฉภาะแต่เจ้านาย เจ้าพนักงาน กรมพระตำรวจแลมหาดเล็ก บนพระที่นั่งทรงธรรมเปนข้างในฟังทั้งสิ้น ครั้นแผ่นดินประจุบันนี้ย้ายกลับมาเทศน์ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยไปตามเดิม เพราะเสด็จอยู่ทางนี้ เมื่อพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยต้องซ่อมแซมใหม่ จึงได้ยกมาเทศน์ที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท.

11/03/2565

การตบแต่งเครื่องบูชาเทศนานั้น แบบที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย หลังพระที่นั่งเสวตรฉัตรผูกกิ่งไม้มีดอกไม้ร้อยห้อยย้อยเปนพวงภู่ผูกตามกิ่งไม้ทั่วไป บนพระแท่นถมตั้งพานพุ่มดอกไม้พานทอง ๒ ชั้นขนาดใหญ่ ขนาดเล็กเรียง ๒ แถว ตระบะถมตั้งหญ้าแพรกเข้าดอกดอกมะลิถั่วงา แลมีพานเครื่องทองน้อยแก้ว ๕ สำรับ ตั้งตะเกียงแก้วแทรกตามระหว่างเครื่องทองน้อย ตรงน่าพระที่นั่งเสวตรฉัตรออกไป ตั้งหมากพนมพานทองมหากฐิน ๒ พาน หมากพนมใหญ่พานแว่นฟ้า ๒ พาน แล้วพานนี้เปลี่ยนเปนโคมเวียน มีต้นไม้เงินทองตั้งราย ๒ แถว กระถางต้นไม้ดัดลายคราม โคมพโอมแก้วรายตลอดทั้ง ๒ ข้าง น่าแถวมีกรงนกคิริบูน ซึ่งติดกับหม้อแก้วเลี้ยงปลาทองตั้งปิดช่องกลาง ปลายแถวตั้งขันเทียนคาถาพัน ตามตะเกียงกิ่งที่เสาแขวนฉลากเทศน์ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ น่าท้องพระโรงมีซุ้มตะเกียง ๔ ซุ้ม มีราชวัตรฉัตรรองผูกต้นกล้วยต้นอ้อยตามธรรมเนียม เล่ากันว่าเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยเปนเวลาเล่นเครื่องแก้ว กำลังมีราคามากนั้น ในห้องฉากซึ่งเปนที่ประทับในพระเฉลียงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยนี้ ตั้งเครื่องแก้วเปนเครื่องนมัสการโต๊ะหมู่ แลมีเครื่องประดับต่าง ๆ งดงามยิ่งนัก เจ้านายข้าราชการฝ่ายในก็มีตระบะเครื่องบูชาเปนเครื่องแก้ว, เครื่องทอง, เครื่องถม, ประกวดประชันกัน เปนการสนุกสนานมาก แต่ในชั้นหลังมานี้ในพระฉากมีแต่เครื่องนมัสการแก้วโต๊ะประดับกระจกสำรับเดียวเท่านั้น แต่เจ้านายข้าราชการฝ่ายในยังมีเครื่องบูชา ชั้นแก่ ๆ

11/03/2565

จึงใช้ตระบะอย่างเก่า ๆ ชั้นสาว ๆ ก็เปนโต๊ะเปนพานย่อ ๆ ลงไป เล่นแต่สีดอกไม้ดอกไหล้ไม่แขงแรงเหมือนแต่ก่อน แต่ถ้าเทศน์ที่พระที่นั่งทรงธรรม จัดม้าหมู่ตรงน่าธรรมาศน์ มีเครื่องแก้วต่าง ๆ ฝรั่งข้างจีนข้าง มากกว่าที่เทศน์ท้องพระโรง แต่ยกต้นไม้เงินทอง ใช้ตั้งต้นไม้สัครายออกไปถึงที่ตั้งเครื่องกัณฑ์

ในเทศนามหาชาติหลวง ได้มีเปนการใหญ่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ฟ้าโลกย์ เกณฑ์พระราชวงษานุวงษ์ข้าราชการทำกระจาดใหญ่บูชากัณฑ์เทศนาคราว ๑ มาเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าพเจ้าบวชเปนเณรได้ถวายเทศน์ มีกระจาดใหญ่เปนรูปเรือสำเภา ทำที่น่าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เปนกัณฑ์เทศน์เฉภาะตัวคนเดียวคราว ๑ จบพระราชนิพนธ์เพียงเท่านี้.

ในรัชกาลที่ ๕ ได้เคยเกณฑ์เจ้านายทำกระจาดใหญ่บูชากัณฑ์ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๑๕ คราว ๑ ทำเครื่องประจำกัณฑ์ลอยเรือในสระพระราชวังบางปอิน เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๓๗ คราว ๑ แต่ที่เปนคราวสำคัญนั้น เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ทรงผนวชเปนสามเณร เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๔ ถวายเทศน์มหาชาติกัณฑ์สักรบรรพที่พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อณวันที่ ๑๔ เดือนอันวาคม โปรดให้ทำกระจาดใหญ่บูชากัณฑ์เทศน์เปนรูปสำเภา ตั้งในสนามไชยน่าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์อีกครั้ง ๑ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๓๙ มีเทศน์มหาชาติที่พระราชวังบางปอิน โปรดให้ทำกระจาดบูชากัณฑ์เทศน์ เปนของลอยในสระอีกครั้ง ๑ ต่อมาเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖ สมเด็จพระเจ้า

11/03/2565

ลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมขุนนครราชสิมาทรงผนวชเปน สามเณร ถวายเทศนากัณฑ์ฉกษัตริย์ที่พระราชวังดุสิต เมื่อณวันที่ ๗ เดือนพฤศจิกายน โปรดให้ทำเครื่องบูชากัณฑ์เทศน์เปนผลไม้ต่าง ๆ แทนกระจาดใหญ่อีกครั้ง ๑

แต่สมัยกาลเทศน์มหาชาติเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ตอนหลัง มักจะพ้องด้วยพระราชกิจ คือเวลาเสด็จประพาศหัวเมืองเปนต้น จึงไม่ใคร่จะได้มีเทศน์มหาชาติ ต่อบางปีเสด็จประทับอยู่พระราชวังบางปอิน โปรดให้มีเทศน์มหาชาติที่นั่นบ้าง แต่ประเพณีเดิมที่เทศน์วันเดียวจบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ไม่ได้ทรงสดับหมด จึงโปรดให้แบ่งเทศน์วันละ ๔ กัณฑ์บ้าง ๕ กัณฑ์บ้าง เปน ๓ วันจบ เสด็จออกทรงสดับทุก ๆ กัณฑ์ แต่หลาย ๆ ปีจึงจะมีสักครั้ง ๑

มาในรัชกาลปัจจุบันนี้ สมเด็จพระมหาสมณะทรงพระวิตกเกรงว่าท่านองเทศน์มหาชาติตามแบบโบราณจะสูญไปเสีย จึงโปรดให้พระราชาคณะที่ชำนาญการเทศน์มหาชาติเปนกรรมการ สำหรับชักซ้อมเลือกพระเทศน์มหาชาติ แล้วถวายพระพรขอให้มีการพระราชกุศลเทศน์มหาชาติประจำปี ๆ ละจบดังแต่ก่อน ตั้งต้นแต่ปีมโรง พ.ศ. ๒๔๕๙ ปีนั้นเทศน์ที่วัดเบญจมบพิตร เทศน์ ๓ วันจบอย่างเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ครั้นแล้วทรงพระดำริห์ว่าที่พระที่นั่งทรงธรรมวัดเบญจมบพิตรคับแคบไม่พอสำหรับคนฟังเทศน์มหาชาติ อีกประการ ๑ ระยะทางก็ห่างไกลคนอยู่ในเมืองออกไปฟังยาก ถึงปีมเสง พ.ศ. ๒๔๖๐ นี้ จึงโปรดให้ย้ายมามีที่ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ.

11/03/2565

การปฏิสังขรณ์พระอารามที่ทำมาในรัชกาลปัจจุบันนี้ ทำต่อการปฏิสังขรณ์ครั้งรัชกาลที่ ๕ มา คือ:—

(๑) สมเด็จพระวันรัตน พระเทพโมฬี กับพระสงฆ์แลทายกช่วยกันปฏิสังขรณ์การเปรียญ กุฏิ แลถนนทั่วทั้งวัด กุฏิยังค้างปฏิสังขรณ์อยู่บ้าง

(๒) สมเด็จพระมหาสมณะ ทรงอนุญาตเงินพระราชอุทิศประทานเปนรายปีให้ปฏิสังขรณ์กุฏิพระราชาคณะแลคณะกุฏิ ที่ชำรุดมากรื้อเสียบ้าง ที่ยังพอปฏิสังขรณ์ได้ปฏิสังขรณ์ ๔ ปีสำเร็จ

(๓) พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา ทรงศรัทธาประทานเงิน ๓,๐๐๐ บาท ทรงอุทิศในการปฏิสังขรณ์ สมเด็จพระวันรัตนช่วยเพิ่มเติมด้วย ปฏิสังขรณ์สระน้ำซึ่งมีมาแต่ครั้งวัดสลักแล้วจารึกนามว่า "สระทิพยนิภา"

(๔) เจ้าจอมเฉียด กับเจ้าจอมช่วง ในรัชกาลที่ ๕ มีศรัทธาบริจาคทรัพย์ให้ต่อสายไฟฟ้าเข้ามาให้ใช้โคมไฟฟ้าได้ทั้งพระอาราม

(๕) หม่อมเจ้าหญิงลาวรรณ ในพระเจ้าบรมวงษ์เธอชั้น ๒ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ทรงศรัทธาบริจาคทรัพย์ให้ต่อท่อน้ำประปาเข้ามาในวัดส่วนสายกลาง ท่อสายใต้นั้นเปนของทายกเรี่ยรายกัน ได้ใช้น้ำประปาในพระอารามใน พ.ศ. ๒๔๖๐ นี้

(๖) มหาเสวกตรี พระยาอัพภันตริกามาตย์ (จ่าง ภาณุทัต) มีความศรัทธาปฏิสังขรณ์ฐานชุกชีที่ตั้งพระประธานในพระอุโบสถ ซ่อมกระจกปิดทองใหม่ทุกแห่ง

11/03/2565

การปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุ ในรัชกาลปัจจุบันที่ได้ทำมาใน ๗ ปี จนปีมเสง พ.ศ. ๒๔๖๐ มีรายการดังแสดงมานี้.

ประวัติอธิบดีสงฆ์ในวัดมหาธาตุ

วัดมหาธาตุนี้ เปนพระอารามใหญ่มาแต่แรกทรงสถาปนาเมื่อในรัชกาลที่ ๑ จึงเปนพระอารามที่มีพระราชาคณะอยู่ประจำหลายรูปแต่เดิมมา เมื่อทรงปฏิสังขรณ์พระอารามในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้สร้างเสนาศนะสำหรับพระราชาคณะเปนอัตรา ๕ องค์ คือพระราชาคณะผู้ใหญ่ที่เปนอธิบดีสงฆ์องค์ ๑ พระราชาคณะฝ่ายคันถธุระอยู่คณะใหญ่ ๓ องค์ พระราชาคณะฝ่ายวิปัสนาธุระอยู่คณะกุฏิองค์ ๑ อัตรานี้เปนอย่างมาก มีแต่วัดพระเชตุพนกับวัดมหาธาตุ ๒ พระอารามเท่านั้น พระราชาคณะที่เปนอธิบดีสงฆ์ในวัดมหาธาตุ ตั้งแต่สร้างกรุงรัตนโกสินทรมาจน พ.ศ. ๒๔๖๐ ปีที่เรียบเรียงประวัติพระอารามนี้มี ๑๓ องค์ด้วยกัน สืบประวัติได้ความดังจะแสดงต่อไปในตอนนี้:—

เมื่อวัดมหาธาตุยังเรียกว่าวัดสลัก เปนพระอารามหลวงครั้งกรุงธนบุรี พระราชาคณะองค์ใดจะได้เปนอธิบดีสงฆ์มาแต่ก่อนบ้างหาทราบไม่ ปรากฏนามอธิบดีสงฆ์องค์แรกในครั้งกรุงธนบุรี คือ พระธรรมเจดีย์ (ศุข) เดิมเปนพระราชาคณะที่พระญาณสมโพธิ อยู่ในวัดสลักนี้ ได้เลื่อนที่เปนพระธรรมเจดีย์ เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๒๓

11/03/2565

เมื่อประดิษฐานกรุงรัตนโกสินทร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆัง กับพระพิมลธรรมวัดพระเชตุพน ซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีให้ถอดเสียเมื่อพระสติฟั่นเฟือน ให้กลับคงมีสมณะศักดิ์อย่างแต่ก่อน ลดพระสังฆราช (ชื่น) วัดหงษ์ ซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งขึ้นไว้ ลงเปนพระธรรมธิราราชมหามุนี ที่พระพนรัตน อยู่มาจะเปนในปีใดไม่ปรากฏชัด ประมาณว่าราวปีมแม พ.ศ. ๒๓๓๐ ก่อนสังคายนาสักปี ๑ พระธรรมธิราราชมหามุนี (ชื่น) มีอธิกรณ์ต้องลดสมณะศักดิ์ลงมาเปนที่พระธรรมไตรโลก จึงทรงตั้งพระธรรมเจดีย์ (ศุข) เปนที่พระพนรัตน.

ตำแหน่งพระพนรัตนนั้นนับว่าเปนสังฆราชองค์ ๑ รองแต่สมเด็จพระอริยวงษ์ ฯ ลงมา ในทำเนียบสมณะศักดิ์ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่ามา มีตำแหน่งสังฆปรินายก ๒ องค์ เรียกว่า "พระสังฆราชซ้ายขวา" สมเด็จพระอริยวงษ์เปนพระสังฆราชฝ่ายขวา ว่าคณะเหนือ พระพนรัตนเปนพระสังฆราชฝ่ายซ้าย ว่าคณะใต้ เกียรติยศมีสุพรรณบัตรราชฤกพระนามเมื่อทรงตั้งทั้ง ๒ องค์ แต่ที่พระพนรัตนโดยปรกติไม่ได้เปนสมเด็จ ส่วนพระสังฆราชฝ่ายขวานั้นเปนสมเด็จพระอริยวงษ์ทุกองค์ จึงเรียกว่า "สมเด็จพระสังฆราช" แลจึงเปนมหาปรินายก มีศักดิ์สูงกว่าพระสังฆราชฝ่ายซ้าย ที่พระพนรัตนแต่ก่อน ทรงยกเกียรติยศเปนสมเด็จแต่บางองค์ พึ่งเปนสมเด็จทุกองค์แต่รัชกาลที่ ๒ เปนต้นมา

ถึงปีขาล พ.ศ. ๒๓๖ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆังสิ้นพระชนม์ ทรงตั้งพระพนรัตน (ศุข) เปนสมเด็จพระสังฆราช นับเปน

11/03/2565

พระองค์ที่ ๒ ในกรุงรัตนโกสินทร วัดมหาธาตุจึงเปนที่สถิตย์ของสมเด็จพระสังฆราชแต่นั้นเปนต้นมา

สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) เห็นจะเปนเปรียญมาแต่ครั้งกรุงเก่า เมื่อสังคายนาพระไตรปิฎก ยังเปนที่พระพนรัตน ได้เปนแม่กองชำระวินัยปิฎก เมื่อเปนสมเด็จพระสังฆราช ได้เปนพระอุปัชฌาย์กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานภิมุข แลกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ แลเข้าใจว่าเจ้านายที่ทรงผนวชในรัชกาลที่ ๑ ชั้นหลังโดยมาก

สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) เปนมหาสังฆปรินายกอยู่ ๒๓ ปี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อณวันพุฒ เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๙ พรรษาอายุเท่าใดทราบไม่ได้แน่ ด้วยไม่พบดวงชาตาเหมือนสมเด็จพระสังฆราชพระองค์อื่น แต่มีหลักทางสันนิษฐานว่าอายุอ่อนกว่าพระสังฆราช (ชื่น) กรุงธนบุรี แต่แก่กว่าสมเด็จพระวันรัตนวัดพระเชตุพน ถ้าประมาณว่าอ่อนกว่าสมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) ๒ ปี แก่กว่าสมเด็จพระวันรัตนวัดพระเชตุพน ๒ ปี ได้ประมาณปีเกิดในปีกุญจุลศักราช ๑๐๙๓ พ.ศ. ๒๒๗๔ ถ้าเช่นนั้นเมื่อเปนสมเด็จพระสังฆราชอายุ ๖๓ ปี เมื่อสิ้นพระชนม์ ชนมายุได้ ๗๖ ปี

ทรงตั้งสมเด็จพระวันรัตน (มี) วัดราชบุรณะ เปนสมเด็จพระสังฆราช เมื่อณวันพฤหัศบดี เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๙ นับเปนพระสังฆราชองค์ที่ ๓ ในกรุงรัตนโกสินทร แล้วแห่มาสถิตย์ณวัดมหาธาตุ ณวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ในปีชวดนั้น

11/03/2565

สมเด็จพระสังฆราช (มี) เกิดเมื่อณวันพุฒ เดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมเมีย จุลศักราช ๑๑๑๒ พ.ศ. ๒๒๙๓ เมื่อเปนสมเด็จพระสังฆราชชนมายุได้ ๖๗ ปี เดิมอยู่วัดราชบุรณะ เปนเปรียญเอกครั้งกรุงธนบุรีในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร ทรงตั้งเปนพระราชาคณะที่พระวินัยรักขิต แต่ต่อมาจะได้เลื่อนสมณะศักดิเปนตำแหน่งอันใดบ้าง ยังไม่พบจดหมายเหตุ ทราบแต่ว่าเปนพระพิมลธรรมในปลายรัชกาลที่ ๑ คราวทรงตั้งพระพิมลธรรมวัดพระเชตุพนเปนสมเด็จพระวันรัตน ครั้นถึงรัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระวันรัตนวัดพระเชตุพนถึงมรณะภาพ จึงทรงตั้งพระพิมลธรรม (มี) เปนสมเด็จพระวันรัตน คงอยู่วัดราชบุรณะมาจนได้เปนสมเด็จพระสังฆราช จึงย้ายจากวัดราชบุรณะมาสถิตย์ณวัดมหาธาตุ นับเปนอธิบดีสงฆ์องค์ที่ ๒

มีจดหมายเหตุปรากฏว่า สมเด็จพระสังฆราช(มี) ได้ทรงจัดการที่เปนการสำคัญในทางพระศาสนาหลายอย่าง คือ:-

เมื่อยังเปนสมเด็จพระวันรัตนในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย ทรงพระราชดำริห์จะให้สมณะทูตไปลังกาทวีป เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๕๓ เวลานั้นสมเด็จพระสังฆราช (ศุข) ชราทุพลภาพ สมเด็จพระวันรัตน (มี) เปนหัวน่าจัดการตามพระราชประสงค์ ได้รวบรวมจดหมายเหตุเรื่องพระอุบาฬี แลพระวิสุทธาจารย์ออกไปลังกาทวีปเมื่อครั้งกรุงเก่าถวาย ดังปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงษ์ในลังกาทวีปซึ่งพิมพ์แล้วนั้น ตลอดจนเลือกสรรพระภิกษุซึ่งเปนสมณะทูตไปในครั้งนั้นด้วย.

11/03/2565

ต่อมาเมื่อเปนสมเด็จพระสังฆราชแล้ว ได้รับพระราชบริหาร พร้อมด้วยสมเด็จพระวันรัตน (อาจ) วัดสระเกษ แต่งหนังสือโอวาทานุสาสนีสอนข้อปฏิบัติแก่พระภิกษุสามเณร หนังสือนั้นได้โปรดให้ใช้เปนข้อสังฆาณัติทั่วไปในพระอารามทั้งปวง ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ มีฉบับหอพระสมุด ฯ ได้พิมพ์เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๕๗ เปนตัวอย่าง

ต่อมาอีกเมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๖๐ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย มีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลให้เปนการพิเศษ สมเด็จพระสังฆราช (มี) ถวายพระพรขอให้ทรงทำพิธีวิสาขบูชา จึงได้โปรดให้ตั้งพระราชกำหนดพิธีวิสาขบูชาเปนธรรมเนียมมา ดังปรากฏอยู่ในพระราชพงษาวดารรัชกาลที่ ๒ ฉบับพิมพ์น่า ๒๑๕ นั้น.

สมเด็จพระสังฆราช (มี) สิ้นพระชนม์เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๖๒ ชนมายุได้ ๗๐ ปี เปนสมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๓ ปี

จะทรงตั้งสมเด็จพระวันรัตน (อาจ) วัดสระเกษ เปนสมเด็จพระสังฆราช โปรดให้แห่มาสถิตย์ณวัดมหาธาตุ เมื่อเดือน ๔ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๖๒ นับเปนอธิบดีสงฆ์องค์ที่ ๓

สมเด็จพระวันรัตน (อาจ) เกิดเมื่อณวันอาทิตย์ เดือน ๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีขาล จุลศักราช ๑๑๒๐ พ.ศ. ๒๓๐๑ เข้าใจว่าเปนเปรียญในรัชกาลที่ ๑ จะได้เปนพระราชาคณะตำแหน่งใดมาบ้างหาทราบไม่ ปรากฏว่า เปนที่พระพรหมมุนีอยู่วัดสระเกษเมื่อในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๒ ได้เลื่อน

11/03/2565

ที่เปนพระพิมลธรรม แลเปนสมเด็จพระวันรัตน ต่อสมเด็จพระสังฆราช (มี) ทั้ง ๒ คราว เมื่อมาสถิตย์วัดมหาธาตุ อายุได้ ๖๒ ปี ยังไม่ทันที่จะได้ทรงตั้งเปนสมเด็จพระสังฆราช ด้วยเมื่อต้นปีมโรง พ.ศ. ๒๓๖๓ เกิดเหตุอหิวาตกะโรควุ่นวายในพระนคร ครั้นโรคค่อยสงบลง ถึงเดือน ๓ ความปรากฏว่า สมเด็จพระวันรัตน (อาจ) ประพฤติต่อศิษย์หาไม่สมควรแก่สมณะสารูป จึงต้องถอดจากสมณะถานันดรศักดิลงเปนพระอนุจร แล้วไปอยู่อารามอื่น

ครั้งนั้นตำแหน่งว่างทั้งพระสังฆราชฝ่ายขวาแลฝ่ายซ้าย พระราชาคณะที่มีตัวอยู่ในเวลานั้น สมเด็จพระญาณสังวร วัดราชสิทธ พระองค์เดียว มีพรรษาอายุแลเกียรติยศยิ่งกว่าพระราชาคณะองค์อื่น ๆ ทั้งสิ้น ทั้งเปนพระกรรมวาจาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยด้วย ที่ไม่ได้เปนสมเด็จพระสังฆราชมาแต่ก่อน เพราะท่านเปนพระราชาคณะฝ่ายสมถะ มาในครั้งนี้เห็นจะทรงพระราชดำริห์ว่าพรรษาอายุท่านมากอยู่แล้ว มีพระราชประสงค์จะทรงสถาปนาให้ถึงเกียรติยศที่สูงสุด ให้สมกับที่ทรงเคารพนับถือ เข้าใจว่าเห็นจะถึงทรงวิงวอนท่านจึงรับเปนสมเด็จพระสังฆราช จึงโปรดให้แห่มาสถิตย์ณวัดมหาธาตุ นับเปนอธิบดีสงฆ์องค์ที่ ๔ เมื่อณวันพฤหัศบดี เดือน ๓๒ ขึ้น ๔ ค่ำ แล้วทรงตั้งเปนสมเด็จพระสังฆราช เมื่อณวันพฤหัศบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมโรง พ.ศ. ๒๓๖๓ นั้น เปนสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๔ ในกรุงรัตนโกสินทร

สมเด็จพระสังฆราชองค์นี้ชื่อ ศุข คนทั้งหลายเรียกกันว่า "พระสังฆราชไก่เถื่อน" ด้วยเหตุที่ท่านทรงคุณธรรมทางวิปัสนาธุระดังอธิบาย

11/03/2565

มาแต่ก่อนแล้ว ท่านเกิดเมื่อณวันศุกร เดือน ๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีฉลู จุลศักราช ๑๐๙๕ พ.ศ. ๒๒๗๖ เห็นจะเปนชาวกรุงเก่า ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อในครั้งกรุงธนบุรี ท่านเปนอธิการอยู่วัดท่าหอยริมคลองคูจามในแขวงรอบกรุงเก่า มีเกียรติคุณในทางบำเพ็ญสมถะภาวนา ผู้คนนับถือมาก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ โปรดให้อาราธนามาสถิตย์ณวัดราชสิทธอันเปนวัดสำคัญฝ่ายอรัญวาสีในจังหวัดกรุงเทพ ฯ แล้วทรงตั้งเปนพระราชาคณะฝ่ายสมถะ ที่พระญาณสังวรเถร เข้าใจว่าคงเปนที่ทรงเคารพนับถือมากมาแต่ในรัชกาลที่ ๑ ด้วยสังเกตในจดหมายเหตุทรงผนวชเจ้านายเมื่อในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ เห็นปรากฏนามพระญาณสังวรเถรเปนพระกรรมวาจาจารย์แทบทุกพระองค์ ตั้งแต่คราวทรงผนวชพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยเปนต้นมา คือกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์เปนต้น แลเปนพระอุปัชฌาจารย์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวชพระในรัชกาลที่ ๑ นั้นด้วย มาถึงรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนาพระเกียรติยศขึ้นเปนสมเด็จพระญาณสังวร นั่งน่าสมเด็จพระสังฆราช ด้วยท่านมีพรรษาอายุยิ่งกว่าสมเด็จพระสังฆราช มี แต่คงถือพัดงาสาน ซึ่งโปรดให้ทำวิจิตรกว่าพัดสำหรับพระราชาคณะสมถะสามัญ (พัดเล่มนี้พระภาวนาโกศลเถรวัดรัษฎาธิฐาน ถืออยู่เมื่อข้าพเจ้าแต่งหนังสือนี้) เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเปนสามเณร สมเด็จพระญาณสังวรก็เปนพระอุปัชฌาจารย์

11/03/2565

สมเด็จพระสังฆราช ศุข ญาณสังวร เปนสมเด็จพระสังฆราชเมื่อชนมายุได้ ๘๗ ปี เปนมหาสังฆปรินายกอยู่ไม่ถึง ๒ ปี ก็สิ้นพระชนม์เมื่อณวันศุกร เดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำ ปีมเมีย พ.ศ. ๒๓๖๕ ชนมายุได้ ๙๐ ปี การปลงศพสมเด็จพระสังฆราช เปนประเพณีที่ทำพระเมรุพระราชทานเพลิงที่ท้องสนามหลวงมาทุกพระองค์ แต่ในงานพระศพสมเด็จพระสังฆราช ศุข ญาณสังวร พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยพระราชทานพระโกษฐทองใหญ่ให้ทรงพระศพ ด้วยทรงเคารพนับถือที่เปนพระอาจารย์ มีปรากฏว่าพระโกษฐทองใหญ่ได้ทรงพระศพนอกจากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแลพระราชวงษ์ที่สูงศักดิแต่คราวเดียวเท่านี้

ถึงเดือน ๔ ปีมเมีย พ.ศ. ๒๓๖๕ ทรงตั้งสมเด็จพระวันรัตน (ค่อน) วัดสระเกษ เปนสมเด็จพระสังฆราช นับเปนที่ ๕ แล้วแห่มาสถิตย์ณวัดมหาธาตุ เปนอธิบดีสงฆ์องค์ที่ ๕

สมเด็จพระสังฆราช (ค่อน) นี้ เกิดเมื่อณวันศุกร เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมเสง จุลศักราช ๑๑๒๓ พ.ศ. ๒๓๐๔ เดิมอยู่วัดหงษ์ เห็นจะเปนเปรียญในรัชกาลที่ ๑ แต่จะได้เปนพระราชาคณะตำแหน่งใดที่แรกหาทราบไม่ ปรากฏแต่ว่าเปนพระเทพโมฬี อยู่วัดหงษ์แต่ในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๒ เลื่อนที่เปนพระพรหมมุนี แล้วได้เลื่อนที่เปนพระพิมลธรรมในคราวทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช มี ต่อมาเมื่อทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช ศุข ญาณสังวร พระพิมลธรรม (ค่อน) จึงได้เลื่อนที่เปนสมเด็จพระวันรัตน มาอยู่วัดสระเกษ เมื่อเปนสมเด็จพระสังฆราช ชนมายุได้ ๖๑ ปี

11/03/2565

สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) นี้ เปนพระอุปัชฌาย์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงผนวชพระ แลเปนพระอุปัชฌาย์เจ้านายที่ทรงผนวชในรัชกาลที่ ๓ แทยจะทั้งนั้น เปนสมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๒๐ ปี สิ้นพระชนมายุณวันศุกร เดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำ ปีขาล พ.ศ. ๒๓๗๕ ชนมายุได้ ๗๓ ปี

ถึงเดือน ๖ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๗๐ ทรงตั้งสมเด็จพระวันรัตน (นาค) วัดราชบุรณะ เปนสมเด็จพระสังฆราช นับเปนที่ ๖ แต่หาได้มาสถิตย์ณวัดมหาธาตุไม่ ด้วยเวลาทรงตั้งนั้นพ้องกับเวลาปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุทั่วทั้งพระอาราม กำลังรื้อหลังคาโบสถ์วิหารแลรื้อเสนาศนะสงฆ์ทำใหม่ แม้พระสงฆ์ซึ่งอยู่ในวัดก็ต้องอยู่โรงอาไศรยข้างน่าวัดบ้างอยู่ที่พระระเบียงบ้าง สมเด็จพระสังฆราช (นาค) จึงคงอยู่วัดราชบุรณะ

สมเด็จพระสังฆราช (นาค) เกิดเมื่อณวันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีวอก จุลศักราช ๑๑๒๖ พ.ศ. ๒๓๐๗ เห็นจะเปนเปรียญในรัชกาลที่ ๑ ได้เปนพระราชาคณะที่พระนิกรมมุนีในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๒ ได้เลื่อนที่เปนพระเทพโมฬี แล้วเปนพระพรหมมุนี ต่อสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ทั้ง๒ คราว ถึงรัชกาลที่ ๓ ได้เปนที่พระธรรมธุดม แล้วเลื่อนเปนสมเด็จพระวันรัตน เมื่อเปนสมเด็จพระสังฆราช ชนมายุได้ ๗๔ ปี เปนสมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๗ ปี สิ้นพระชนม์เมื่อปีรกา พ.ศ. ๒๓๗๒ ชนมายุได้ ๘๖ ปี ไม่ได้มาอยู่วัดมหาธาตุจนตลอด

ตั้งแต่สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) สิ้นพระชนม์ ทรงตั้งพระครูสถ (พุก) เปรียญ ๓ ประโยค ปลัดสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน)

11/03/2565

เปนพระราชาคณะที่พระญาณไตรโลก สมเด็จพระสังฆราช (นาค) ไม่ได้มาสถิตย์ณวัดมหาธาตุ พระญาณไตรโลก (พุก) จึงเปนอธิบดีสงฆ์ในวัดมหาธาตุ นับเปนที่ ๖ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๐ ตลอดเวลา ๗ ปี จนสิ้นรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีกุญ พ.ศ. ๒๓๙๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดให้กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงรับมหาสมณุตมาภิเศกเปนสมเด็จพระมหาสังฆปรินายก เสด็จประทับอยู่ณวัดพระเชตุพน ส่วนที่วัดมหาธาตุทรงตั้งพระญาณไตรโลก (พุก) เปนพระธรรมราชานุวัตรไปอยู่วัดศาลาปูน เปนเจ้าคณะใหญ่กรุงเก่า โปรดให้เลื่อนยศพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดโมฬีโลกย์ขึ้นเปนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เจ้าคณะกลาง แห่มาสถิตย์ณวัดมหาธาตุ เปนอธิบดีสงฆ์องค์ที่ ๗ เมื่อปีกุญ พ.ศ. ๒๓๙๔

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) เปนชาวบ้านบางจาน แขวงจังหวัดเพ็ชรบุรี เกิดเมื่อณวันพฤหัศบดี เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีเถาะ จุลศักราช ๑๑๔๕ พ.ศ. ๒๓๒๖ บวชเข้ามาแต่หัวเมือง มาเรียนพระปริยัติธรรมอยู่วัดพระเชตุพน ได้เปนเปรียญ ๙ ประโยค แล้วได้เปนพระราชาคณะที่พระรัตนมุนีเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๓ ได้เลื่อนที่เปนพระเทพโมฬี ต่อมาเปนพระพุทธโฆษาจารย์ไปอยู่วัดโมฬีโลกย์ เปนผู้มีเหตุอริกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าวมาแต่ก่อนแล้ว เล่ากันว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระพุทธโฆษาจารย์มีความหวาดหวั่นต่อราชไภยเปนกำลัง ถึงตระเตรียมจะหลบหลีกออกไปอยู่เพ็ชรบุรีที่เปนชาติภูมิ แต่พระบาทสม

11/03/2565

เด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า พระพุทธโฆษาจารย์หนังสือดี เปนผู้ชำนาญพระปริยัติธรรม ควรจะได้เลื่อนที่ให้มีเกียรติยศสูงขึ้น จึงโปรดให้เลื่อนขึ้นเปนสมเด็จพระราชาคณะดังกล่าวมาแล้ว สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ยังเกิดความเลื่อมใสในพระคุณธรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมิได้ทรงอาฆาฏ จึงแต่งคาถาถวายพระพรขึ้นต้นว่า "ยํ ยํ เทวมนุสฺสานํ มังคลัตถาย ภาสิตํ" นั้น ถวายสนองพระเดชพระคุณ ต้องพระราชหฤไทย จึงโปรดให้พระสงฆ์สวดคาถานั้นท้ายพระปริตเวลาสวดในพระราชฐาน เปนธรรมเนียมสืบมาจนทุกวันนี้ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) เปนอธิบดีสงฆ์อยู่ ๗ ปี ถึงมรณภาพเมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐ อายุได้ ๗๔ ปี

ทรงตั้งพระพิมลธรรม (จี่) วัดประยูรวงษาวาศ เปนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าคณะกลาง จะให้มาสถิตย์ณวัดมหาธาตุแทนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) แต่ยังไม่ทันแห่มา สมเด็จพระอริยวงษ์ อยู่วัดสุทัศน์ถึงมรณภาพ โปรดให้สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เปนเจ้าคณะเหนือ ทราบว่าสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ กราบทูลขอให้คงอยู่วัดประยูรวงษาวาศ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (จี่) จึงมิได้ย้ายมาสถิตย์ณวัดมหาธาตุ แต่นั้นก็ไม่มีพระราชาคณะผู้ใหญ่เปนอธิบดีสงฆ์ในวัดมหาธาตุอยู่ ๓๒ ปี

พระราชาคณะที่เปนอธิบดีสงฆ์ต่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) มาในรัชกาลที่ ๔ สององค์ คือ พระราชกวี (คง) เปนเปรียญ ๔ ประโยค นับเปนอธิบดีสงฆ์องค์ที่ ๘ พระสาสนานุรักษ์ (รัก) เปนพระราชาคณะยก

11/03/2565

เดิมเปนพระครูปลัดเถรานุวัตร ปลัดพระธรรมราชากรุงเก่า นับเปนอธิบดีสงฆ์องค์ที่ ๙ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ พระญาณสมโพธิ (อิ่ม) เปนเปรียญ ๖ ประโยค นับเปนอธิบดีสงฆ์องค์ที่ ๑๐ แต่ไม่ได้ครองกฐินด้วยพระคุณาจาริยวัตร (คำ) มีพรรษาอายุมากกว่า ต่อมาถึงพระคุณาจาริยวัตร (คำ) เปนพระราชาคณะยก เดิมเปนพระครูปลัดของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) นับเปนอธิบดีสงฆ์องค์ที่ ๑๑ แล้วพระญาณสมโพธิ (คำ) เปรียญ ๔ ประโยค นับเปนอธิบดีสงฆ์องค์ที่ ๑๒

ถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๔๓๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริห์ว่าวัดมหาธาตุเปนพระอารามที่สำคัญ ควรจะมีพระราชาคณะผู้ใหญ่เปนอธิบดีสงฆ์ จึงโปรดให้แต่งสมเด็จพระวันรัตน (ทิต) แต่ยังเปนพระเทพโมฬีอยู่วัดอรุณ ฯ มาสถิตย์เปนอธิบดีสงฆ์ณวัดมหาธาตุ นับเปนอธิบดีสงฆ์องค์ที่ ๑๓ จึงได้มีพระราชาคณะผู้ใหญ่เปนอธิบดีสงฆ์มาจนทุกวันนี้.

สมเด็จพระวันรัตน (เดิมมีนามว่า กิ๋ง พระโหรา ชุม อาจารย์เปลี่ยนนามให้ว่า ทิต) เปนชาวบางปอิน แขวงกรุงเก่า เกิดเมื่อณวันอาทิตย์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีรกา จุลศักราช ๑๑๙๙ พ.ศ. ๒๓๘๐ บวชเปนสามเณรที่วัดกำแพง แล้วลงมาเล่าเรียนอยู่วัดสามพระยา ในกรุงเทพ ฯ เรียนพระปริยัติธรรมมาแต่เปนสามเณร อุปสมบทเมื่อณวันพฤหัศบดี เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมเสง พ.ศ. ๒๔๐๑ พระนิโรธรังษี (เรือง) เปนพระอุปัชฌาย์ ให้นามฉายาว่า "อุทยะ" ได้ศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักอาจารย์ทอง ที่วัดบวรนิเวศข้าง มาเรียนที่เก๋งน่าวัดพระศรีรัตน

11/03/2565

ศาสดาราม ในสำนักพระโหราธิบดี (ชุม) บ้าง ไปเรียนที่วัดสุทัศน์ ในสำนักสมเด็จพระวันรัตน (แดง) บ้าง เข้าแปลพระปริยัติธรรม ได้เปนเปรียญ ๓ ประโยค ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๑๐ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ แปลได้ประโยค ๔ เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๑๙

ถึงปีมเสง พ.ศ. ๒๔๒๔ ได้เปนพระราชาคณะที่พระศรีสมโพธิ เมื่อณวันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ ไปอยู่วัดอรุณราชวราราม ครั้นปีกุญ พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้เลื่อนถานันดรเปนพระเทพโมฬี ต่อพระเทพโมฬี (เหมือน) วัดบรมนิวาศ เมื่อณวันศุกร เดือน ๒ แรม ๑๕ ค่ำ แล้วโปรดให้มาสถิตย์เปนอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑

เมื่อมาอยู่ณวัดมหาธาตุแล้ว ได้เลื่อนถานันดรเปนที่พระธรรมเจดีย์ ต่อหม่อมเจ้าพระพุทธปยาทปิลันทน์ธรรมเจดีย์ (ทัด) วัดพระเชตุพน เมื่อณวันที่ ๑๗ มีนาคม ปีมโรง พ.ศ. ๒๔๓๕ แล้วเลื่อนเปนพระพิมลธรรม ต่อหม่อมเจ้าพระพิมลธรรม (ทัด) วัดพระเชตุพน เมื่อณวันที่ ๒๐ ธันวาคม ปีมแม พ.ศ. ๒๔๓๘ มีประกาศเมื่อพระราชทานหิรัญบัตร ดังนี้

"อนึ่งทรงพระราชดำริห์ว่า พระธรรมเจดีย์มีความรอบรู้พระปริยัติธรรมชำนาญ แตกฉานในอักษรสมัยหลายอย่าง ซึ่งเปนทางแห่งความค้นคว้าสอบสวนหาสิ่งซึ่งเปนแก่นสารในพระพุทธสาสนา ประกอบการขวนขวายทำกิจในสุตะด้วยดีมิได้ย่อหย่อน อุสาหะสั่งสอนพระภิกษุสงฆ์สามเณร แลจัดการบำรุงมหาธาตุวิทยาลัย ทั้งได้เปนธุระใน

11/03/2565

การพิมพ์พระไตรปิฎก คือเปนผู้ชำระต้นฉบับให้ถูกต้องเปนต้น จนถึงตรวจใบพิมพ์เปนที่สุดในพระไตรปิฎกส่วน ๑ แลมีศิลาจารวัตรเปนที่ยินดีแห่งพุทธสาสนิกบริษัทเปนอันมาก สมควรจะเปนพระราชาคณะผู้ใหญ่ได้"

"จึงมีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่งให้สถาปนาพระธรรมเจดีย์ เปนพระราชาคณะตำแหน่งเจ้าคณะรองมีนามตามจาฤกในหิรัญบัตรว่า พระพิมลธรรม มหันตคุณ วิบุลยปรีชา ญาณนายก ตรีปิฎกคุณาลังการภูสิต อุดรทิศคณฤศร บวรสังฆาราม คามวาสี สถิตย์ณวัดมหาธาตุราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง ตำแหน่งเจ้าคณะรองฝ่ายเหนือ มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๖ ตำลึง มีถานานุศักดิ์ควรตั้งถานานุกรมได้ ๘ รูป คือ พระครูปลัดสุวัฒนศีลคุณวิบุลยคณฤศร อุดรสังฆานุนายก ปิฎกธรรมรักขิต มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๒ ตำลึง ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูวินัยธรรม ๑ พระครูสรวิชัย ๑ พระครูไกรสรวิลาศ ๑ พระครูธรรมบาล ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ รวม ๘ รูป ขอพระคุณทั้งปวงซึ่งรับพระราชทานราชทินนามเพิ่มอิศริยยศแลนิตยภัตรในครั้งนี้ จงจิรฐิติกาล เจริญอายุวรรณศุขพลปฏิภาณ คุณสารศิริสวัสดิ ในพระพุทธสาสนาทุกประการ เทอญ"

ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้เปนสมเด็จพระวันรัตน เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายใต้ ต่อสมเด็จพระวันรัตน (แดง) วัดสุทัศน์ เมื่อณวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ มีประกาศเมื่อพระราชทานสุพรรณบัตร ดังนี้

11/03/2565

ทรงพระราชดำริห์ว่า พระพิมลธรรม กอบด้วยคุณวุฒิสมบัติ เปนต้นว่า ความรอบรู้พระปริยัติแลนานาอักษรวิธาน เปนธรรมาจารย์ที่นับถือแห่งสาธุชน ดังแจ้งอยู่ในประกาศซึ่งโปรดเกล้า ฯ ตั้งไว้ในตำแหน่งเจ้าคณะรอง เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๓ นั้นแล้ว จำเดิมแต่ได้ดำรงตำแหน่งนั้นสืบมา ข้อปฏิบัติวัตตจริยาการรักษาสมณะศักดิก็เรียบร้อยดี ซ้ำเพิ่มภูลคุณราษีให้ทวียิ่งขึ้น คือการบอกพระปริยัติธรรมก็ได้จัดการให้แพร่หลาย ทั้งบอกได้ทุกแบบอย่าง ย่อมดำเนินไปในทางสาสนาภิรัต ส่วนอากัปสมบัติก็มิได้วิกล ตั้งอยู่ในความเคารพต่อวุฒิชนแลนิวากตะธรรม ทั้งรู้ตนรู้ประมาณกาล ทางเทศนาโวหารแลนวะกรรมกิจ ก็เปนที่สรรเสริญของบรรพชิตทั้งคฤหัสถ์ การบำเพ็ญอาคันตุกวัตรก็จัดเปนอย่างอุดมดี ภิกษุสงฆ์ซึ่งอยู่ในอนุสาสนีก็เปนที่นับถือโดยเกียรติคุณเห็นปรากฏ สามารถจะนำคณะสงฆ์สู่สมณะรศโดยธรรมวินัย ห่างไกลจากอัพพุทพิบัติ ควรดำรงอิศริยศักดิที่สมเด็จพระราชาคณะได้"

"จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ดำรัสสั่งให้สถาปนาพระพิมลธรรม เปนเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายใต้ มีราชทินนามตามจาฤกในสุพรรณบัตรว่า สมเด็จพระวันรัตน ปริยัติพิพัฒน์พงษ์ วิสุทธสงฆปรินายก ตรีปิฎกโกศล วิมลคัมภีรญาณสุนทร มหาทักษิณคณฤศร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี สถิตย์ณวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษดิ์วรมหาวิหาร พระอารามหลวง เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายใต้ มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๗ ตำลึง มีอิศริยยศถานานุศักดิ ควรตั้งถานา

11/03/2565

นุกรมได้ ๑๐ รูป คือ พระครูปลัดสัมพิพัฒน์สุตาจารย์ ญาณโกศล สกลคณินทร์ ทักษิณสังฆนายก ปิฎกธรรมรักขิต มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๓ ตำลึง ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูวินัยธรรม ๑ พระครูธรรมคุต ๑ พระครูพุทธบาล ๑ พระครูพรหมสร ๑ พระครูอมรศัพท์ ๑ พระครูสังฆกิจจารักษ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ รวม ๑๐ รูป เปนที่เฉลิมพระราชปสาทาธิคุณสืบไป ขออาราธนาพระคุณทั้งปวงที่ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณะศักดิ์ เพิ่มอิศริยยศทั้งนี้ รับธุระพระพุทธสาสนา เปนภาระสั่งสอนช่วยระงับอธิกรณ์ แลอนุเคราะห์พระภิกษุสงฆ์สามเณรในคณะตามสมควรแก่กำลัง แลอิศริยยศที่พระราชทานนี้ แลขอจงจิรฐิติกาล เจริญอายุวรรณศุขพลปฏิภาณ คุณสารศิริสวัสดิ์ในพระพุทธสาสนาทุกประการ เทอญ"

เมื่อเปนสมเด็จพระวันรัตน อายุท่านได้ ๖๔ ปี ยังเปนอธิบดีสงฆ์อยู่เมื่อแต่งประวัติพระอารามนี้ อายุท่านได้ ๘๓ ปี. ฯ

11/03/2565